

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

MUHAMMED SADIK İMANKULI VE TEFSİRİ TESHİLU'L-BEYAN

-Yüksek Lisans Tezi-

Hazırlayan
Gayaz Akhmetshin

Ankara-2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

MUHAMMED SADIK İMANKULI VE TEFSİRİ TESHİLÜ'L-BEYAN

-Yüksek Lisans Tezi-

Hazırlayan

Gayaz Akhmetshin

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ahmet Nedim Serinsu

Ankara-2012

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../200...)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Gayaz AKHMETSHİN

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
GİRİŞ.....	7
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ.....	7
B. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ.....	7
C. MUHAMMED SADIK'IN HAYATI, İLMİ VE SİYASİ KİŞİLİĞİ.....	9
1. Doğumu ve Ailesi.....	9
2. Eğitim, Öğretim ve Memuriyet Hayatı.....	11
3. Hocaları.....	12
4. Siyasi Kişiliği.....	13
5. Eserleri.....	14
6. Vefatı.....	15
I BÖLÜM.....	17
TESHİLÜ'L-BEYAN TEFSİRİ.....	17
A. TEFSİRİN TANITIMI.....	17
B. KAYNAKLARI.....	21
1. Rivayet Tefsirler.....	21
2. Dirayet Tefsirler.....	24
C. HADİS KAYNAKLARI.....	33
D. TARİH KAYNAKLARI.....	35
E. TASAVVUF VE AHLAKLA İLGİLİ KAYNAKLARI.....	35
II. BÖLÜM.....	38
MUHAMMED SADIK'IN TEFSİR YAKLAŞIMI.....	38
A. TEFSİRİN RİVAYET BOYUTU.....	38
1. Kur'an'ı Kur'an ile Tefsir Edışı.....	38
2. Kur'an'ı Sünnetle Tefsir Edışı.....	40
3. Sahabe ve Tabiin'lerin kavliyle tefsiri.....	45
a. Sahabelerin Sözleriyle Tefsir.....	45

b.	Tabiinlerin Sözleryle Tefsir	47
4.	İsrailiyatle Tefsir	49
a.	Kur'an Kıssaları İsrailiyatle Beyan Etmesi	51
b.	Tevrat Kitabından Haberler	56
B.	TEFSİRİN DİRAYET BOYUTU	57
1.	Tefsir'in Kelâmî Boyutu	57
a.	İman'ın Artıp-Eksilmesi	57
b.	Dinden Alay Etmek Küfürdür.....	58
c.	Allah Ve Kulların Fiilleri.....	60
d.	Şefaât Meselesi.	61
e.	Miraç Olayı.	63
f.	Rü'yetullah (Allah'ın Görünmesi).....	64
j.	Cedit Âlimlerin Yorumlarını Getirmesi.....	65
2.	Tefsir'in Fıkhi Boyutu	68
a.	Kendisi Tabi Olduğu Mezhebinin Görüşlerini Nakletmesi	69
b.	Dört Mezhep İmamlarının Görüşlerini Nakletmesi	70
c.	Hiçbir Mezhebi Kaynak Olarak Zikretmeksizin Fıkhi Açıklamalar Getirmesi	73
d.	Kendi Sözleryle Fıkhi Meseleler Açıklaması	74
e.	Zamanımızdaki Güncel Meseleleri Kendi Sözleryle Açıklaması	74
III.	BÖLÜM.....	78
	KUR'AN İLİMLERİ AÇISINDAN TESHİLÜ'L- BEYAN.....	78
A.	ESBAB-I NÜZUL	78
a.	Esbab-ı Nüzülün Nakletmesinde En Çok Kullandığı Kaynak.	79
b.	Bir Ayet İçin Birden Fazla Nüzül Sebebi Göstermesi.	79
c.	Bazen Bir Ayetin Nüzulünde Başka Başka Şahıslar Gösterir.....	81
d.	Sebebin Hususiliğine Karşı Esas Olarak Lafzın Umumiliğine İtibar Etmesi	81
B.	NASİH-MENSUH	82
a.	Neshe Konu Olan Ayetleri Tefsir Edişi	84
b.	Bir Ayetin Başka Bir Ayetle Neshine Dair Olanlar	85
C.	MUHKEM VE MUTEŞABİH.....	88
a.	Muhkem ve Müteşabihten Bahseden Ayetleri Yorumlaması.	89
b.	Allah'ın Sıfatlarıyla İlgili Müteşabih Ayetlerin Tefsiri.	92
c.	Sürelerin Başında Bulunan Huruf-u Mukattaalar Tefsir Edişi.....	95

D.	MUŞKİLÜ'L-KUR'AN.....	97
E.	Kur'an'da Misallerin Değerlendirilmesi (Emsalu'l-Kur'an).....	100
F.	Kur'an'ın Faziletleri (Fezailü'l-Kur'an).....	103
a.	Sürelerin Faziletiyle İlgili	104
b.	Ayetlerin Faziletiyle İlgili Olanlar	105
c.	Sürelerde geçen bazı kelimelerin faziletiyle ilgili.....	106
G.	İ'CAZU'L-KUR'AN	107
a.	Fesahat ve Belagat Açısından	107
b.	Gayib Haberlere Cevap Verdiği Açısından.....	109
H.	LÜGAT VE NAHİVDEKİ YERİ.....	110
a.	Lügat ve Müfredatın Manası.....	110
b.	Acemi İsimleri Beyan Etmesi	111
c.	Lügat ve Nahiv Açısından.....	113
d.	Tefsir Ederken Yabancı Kelimeler Kullanması	115
	SONUÇ	117
	EKLER.....	123
	BİBLİOGRAFYA	126
	ÖZET.....	133

KISALTMALAR

a.g.e.:	Adı geçen eser
a.s.:	Aleyhi Selam
b.:	Bin
Bkz.:	Bakınız
b.y.:	Baskı yeri yok
ev.:	Çeviren
c.:	Cilt
h.:	Hicri
H.z.:	Hazreti
m.:	Miladi
s.:	Sayfa
s.a.s.:	Sallallahu aleyhi ve sellem
T.D.V.İ.A.:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
thk.:	Tahkık eden
vb.:	Ve benzeri
vs.:	Ve saire
Ek.:	Ekler

ÖNSÖZ

Rusya Federasyonu'nda şu an yaklaşık 20 milyon Müslüman yaşamaktadır. Müslümanların önemli bir kısmı Tataristan ve Başkurdistan bölgelerinde hayatını sürdürmektedir. Bu son yıllarda dinî konularla ilgili olarak yapılan ilmî çalışmaların sayısında bir artış görülmektedir. Bunun başlıca nedeni bu bölgede dine susamış insanların din ve inanç özgürlüğüne kavuşmuş olmasıdır. Bununla beraber bu durum her ne kadar çeşitli dinî çalışmalarda artış meydana getirirse de yapılan çalışmaların kalitesinden söz etmek henüz zordur. Nitekim eski Sovyetler döneminde halka dinî konularla ilgili sadece olumsuz bilgiler verilmekte ve din insanlık için zararlı bir şey olarak nitelendirilmekteydi. Sovyetler birliğinin egemenliği altında olan bölgelerde “din halkların afyonudur” deyimini adeta bir slogan haline gelmişti. Ancak aynı şeyi 1917 Bolşevik devrimi öncesi için söylemek mümkün değildir. Bu dönemde de Rusya Müslümanları Rus Çarlığı'nın topraklarında yaşıyordu. Ancak Rusya Müslümanları bu dönemde elde ettikleri kısmî hürriyetleri sayesinde en azından dinî konularda oldukça dikkate değer âlimler yetiştirmişlerdi. Tam da bu nokta da elinizdeki bu çalışma bunlardan birisi ve belki de en önemlisi olup, meşhur Tatar âlimi Muhammed Sadık İmankuli'nin hayatı ve yazdığı *Tashîlu'l-Beyan* tefsirini ele alacaktır. Sovyetler Birliğinin dağılışından günümüze kadar Tataristan bölgesinde dini konularda çok sayıda faydalı araştırmalar yapılmıştır. Bu çerçevede özellikle XVIII-XIX. asırda yaşamış âlimlerin eserleri ele alınarak araştırılmıştır. Bunların arasında Şihâbüddîn Mercânî, Abdun'n-Nasır el-Kûrsâvî ve Musa Cârullah gibi isimler vardır. Ancak tefsirle ilgili konularda, tespit edebildiğimiz kadarıyla, pek fazla araştırma yapılmamıştır. Özellikle Muhammed Sadık'ın tefsir anlayışına dair bir araştırma yoktur. Bunun en büyük nedeni, böyle bir araştırma yapabilecek kapasitede araştırmacıların bulunmamasıdır. XIX y.y.'da ortaya çıkan ve çok sayıda taraftarları bulunan “cedidçiler”, yaniyenilikçiler hareketi ile ortaya çıkan ilmî ruh günümüzde de Tataristan'da ve çevresinde yeniden canlanmakta ve dinî anlayış gittikçe gelişmektedir. İnsanlar İslam dinini öğrenmeye daha fazla gayret göstermektedirler. Dolayısıyla dini ilimlerde uzmanlaşan kimselere olan ihtiyaç daha güçlü şekilde hissedilmektedir. Bu minvalde Muhammed Sadık'ın edebiyat ve şiirleriyle ilgili konularda Kazan'da çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Fakat

Muhammed Sadık'ın tefsir anlayışına dair görüşleri ve eserleri henüz yeterince incelenmemiş ve tanıtılmamıştır. Biz de bu boşluğu doldurmak için gücümüz ve imkânlar nispetinde onun bu yönünü tanımaya ve tanıtmaya çalıştık. Özellikle gerek Rusya'nın müfessirleriyle ilgili bir konu seçmemde, gerekse çalışma esnasında benden yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Nedim Serinsu'ya şükranlarımı sunarım.

Gayaz AKHMETSHIN

Ankara 2012

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Araştırmanın temel konusu, IX. yüzyılda Rusya Tataristan topraklarında, Kazan şehrinde doğup, XX. yüzyılın birinci çeyreğinde Rusya Perem bölgesinde, Krasnovişerskiy şehrinin hapishanesinde zor sıkıntılar çekip, vefat eden Muhammed Sadık İmankulı'nın Kur'an tefsir anlayışı ve tefsiri "*Teshîl'ul Beyan fi Tefsir'il Kur'an*"'ın tanıtımıdır. Muhammed Sadık, Tatar dünyasının yetiştirdiği ilmi ve siyasi kişiliği ile etkili ve önemli şahsiyetlerden birisidir. Muhammed Sadık edebiyat, eğitim alanlarındaki çaba ve çalışmaların yanı sıra hadis ilimleri, Kur'an tefsiri konusunda önemli eserler yazmıştır. İnceleme alanımız bu çok yönlü kişiliğin Kur'an'ı anlama ve yorumlama konusundaki görüşleri ve hangi kaynaklardan istifade etmiş olduğudur. Ayrıca o zamanlarda yeni gelişmeler ışığında, tefsir yorumlamada hangi metotlar kullandığını, o zamanla ilgili hangi konulara tefsirinde yer verdiğini de, yine bu araştırma sırasında inceleyeceğiz.

B. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Araştırmanın ilk amacı, Muhammed Sadık İmankulı'nın hayatına ve tefsirdeki metoduna ışık tutmak ve bunu tefsir ilminin verileri çerçevesinde değerlendirerek alana sağladığı katkıları ve varsa eleştiriye açık noktalarını ortaya koymaktır. Onun Kur'an ilimleri ve Kur'an tarihi konusundaki görüşlerinin incelenmesi, tefsirdeki yaklaşımlarının müstakil bir çalışmayla ortaya konması ülkemiz düşünce dünyasına ve Kur'an çalışmalarına ciddi katkılar sağlayacağını düşünmekteyiz. Amacımız onun Kur'an'ı tefsirle ilgili görüş ve yorumlarının tahlil ve tenkidini, olumlu ve olumsuz yönleriyle değerlendirmesini yaparak tefsir alanına yaptığı katkı ve kazanımları, aynı zaman da tefsirini yazarken hangi tefsirlerden, ya da kaynaklardan istifade ettiğini ve hangi maksatla bu tefsiri yazmaya başladığını ortaya koymaktır.

Çalışmamızda Muhammed Sadık İmankulı'nın öncelikle "*Teshîl'ul-Beyan*" ve ilgili diğer çalışmaları esas alınacaktır. Doğrudan kendi eserlerinden yararlanırken

yazarla ilgili farklı çalışmalardan da yararlanacağız. Müellifin hayatını, ilmi kişiliğini, eğitim durumunu ve siyasi mücadelesini çeşitli yönleriyle ele alacağız.

Birinci bölümde müfessirin tefsirini yazarken yararlandığı kaynakları bu çerçevede tefsir, hadis, tarih, fıkıh, lügat ve benzeri eserler ile yazdığı tefsirin genel özelliklerini ele alacağız. Böylece müfessiri besleyen kaynaklarla tefsirin belirgin vasıflarını netleştirmeye gayret edeceğiz. Tefsirin genel özelliklerini ortaya koyarken onun İslam dünyasında bundan sonra yazılmış tefsirlere yeni bakış açıları kazandırıp kazandırmadığını veya tespit ettiğimiz nitelikleri üzerinde durmaya, kendi tahlil ve değerlendirmelerimizi de ekleyerek yer vermeye çalışacağız.

İkinci bölümde tefsirin rivayet ve dirayet boyutları üzerinde duracağız. Tefsirde rivayet açısından Kur'an'ı Kur'an'la, sünnetle ve sahabe kavliyle tefsirini, dirayet açısından da eserinin Lügat, Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf ve Bilimsel Tefsir konusundaki boyutlarını ele alacağız. Böylece tefsirin kaynak ve yöntem tercihini ortaya koymaya çalışacağız.

Üçüncü bölümde ikinci bölümün devamı niteliğinde kısmen rivayet, kısmen de dirayet tefsiri alanına giren ulum'ı Kur'an konularına dair görüş ve yaklaşımlarını ele alacağız. Örneğin müellifin, esbab-ı nüzul, muhkem ve muteşabih, nasih ve mensuh, i'cazul Kur'an v.b gibi bazıları rivayet, bazıları ise dirayet alanına giren Kur'an ilimlerine dair görüşlerini, yöntemini, yaklaşımını belirlemeye çalışarak inceleyeceğiz.

Aynı zaman tezimizde müfessirin bazı çağdaş ve güncel sorunlara dair görüşlerini, yaptığı yorum ve değerlendirmelerini inceleyeceğiz. Muhammed Sadık İmankuli'nin tefsirdeki metodunu incelerken, tefsirinin yanı sıra diğer eserlerinden yararlanıp, görüş ve yorumlarını meşhur rivayet ve dirayet tefsirlerinde ifade edilen geleneksel ve çağdaş yorumlarla karşılaştıracacağız. Böylece onun tefsir yöntemini belirlemeye rivayet ve dirayet tefsiri kategorisine dâhil konularla ilgili düşünce ve anlayışını, bu sahalardaki metot ve görüşlerini ortaya koymaya ve değerlendirmeye çalışacağız.

Muhammed Sadık İmankulı'nın tefsirde izlediği yöntem ve buna dayalı yaptığı yorumlarını incelerken, eserde gördüğümüz yenilikleri ve özgün yaklaşımları tespit etmeye, onun tefsirini diğer Tatar âlimlerin tefsirlerinden farklı kılan yönlerini açığa çıkarmaya çaba göstereceğiz. Müfessirin katılmadığımız veya yanlış bulduğumuz bazı görüş ve yaklaşımlarına, öznel değerlendirmelerine değinerek yerine göre bunlardan bazılarını eleştiriler yönelteceğiz.

C. MUHAMMED SADIK'IN HAYATI, İLMİ VE SİYASÎ KİŞİLİĞİ

1. Doğumu ve Ailesi

Muhammed Sadık'ın hayatını detaylı olarak araştırmış olan Mesgut Gaynetdinov'in belirttiğine göre, Muhammed Sadık 1870 yılında Kazanda dünyaya geldi. Muhammed Sadık doğduğunda, babası 67 yaşındaydı. Annesinin kaç yaşında olduğu hakkında pek malumat yoktur.¹

Muhammed Sadık'ın tam ismi Muhammed Sadık b.Şah Ahmad b. Ebi Yazid b.Rahmetullahi b. İmankuli el-Mamış el-Kazani². Dedeleri aslen Etne bölgesinde olan Mamış köyündendir. Muhammed Sadık'ın dedelerinin hepsi ilim ve marifet sahibi kimselerdi. Davletşa b.Gadelşa Buhara'da hem müderris hem de ehli tasavvufun meşhur şeyhlerden olan Hiyazkoluy Türkmeni'den (tarihsiz) icazet alıp Muhammed Sadık'ın babasının üçüncü derece akrabası olan Şemsiye Hatunla evleniyor. Meşhur Abdullah Ahun Abdullah Kanun'un oğlu olup, sonra Sankt-Petersburg'un merkez camisinin inşaatının başında duran General Davletşin onların torunudur. Davletşa İşan aynı Abdünnasır Kürsavi³ gibi mutaassıp âlim ve

¹ Mesgut Gaynetdin, "Yol çitendeki asıl taş," *Medeni CümaGazetesi* 22.09.2000. s.17,

²Muhammed Sadık, *Teshil'ül Beyan*,Matabıgu Katari'l Vataniyye, Katar-Doha 1996. "Mukaddime" I. s. 2.

³Abdünnasır b.İbrahim el-Kürsavi en-Nakşibendi 1776 yılında Kazan'a bağlı Kurs köyünde bir tüccarın oğlu olarak dünyaya geldi. 1227/1812 yılında Hac niyeti ile çıktığı seyahatte İstanbul'da hastalanarak vefat etti ve Üsküdar'da Sultan Camii'nde defnedildi. İmam-ı Kürsavi fıkıh, hadis, tefsir, kelam ilminde büyük bir şöhet kazanmış. İlim tahsilini Buhara'da aldı. Buhara'dayken meşhur Nakşibendî şeyhi Niyazkulu Han Türkmani'ye intisap ederek ona dört sene hizmet edip icazet aldı. Abdünnasır Kürsavi, dini düşüncedeki ıslah hareketinin en önemli temsilcilerindedir. Gazali'nin İhya'sı başta olmak üzere birçok eseri mütalaa eden Kürsavi, gerek buharada gerekse kendi yaşadığı

yazarlardandı. Mamış köyünde Abdunнасır Kürsavi⁴ gibi, İmankuli neslinden olan bütün müderrisler mutaassıp âlimler olarak tanınırdı.⁵

Muhammed Sadık'ın annesinin ismi Nefise bt. Zakir Halidi. *Yeni Sala* köyünün mollası olan Zaki Halidi'nin kızıydı. Vefat tarihi belli değildir. Muhammed Sadık'ın babası Şah Ahmed b.Ebi Yazid (ö.1878) kendi memleketinde medreselerde eğitim görüp, o zamanlarda ilmin merkezi olan Buhara'ya okumaya gidiyor. 1834 yılında Buhara'dan dönüp Kaşkar köyünün meşhur imamı ve müderrisi olan Feiz b. Abdulaziz'in kızıyla evleniyor. Düğün yaptıkları günlerde kayın pederi Feiz vefat ediyor. Ahmed Şah da onun yerine imam ve müderrisliği devam ettirmek istiyor. Ama Kaşkar kasabada yaşayan insanlar onu Kaşkar mutaassıp neslinden geldiği gerekçesiyle imam olarak seçmek istemediler. Hatta o zamanlarda onun zengin akrabalarından olan Aliasker Bay Bayazıt oğlu “Eğer siz Şah Ahmed'i imam olarak alırsanız, ben size yeni cami ve medrese yaparım” diye onlara söylese de, onlar kabul etmediler. İki senedir Şah Ahmed kendine çalışmak için yer bulmaya çalışıyordu. En son olarak Aliasker Bay'le ve onun tanıdıkları “*Yeni biste*” bölgesinde olan Sibay zenginlerinin etkisiyle onu Kazan'ın sekizinci camisine imam olarak almışlar. 1836 yılından itibaren 1878 yılına kadar orada imam olarak vazifeliydi ve o zamanlarda büyük şöhret kazanmıştı. Onun hakkında Şehabuddin Mercani'de yazmıştı. Şah Ahmed kalem sahibiydi, kitaplar ve makaleler yazardı. Şehabuddin Mercani'nin *Nezaratul Hak* kitabına karşı *Jerude* diye kitap yazıp 1874 yılında bastırmış. Şah Ahmed kitap okumayı çok severdi, Kazan'da zengin kütüphanesiyle şöhret kazanmıştı. Şehabuddin Mercani onun hacdan dönerken Arabistan ve Türkiye'den pek çok kitap getirdiğini haber verir. Bir zaman sonra Şah Ahmed *Yeni Sala* köyünün mollası olan Zakir Halidi'nin kızı Nefiseyle evleniyor. İşte 1970 yıllarında Muhammed Sadık, Şah Ahmed'in ikinci eşinden dünyaya

---

bölgede, taklide dayalı, her türlü yniliği reddeden, bidatlerle dolu İslam anlayışını tenkit eden eserler keleme almıştır. Selef âlimlerinin görüşlerinin haleflerin ihdas ettikleri bidatlerle bozulduğuna inanmış ve içtihat kapısının da sonraki ulema döneminde kapatıldığını, gerçekte ise içtihat kapısının açık olduğunu ısrarla savunmuştur. Kursavi, bu görüşlerinden dolayı mutaassıp âlimlerin ve mollaların tepkisini çekse de, kısa bir zaman sonra Tatar ceditçiliğinin en büyük referansı haline gelmiştir. Geniş bilgi için bkz. İbrahim Maraş, *Türk Dünyasında Dini Yenileşme*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2002, s.51-52.

⁴Mesgut Ganetdin, “Muhammed Sadık İmankuliy şehse hem ijadi yüklemesi,” s.3.Derginin adı hem baskısı belli değil.

⁵ Mesgut Ganetdin a.g.m.,s.3.

geliyor. 1978 yılında Muhammed Sadık sekiz yaşındayken Şah Ahmed kendi oğluna miras olarak hiçbir şey bırakmadan sadece ödemediği borçları bırakıp vefat etmiş. Vefatından sonra borçlarını ödemek için bütün malını, hatta kütüphanesinde bulunan bütün kitapları satmışlar. Muhammed Sadık hayatını kendisi sürdürmek mecburiyetinde kalıyor. Kazan medreselerinde okurken medreselerin yurtlarında kalmak için paraları olan talebelere hizmet ederdi. İşte Muhammed Sadık'ın ilme bağlılığı bu dönemde başlıyor.⁶

2. Eğitim, Öğretim ve Memuriyet Hayatı

Yukarıda zikrettiğimiz gibi Muhammed Sadık'ın ilim tahsil etmeye merakı medrese döneminde başlıyor. İlk önce Kazan medreselerinde eğitim görüyor. İlmini daha da artırmak için, on beş yaşındayken küçük Muhammed Sadık cebinde hiç parası olmadan Buhara'ya yolculuk etmeyi düşünüyor. Kazan'daki zengin adamlar ona Orenburg şehrine ulaşmak için sadaka veriyorlar. 1886 yılında vapurla Samara şehrine gidiyor. Samara'da da Tatar tüccarlardan ve zengin adamlardan biraz para toplayarak trenle Orenburg şehrine gidiyor. Orenburg'a ulaştınca orada medresede kalıyor aynı zamanda zenginlerden Buhara'ya gitmek için sadaka topluyordu. Sonra oradan geçen bir kervana katılıp Kazalinskiy adlı şehre onu gönderiyorlar, oradan da başka bir kervana katılıp Buhara'ya ulaşıyor. Buhara'dayken maddi zorluklara rağmen ilim öğrenmeye gayret ediyordu. Medresenin son yıllarında başarısı sayesinde iyi bir maddi duruma ulaşıyor. Hangi medresede okuduğu hakkında tam net malumat bulunamadı, ancak "Öz Ehvalet" şiirinde Buhara'da "Gölabad" medresesinde Miraysa Hocadan ders aldım diye zikreder. Muhammed Sadık Buhara'da nasıl zorluklar çektiğini kendi "Buhara Odisesi" hem "Öz Ehvalet"(Bkz. Ek.1 Müncatlar.) şiirlerinde zikrediyor.⁷ 1894 yılında geri Kazan'a döndüğünde onu Altıncı Caminin imamı olan Muhammed Zarif Emirhan'ın yardımcısı olarak tayin ediyorlar. Bu dönemde Muhammed Sadık yazarlığa başlıyor o camide de hayatının son günlerine kadar hizmet ediyor.⁸ 3 Ocak 1923 yılında devlet tarafından medreselerin kapatılmasına hükmediliyor. 1929 yılında dini eğitim

---

⁶ Mesgut Ganetdina.g.m., s.3.

⁷ Mesgut Ganetdina.g.m., s.4.

⁸ Mesgut Gaynetdin, *V Tiskah Bezvremnya Klassiki 20-h gg*, Kazan 2002, s.71-72.

ve dini programlar, dinle ilgili her şey yasaklanıyor. Çünkü komünist milletin oluşumunda din diye bir şey yoktu. Diyanet işlerinin en önemli işlevi olan dini eğitim yasaklanmıştı. 1930 yılında artık komünist fikirlerin haricindeki fikir akımları yasaklanmıştı. İşte o zamanlarda gizli medrese eğitimi başlıyor, talebeleri evlerde, dairelerde okutuyorlardı. Azimov Medresesinin eski müderrisi Jiganip Nizamutdinov, yedinci caminin imamı Taip Altınbayev ve imam Kiyam Gafarov gibi isimler o zamanın en meşhur âlimlerinden sayılırlardı, hatta Rusya Devrimi öncesinden de onlardan okumak ilim almak prestijdi. Tataristan, Moskova, Leningrad, Nijegorodskiy hem Penza bölgesinden gelen 40 civarında talebeye ders veriyorlardı. Eğitim farklı farklı dairelerde geçirdi. Okutulan derslerin imtihanları Kazan muhtesibinde yapılıyordu. Muhtesip heyetinde üç kişi vardı: Şagar Şaraf, Kasim Salihov ve Muhammed Sadık İmankuli. O zamanın zor durumlarında İslam unutulmasın diye hiç korkmadan gizli gizli dini ilimleri öğretiyorlardı. Bu âlimlerin tamamı devlet tarafından yakalandı birçoğu da sürgüne gönderildi. Muhammed Sadık da 1932 yılında yakalanıp Perem bölgesine sürgüne gönderildi. Muhammed Sadık'ın eğitimiyle ilgili malumat çok fazla değildir sadece yukarıda zikrettiğimiz kadardır.⁹

3. Hocaları

Muhammed Sadık'ın hocaları kim ve nasıl bir hocalar olduğunu onun "Öz Ehvalim" şiirinde öğrendik. Onu hocalarıyla ilgili diğer kaynaklar bulunmadı.

1. Ustaz Miraysa(tarihsiz). Buhara'da *Gölabad* medresesinin hocası.¹⁰

Onun hakkında Muhammed Sadık "Çok mümtaz bir hoca" diye şiirinde zikreder.¹¹

2. Demella Adil (tarihsiz).

Onun hakkında "Şeyh Fazıl Semerkendi" diye şiirinde zikreder.¹²

---

⁹ İlnur Minnulin. "Delo nelegalnogo medrese ve Kazani. 1927-1928 gg" *Asırlar Avızı Dergisi*, Kazan2002.

¹⁰Mesgut Gaynetdin, *Molla Sadık İmankuli Münacatlar, Gazaller, Kasıydeler*, İman Matbaası, Kazan 2000. s.101.

¹¹Mesgut Gaynetdin, a.g.e. s. 101.

3. Ustaz Nurgali Buavi (tarihsiz)

Onun hakkında “Muhakkikta yok ona müsavi” diye zikreder.¹³

4. Şamseddin Gölabi (tarihsiz)

Onun hakkında “Okudum ondan birçok fazlu babı” diye zikreder.¹⁴

5. Hacı İynayat (tarihsiz)

Onun hakkında “Onun yanında hatim ettim nihayat” diye zikreder.¹⁵

4. Siyasi Kişiliği

Muhammed Sadık, Buhara’dan Kazan’a dönünce Altıncı Cami’nin imam yardımcısı olarak tayin edildi. Genç imam kısa zaman içinde Müslüman cemaat arasında siyasi konularda aktif rol aldı. Onun 1905 yılında Devrim öncesinde cemaat işlerinde ön plana çıkarak mahkemelerde Müslümanları vekâleten savunduğu bilinmektedir. Aslında bu işlerde en çok meşhur olan Ahmetcan Seydaşev (ö. 1912) idi. Muhammed Sadık da “Seydaş Dedeler Partisi”ne yazılıp ömrünün sonuna kadar o partide kaldı.¹⁶ Muhammed Sadık, Devrim döneminde hem konservatif görüşü hem de sosyal yaşamın yeniden canlanması ve ilerlemeyi savunmaktaydı. Burada görünüyor ki Muhammed Sadık ceditçi anlayışına karşıydı. Hatta aydınlar, ceditçi hareketine karşı çıkıyor diye Muhammed Sadık’a itiraz ediyorlardı. Muhammed Sadık bunu da 1905 yılında yazdığı ‘*Takıy Acep*’ isimli kitabında dile getirmiştir. Aydınlar, Muhammed Sadık’a bu kitabın kendisine ait olmadığını halka açıklamaya zorladılar.¹⁷

1921 yılında, kıtlık döneminde Moskova’nın yollamasıyla Hiva, Buhara taraflarına açlara yardım toplamaya gidiyor.¹⁸ Bunu da kendi “Yeni Açlık” şiirinde

---

¹²Mesgut Gaynetdin, a.g.e. s. 101.

¹³Mesgut Gaynetdin, a.g.e. s. 101.

¹⁴Mesgut Gaynetdin, a.g.e. s. 101.

¹⁵Mesgut Gaynetdin, a.g.e. s. 101.

¹⁶Mesgut Gaynetdin“Muhammed Sadık İmankuliy şehse hem ijadi yüklemesi,” s. 5.

¹⁷Mesgut Gaynetdin, *V Tiskah Bezvremnya*, s.72-73.

¹⁸Mesgut Gaynetdin,“Yol çitendeki asıl taş” *Medeni Cüma* gazetesi 22.09.2000. s.17

de anlatır. ¹⁹1932 yılında Muhammed Sadık'ı “Yanga Kitap” faaliyetinden dolayı yargıladılar. Asıl bu faaliyetin adı: “Tataristan'ın Kazan şehrinde Sultangaliyev ²⁰ isminde karşı devrimci ve burjuva-milliyetçi teşkilatı” idi. Bu faaliyetten dolayı pek çok insanı tutukladılar, onlardan Jemal Valili, Ali Rahim, Sadri Jelal, Şigap Ahmerov vb. devlete karşı çıkan en aktif şahıslardan sayılırlardı. O zamanlarda devlet dini faaliyet yapan adamların hepsini Sultangaliyev hareketine intisap edip tutukluyordu. Muhammed Sadık bu zor durumlarda Kuran'ı bastırma faaliyetiyle de uğraşıyordu. Ama uzun sürmeden daha önceden “Karimov Kardeşler” matbaasında bastırılmış Kuran'ın stereotipinden (kopya) “Kamil Yakup” matbaasında Kur'an'ı bastırmak isterken tutukladılar. ²¹

Yukarıda siyasi kişiliğini zikrettiğimiz Muhammed Sadık, bütün zorluklara rağmen ne kadar gücü varsa dini eğitimin devam etmesi için çeşit çeşit yollarla devlete karşı siyasi mücadelesine devam etmiştir.

5. Eserleri

Araştırmamızın konusu olan *Teshîlu'l-Beyan* tefsiri, Muhammed Sadık'ın en meşhur eserlerinden sayıldığı için, onu birinci sıraya koyduk.

a. Dini eserleri:

1. *(Teshîlu'l – Beyan fî Tefsîri'l- Kur'an)* Kazan 1910, 1911. 1996 yılında Katar'ın Doha şehrinde yeniden bastırılmış.
2. *(Yiğirmi Asır Şekirti)* Ne zaman basıldı elimizde malumat yok.

Bu kitabın var olduğunu Muhammed Sadık'ın şu an Kazan'da yaşayan Gülşire adlı torunundan öğrendik. Bu kitabı özel olarak makalemizde değerlendireceğiz.

---

¹⁹ Mesgut Gynetdin, *Muhammed Sadık İmankuli Münacatlar, Gazaller, Kasıydeler*, İman Matbaası, Kazan 2000. s. 21.

²⁰ Mir Seyyit Sultan Galiyev (ö.1940) Orta Asya'daki Türk halklarını birleştirerek, sosyalist ve birleşik bir Türkistan devleti kurmak isteyen Tatar lider ve düşünce adamı. Ulusal komünizmin fikir babası ve kurucusudur.

²¹ Azat Ahunov, “Muhammed Sadık İmankuli” *Asırlar Avızı Dergisi*, Kazan 2001.

b. Şiir ve Edebiyat eserleri:

Muhammed Sadık şeriat ilimle uğraşırken aynı zaman şiir ve edebiyatla de meşgul olmuş. Şiirler, münacatlar, gazaller, kaside, mevlit, mersiye, nasihatler yazmış. Şiirlerinde genelde din hakkında bahseder, bazen de kendi zor hayatını da anlatır. Şiirleri eski tatarca yazılmıştır ve pek çok farsça kelimeler kullanmış. 2000 yılında Mesgut Gaynetdin bütün şiir, gazeller, kasideleri Tatat-Kiril alfabesine çevirip, bunları bir kitapta bastırıyor.²² Kitapların adı:

1. **(Münacatlar, Gazaller, Kasideler)** Muhammed Sadık İmankuli, İman Matbaası, Kazan 2000.²³

Bu kitap içinde Muhammed Sadık'ın yaşadığı zamanda bastırılmış kitaplar içeriyor. 1923 yılında bastırılmış 60 sayfalı “*Divanı Molla Sadık*” ve 1927 yılında 16 sayfalı “*Esrarı Dil*” diye kitaplar.

2. **(Salatnü'l İslam Risalesi)** Kazan 1909²⁴

c. Filolojik eserleri:

1. **(Tecimanu'r-Rusi, Farisi ve Türkî, Rusça-Farsça-Türkçe sözlük)**Kazan 1909, 1910, 1911, 1913 yıllarında bastırılmış.²⁵ Muhammed Sadık Şah Ahmetoviç, Ürnek Matbaası, Kazan 1911.

6. Vefatı

Muhammed Sadık'ın hayatının son yılları sıkıntılarla ve zorluklarla geçiyor. 1932 yılında onu tutuklayıp Perm bölgesi olan Krasnovirşevskiy şehrine sürgüne gönderiyorlar. Hatta kendi ailesine yazdığı mektupta “Hastalandığım için belki Kazan'da bırakırlar” diye yazdığını tespit etmekteyiz. Ama kalplerinde hiç merhamet duygusu olmayan dönemin yöneticileri, 62 yaşındaki Muhammed Sadık'ı sürgüne

---

²²Mesgut Gaynetdin, *Molla Sadık İmankuli: Münacatlar, Gazaller, Kasıydeler*, s.1

²³ Mesgut Gaynetdin, a.g.e. s.1.

²⁴Azat Ahunov, “Muhammed Sadık İmankuli”, *Asırlar Avızı Dergisi* 2001.
www.archive.gov.tatarstan.ru

²⁵Azat Ahunov, a.g.m.

gönderiyorlar. 1932 yılının Mayıs ayında Krasnovişerskiy şehrinde vefat ediyor. Perem bölgesindeki Tatar Müslümanlar Muhammed Sadık'ı defnetmek için yöneticilerden cesedini talep ediyorlar, ama devlet onun cesedini vermiyor. Müslümanların yoğun taleplerinden sonra cesedini veriyorlar. Sonra, onun cenaze namazını kılıp, İslami kanunlara göre defnetmişler. Sovyet döneminde onun kabri yok edilmiş ve kabrinin olduğu yere kâğıt fabrikası inşa edilmiştir.²⁶

---

²⁶ Azat Ahunov, a.g.m., Mesgut Gaynetdin, "Yol çitendeki asıl taş" *Medeni Cüma Gazetesi*, s.17.

I BÖLÜM

TESHİLÜ'L-BEYAN TEFSİRİ

A. TEFSİRİN TANITIMI

Çalışmamız esnasında Tashilü'l Beyan'ın, Katar'ın Doha şehrinde "Matabigu Katari'l Vataniyye" matbaasında 1996 yılında orijinal baskısından bastırılmış kopyasından faydalanılmıştır.(Teshîlu'l-Beyan 1996: Bkz. Ek. 2) Orijinal nüshayı görme imkânımız olmadı. Bu tefsirin elle yazılmış nüshasını yani ilk baskısını, müellifin İmankulov soyadıyla Kazan'da ikamet etmekte olan torunları tarafından saklanmaktadır.

Tefsir iki cilttir, birinci cildi 748 sayfa, ikincisi ise 818 sayfadan oluşmaktadır ve sayfa numaraları Arapça yazılmıştır. Günümüzde konuşulan Tatarca'ya dolayısıyla Kiril alfabesine de çevrilmiştir. Tefsirin 2004, 2009, 2010, yıllarında yayımlanan baskıları artık piyasada satılmaya başlamıştır.²⁷2009- 2010 yılındaki baskısı 3 ciltten oluşur. Önceki baskılarına nazaran 2009- 2010 yılındaki baskısı çok daha kaliteli çevrilmiş. (Teshîlu'l-Beyan 2009: Bkz. Ek 3.)

Çalışmamızın ana konusunu teşkil eden bu eseri Muhammed Sadık, görev yaptığı 6. Camide (Eski Taş Camii: Bkz. Ek 4) imam olarak çalışırken, henüz yirmili yaşlarında yazmaya başlamıştır. Toplam kaç senede yazdığı belli değildir ancak hicri 1318 (miladi 1900) Rabiyü-il-evvel ayının ortasında tefsirini tamamladığını, tefsirinin ikinci cildinin sonunda belirtmiştir. Bir rivayete göre 1905 yılında tefsirinin nüshası hazır olmuştur. 1911 yılında tefsirin birinci baskısı yayımlanmıştır. (Teshîlu'l-Beyan 1911: Bkz. Ek. 5)

Tefsirin yazılmasının sebebini Muhammed Sadık mukaddimesinde kendisini tevazu içinde ve aciz göstererek şöyle anlatmaktadır:

---

²⁷Mesut Gayneddin'in Muhammed Sadık İmankuli'nin 140. doğum yıl dönümü için hazırladığı sunum: www.kzn.ru/15.09.2010.

“Besmele, hamdele, salveleden sonra, bu hakir ve aciz olan Muhammed Sadık b. Şah Ahmed b.EbiYazid b. Rahmetü Allah b.İmankuli al-Kazani cahillik içinde der: Kazan memleketinde hem fazilet hem de kâmil sahibi insanlar tarafından, farklı ilim kitapları ve faydalı yazılar, İslam ehilleri dilinden tercüme edilirdi ve bastırılırdı. Ancak bu zamana kadar din haberleri ve şariat hükümlerinin mecmuası olan Allah’ın kelamının meşhur tefsirlerden hiç birisi de tercüme edilmedi. Bundan dolayı bu fakir, bazı din arkadaşların yardımlarıyla, şu büyük işe cesaret edip, âlimler arasında meşhur olan Hüseyin Vaiz el- Kâşifi hazretlerinin Farisi dilinde olan tefsirlerine yönelip, çok gayret ederek Kazan topraklarında ve çevresinde kullandıkları Türkî dile tercüme etti. Ve de bugün Allah’ın yardımıyla bu tefsir tamamlandı. Ancak bazı engellerden dolayı tercümemizin basılması mümkün olmadı, hatta nüshası bile kaybolup elimizde kalmadığı için çok üzüldük. Ama bazı muhterem arkadaşların yardımlarıyla tekrar Allah’a tevekkül ederek, şu muazzam işe çaba gösterip müşarunileyh ve zübdetü’l eserlerden hâsılını alıp, anlamaya kolay olan şekilde Kazan Müslümanların şivesine tercüme ettim. Tefsir-i Kadı, Keşşaf, Medarik ve Tıbyan tefsirlerinden, aynı zamanda İmamı Suyuti’nin Esbabı Nüzulünden nakledip Türkî diline tercüme edip sayfa kenarlarına yerleştirdim. Tek ve Kadim olan Allah bu büyük emrini, sonuna kadar olgunlaştırıp, şerefli kılsın.”²⁸

Tefsirini tamamladığında tefsirin ikinci cildinin sonunda şu ifadelere yer verir: “Alemlerin Rabbi olan Allah’a sonsuz hamd-u senalar olsun, Allah’ın en hayırlı kullarından olan Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.)’e, onun ehli beytine ve bütün ashabı kiramının üzerine salat-u selamlar, rahmet ve selametlikler olsun. Kerim olan Allah’ın faziletiyle Kazan şehrinde, Rabiü-il-evvel ayın ortasında Kadim olan Allah’ın kelamını tefsir etmeyi tamamladım. Allah’a muhtaç ve fakir kullarından olan Muhammed Sadık b. Şah Ahmed, Allah’tan ikisinin de(babası ile kendisi) günahlarını affetmesini ve eksiklerini kapatmasını diliyor. Bizim Seyidimiz olan Hz. Muhammed (s.a.s.)’e ve onun temiz ailesine, sonra sahabelerin hepsine, meleü’l ala’da olan bütün mahlûkata kıyamet gününe kadar salâvatlar ve selamlar

---

²⁸Muhammed Sadık, *Teshîlu’l-Beyan*, I. 2-3.

olsun, Âlemlerin Rabbi olan Allah'a sonsuz hamd-u senalar olsun.''diyerek tamamlar.²⁹

Muhammed Sadık'ın tefsirinde tespit edebildiğimiz kadarıyla eksikleri o kadar çok olmamakla birlikte birkaç eksik vardır. En büyük eksiklerden birisi ayet numaralarını belirtmemesidir ki bu durum Tefsirini incelerken en çok zorluk çektiğimiz yerlerden birisiydi. Bir diğeri, hadis rivayetleri zikrederken, bazen hangi kitaptan naklettiğini belirtmez. Bir diğeri husus ise matbaanın teknik hatalarının olmasıdır. Örneğin; Nisa süresinin tefsirinde iki sayfada Nisa süresi yerine Al-İmran süresi diye geçmektedir.

Muhammed Sadık İmankuli'nin tefsiri, şu ana kadar Kazan topraklarında yazılmış tefsirlerin sonuncusu ve ilmi bakımdan en kapsamlı olanıdır. Bu eserden önce yazılmış başlıca tefsirler, Abdünnasır Kürsavi'nin *Haftiyak'ıya* da onun öğrencisinin *Nomani* tefsirleriydi. Ancak *Nomani* tefsiri çok küçük ve veciz bir tefsir olduğu için, Kazan topraklarında yaşayan âlimler, daha sonra ihtiyaca binaen geniş kapsamlı tefsirler yazmaya başlamışlardır. Tatar âlimlerinden Hüseyin b. Amirhan (ö. 1310/1893)'ın *Fevaid* tefsiri ve Şeyhü'l-İslam Hamidi (ö.1911)'mel-*İtkan fi Tercimati'l Kur'an* tefsiri bu sahada örnek olarak verilebilir. *Tashilü'l Beyan* tefsirinden önce en çok okunulan bu iki tefsirin ardından Muhammed Sadık, çalışmamızın konusu olan *Teshilü'l-Beyan* tefsirini kaleme almıştır. Araştırmamıza göre Muhammed Sadık bu tefsiri yazarken yaklaşık yirmi civarında Arapça, Farsça ve Osmanlıca yazılmış rivayet, dirayet ve işarı tefsirlerinden faydalanmıştır. Aynı zamanda meşhur tasavvuf âlimlerinin eserlerinden istifade edip pek çok yerde kaynak olarak belirtmiştir. Tefsirinde hem rivayete hem dirayete hem de işarı yorumuna yer vermiş ancak dirayet yönü daha ağır basmaktadır. Ayrıca eserinde çağdaş âlimlerden olan Mısır müftüsü Muhammed Abduh'un yorumlarına da yer vermiştir. İlmi yorumlara da yer vererek İmam-ı Gazali'nin Cevahirü'l Kur'an eserinden de birkaç yerde nakilde bulunmuştur. Tefsirinde ehli-sünnetin görüşüne aykırı yorumlar görülmedi. Zaten tefsirinde kendi yorumuna pek yer vermez, bir ansiklopedi gibi farklı farklı tefsirlerin nakillerinden oluşturur.

---

²⁹Muhammed Sadık, a.g.e., II. 815.

Muhammed Sadık'ın tefsiri Kazan âlimlerince de incelenmiştir. Bunu da Tefsirin ikinci cildin sonunda “Kazan ulama-i kiram tarafından takriz” diye getirip şöyle derler:

Şu *Tashilü'l-Beyan* adlı tefsir ehlisünnet âlimler tarafında meşhur ve makbul olan selef-u-salihin âlimlerin tefsirlerinden nakledilmiş güvenli ve doğru bir tefsirdir.” İnceleme heyeti: Ahund Mulla Habibullah Osmanov, Kazan'ın birinci caminin imamı Safiyüllah Molla b.Abdulla, İmam Muhammed Kasim es-Salihi, İmam Muhammed Arif es-Salihi. Saman pazarındaki caminin imamı Muhammed Tayyip b. ŞihabuddinAltınbayev.³⁰

Kazan şehrinin 2. Caminin imamı Muhammed Sabir b.Molla Hammad el-Halidi tefsir hakkında : “Şu *Tashilü'l-Beyan* tefsirini inceleyip, hiçbir ihtilafli sözler bulamadım, iyi anlaşılabilir ve makbul olarak gördüm.” demiştir.³¹

İmam Zarif Amirhan Muhammed Sadık hakkında: “Kazan şehrinin meşhur hem muteber müderrislerinden sayılan, *Tashil'ül-Beyan* tefsirinin müellifi olan Molla Muhammed Sadık İmankuli hazretleri vatanımızın gayret erbabındandır. Böyle bir mukaddes işi yapanlar için bütün sahibü'l vicdan ve dini yaşayanlara teşekkür ederim. Elbette irşat sahiplere hem bütün talebelere ve muallimlere zikredildiğimiz tefsirden bir nüshasını yaptırmak lazımdır. Bizim kaç sene önce defalarca bastırduğumuz *Tefsirü'l-Fevaid*'i pek çok insan ihlâs ve muhabbetle okuyorlardı, işte bu günlerde *Fevaid* tefsiri okuyanlara *Teshlü'l-Beyan* tefsirini de okumayı tavsiye ederim. (Kazan, 29 Şaban 1911).³²

---

³⁰Muhammed Sadık, a.g.e., II. 816

³¹Muhammed Sadık, a.g.e., II. 816

³²Muhammed Sadık, a.g.e.,II. 816

B. KAYNAKLARI

1. Rivayet Tefsirler

a. (Mealimü't-Tenzil) Ebu Muhammed el-Huseyn b.Mes'ud b. Muhammed b. el-Ferra eş-Şafii el-Begavi (ö.516/1122)³³

Muhammed Sadık tefsirinde, İmamı Begavi'nin tefsirinden pek çok parça naklettiği görülür. Onun tefsirinden bazı kısımları nakledeken kaynak olarak bazen *Mealim* bazen de *Muhyi's-sünne* diye zikreder. Bunu örneklerde görelim:

Mesela müfessirimiz Nisa süresinin 64. ayetini tefsir ederken “Mealim’de: “Zübeyrle Hatip b. Ebi Beltea bahçelerini sulamaları hakkında anlaşmazlığa düşmüşlerdi. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s)’e gelip ondan bu konuda hükmetmesini istediler. Hz. Peygamberimiz (s.a.s.) “Ey Zübeyr, o suyla bahçeni sula, sonra da suyu komşuna bırak” diye buyurmuşlar. Hatip’in keyfi kaçıp Hz. Peygamberimiz (s.a.s.)’ e edepsiz sözler söyleyip : “Ey Allah’ın elçisi, halanın oğlu olduğu için mi?” demiş. Yani Hatip, Hz. Peygamber (s.a.s.) Zübeyr (r.a.) akraba olduğu için ona imtiyaz gösterip, adil olarak hüküm etmedi” diye zikredilmişti” diye beyan etmiş.³⁴

Rivayetlerin sonunda *Mealim* tefsiri diye kaynak olarak pek çok yerde zikreder.

Yine de Muhammed Sadık Begavi'nin tefsirinden rivayet getirirken bazen *Muhyi's-sünne* diye zikreder. Mesela Zümer süresinin 42. ayetin tefsirinde “İmam-ı *Muhyi's-sünne*:Her insanın iki nefsi vardır, birisi *Nefsi-Hayat* diğeri ise *Nefsi-Temizdir*. Nefsi Hayat kişi öldükten sonra ondan ayrılır. Nefsi Temiz ise, kişi uyuduğu zaman ondan ayrılır.” diye beyan etmiş.³⁵

³³Muhammed b. Ahmed ez-Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirin*, I, 234-8; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1974, II, 461; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınevi, Ankara 2009, s. 563.

³⁴Muhammed Sadık, *Teshîlu'l-Beyan*, I, 220.

³⁵Muhammed Sadık, a.g.e., II, 469.

b. (el-Keşf ve'l-Beyan an Tefsiri'l-Kur'an) Ebu İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebi en-Neysaburi.(ö.427/1035)³⁶

Muhammed Sadık tefsirinde pek çok yerde İmam'ı Sa'lebi'den rivayetler nakleder, kaynak olarak zikrederken “Sa'lebi'den rivayet” ya da “Sa'lebi tefsirinden” diye zikreder. Mesela Enfal süresinin 27. ayetin tefsirinde “ Sa'lebi buyurmuştur: Sahabelerden bazıları Hz. Peygamberimiz (s.a.s)'den sözler işitip halk arasında çok hızlı olarak yayıyorlardı, münafıklar ise ondan duyduğu haberleri müşriklere götürüyorlardı. Sonra Allah bu ayeti indirdi” diye onun tefsirinden nakletmiş.³⁷ Yine Enfal süresinin 8. ayetinde “Sa'lebi tefsirinde zikredilmiştir.” diye haberler nakleder.³⁸ Ya da Nur süresinin 27. ayetini tefsir ederken “İmam-ı Sa'lebi'nin kavline göre” diye bahsediyor.³⁹

c. (El-Vasit fi Tefsiri'l Kur'an-i Mecid) Ali b.Ahmed b. Muhammed el-Vahidi en-Nisaburi (ö.468/)

Muhammed Sadık, İmam-ı Vahidi'nin tefsirinden birçok rivayet değil de sadece birkaç rivayet nakletmiştir. Rivayet ederken kaynak olarak *Vasit* ya da *Vasit'te zikredilmiş* diye zikreder. Mesela Enfal süresinin birinci ayetin tefsirinde “Vasit'te zikredilmiştir: Bedr savaşında Müslümanlar ihtilaf etmişler. Genç olanlar: *Biz savaştık, ganimet bizim için*, yaşlılar: *Biz tedbirler öğrettik, hem yardım ettik, bu yüzden ganimetin bir kısmı bizim içindir*, muhacirler: *Ganimet almaya biz daha layıkız*. Ensarlar ise kendilerine ait kısmını istediler. Akıbet olarak hepsi Hz. Peygamber(s.a.s)'in huzuruna gidip bu konu hakkında hükmetmesini istediler. Cevap olarak Allah (قل الانفال لله و الرسول) ayetini indirdi” diye İmam-ı Vahidi'nin tefsirinden nakletti.⁴⁰ Yine Yusuf süresinin 109. ayetinin tefsirinde; Hasan el-Basri'nin sözlerinden şöyle nakledilmiştir: “Allah hiçbir peygamberi çöllere göndermedi, hem

³⁶Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I. 178.

³⁷Muhammed Sadık, a.g.e.,I. 455.

³⁸Muhammed Sadık, a.g.e., I. 449.

³⁹Muhammed Sadık, a.g.e.,II. 178.

⁴⁰Muhammed Sadık a.g.eII. 445.

de kadınlardan ya da cinlerden kılmadı” diye rivayetin sonunda kaynak olarak *Vasit* diye zikretmiştir.⁴¹

d. **(Dürrül-Mensür fi-t-Tefsir bi'l Me'sür) Abdurrahman (Celaleddin) b. Kemal Ebu Bekir b.Muhammed b.Sabikuddin b. Fahri b.Osman b.Naziruddin b. Seyfuddin Hızır b. Necmuddin Abi Silah Ayyub b. Nasiruddin Muhammed b. Şeyh Hamamuddin el-Hamamu'l Haziri es-Suyuti.(ö.911/1505)⁴²**

Muhammed Sadık Suyuti'nin tefsirinden sadece birkaç yerde nakleder. Rivayetin sonunda kaynak olarak *Dürrül Mensur* diye zikreder. Mesela Fetih süresinin 10.ayetinin tefsirinde “Üç türlü amel kendi sahibine döner. Biri: Tuzak ve Hiledir. Tuzak kuran ve hile yapan insanın kötülüğü, kendisine döner ve bunun zararını da kendisi görür. Buna delil olarak (ولا يحق المكر السيئ الا باهله) ayetidir. İkinci: Zulümdür. Kendi zulmü kendine döner. (انما بغيكم علي انفسكم). Üçüncü: Sözleşmeyi bozmaktır. Buna delil olarak:(فمن نكث فانما ينكث علي نفسه)” demiştir. Rivayetin sonunda *Dürrül Mensür* diye kaynak belirtmiştir.⁴³

e. **(Zadü'l Meysir) Ebü'l-Ferec El-Cevzî (ö.597/1204)**

Muhammed Sadık onun tefsirinden naklederken kaynak olarak *Zadü'l-Meyisir* diye zikreder. Mesela Yunus süresinin 95. ayetin tefsirinde “Tefsiri Zadü'l-Meyisir'den: Bu ayetteki olan mâ (ما) *harfi nafiye* manasındadır. Yani “Ey Muhammed (s.a.s) sana Allah'tan indirilmiş şeylerde şık ve şüphe içinde değilsin, öyle olsa da tam tatmin olmak için kitap ehlerinden de sor” diye nakledilmiştir.⁴⁴

Yine Kehf süresinin 80. Ayetinin tefsirinde“Allah öldürülmüş çocuğu yerine, onun anne ve babasına bir kız verdi.Sonra bu kızını bir peygamber nikâh kıldı, onların neslinden 70 peygamber dünyaya geldi” diye nakletti.⁴⁵

⁴¹Muhammed Sadık a.g.e I. 633.

⁴²Halis Albayrak, Mehmet Paçacı, Esra Gözeler, *Kuran ve Hadis İlimleri*, 5. Ünite, 158.

⁴³Muhammed Sadık a.g.e II. 589

⁴⁴Muhammed Sadık a.g.e I. 548.

⁴⁵Muhammed Sadık a.g.e II. 32.

f. **(Bahru'l Ulum) Nasr b. Muhammed Ebu Leys es-Semerkendi (ö.375/993)**

Muhammed Sadık İmamı Semerkandi'nin tefsirinden naklederken *İmamı Ebu Leys demiş* ya da *Tefsiri Ebi Leys'te zikredilmiştir* diye kaynak belirtir. Mesela Taha süresinin 20. Ayetin tefsirinde: Fakih Ebu Leys es-Semerkendi hazretleri: وانا اخترتك و ايتine kadar bizim Hz. Peygamberimiz (s.a.s)'in muhatabıdır, bundan maksat onun ümmetidir.” diye tefsirinden nakletmiş.⁴⁶ Yine Gafir süresinin başında geçen harufu mukataa'nın tefsirinde “ Tefsiri Ebi Leys'te Hz. Muhammed (s.a.s)'den rivayet edilmiştir: “Eğer sizden kimse cennet bahçelerinde otlamayı isterse, “Hamim” süresini okusun” diye tefsirinden nakletmiş.⁴⁷

2. Dirayet Tefsirler

a. **(Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't -Te'vîl) Ebû'l-Berekât en-Nesefî (ö.701/1301)⁴⁸**

Muhammed Sadık onun tefsirinden naklederken *Medarik'ten* rivayet edilmiş diye zikreder. Mesela Enfal süresinin 12. ayetinin tefsirinde“Medarik'ten nakledilmiştir” diye başlık getirip, diyor: “Bedir savaşında melekler insanların suretlerinde olup müminlerin safları önünde idiler. Melekler: Sevinç ve başarılar olsun sizlere, siz düşmanlarınızı yendiniz ve onlara galip geldiniz. Korkmayın! Allah sizin yardımcınızdır” diye sesleniyorlardı⁴⁹. Yine Taha süresinin 10. ayetinin tefsirinde “ Musa (a.s) bir ateş gördü demek: Musa (a.s) ateş diye zannetti, ama aslında bu ateş değildi belki bir nurdu”⁵⁰ diye beyan etmiş. Bunun gibi rivayetler Muhammed Sadık'ın tefsirinde pek çok yerde geçer.

⁴⁶Muhammed Sadık a.g.e II. 64.

⁴⁷Muhammed Sadık a.g.e II. 479; Ebu Leys es-Semerkendi, *Bahru'l Ulum*, Daru'l Kutubi'l İlmîyye, Beyrut-Lübnan 1993, III. 160.

⁴⁸Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi.*, I. s.314.

⁴⁹Muhammed Sadık,a.g.e., I. 450-451.

⁵⁰Muhammed Sadık, a.g.e., II. 63.

b. (Mefâtiḥül-Gayb) Fahrüddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî (ö.606/1209)⁵¹

Muhammed Sadık onun tefsirinden bazen rivayet nakleder. Mesela Kehf süresinin 86.ayetini tefsir ederken : “ Bu ayetin tefsirinde İmam Fahrüddin Râzî demiş: Ne zaman ayetin zahiri olan delaleti katı olan akli delile hilaf olsa, bu ayeti te’vil edip zahiri manadan sarf etmek lazımdır” diye onun sözünü nakletmiş.⁵² Yine Nur süresinin 35 ayetin tefsirinde “İmam-ı Fahrüddin Râzî: Bu ayetteki olan nurdan maksat, iman nurudur. Allah müminin göğsünü bir lambaya benzetmiştir. Ve göğüsteki olan gönlünü lamba içinde olan kandile teşbih etmiş, imanı da kandil içinde yanan çırağa hem onu yaktıran kıvılcıma, ihlâs kelimesini de mübarek ağaca benzetmiştir” diye nakletti.⁵³

c. (Lübabü’t-Te’vil Fi Meani’t-Tenzil) el-Hazın Alaüddin Ali b.Muhammed el-Bağdadi (ö.741/ 1340)

Muhammed Sadık onun tefsirinden naklederken sonunda kaynak olarak “*Hazın*”ya da “*Sahibu’l Lübab böyle demiş*” diye zikreder. Mesela Taha süresinin 105. ayetin tefsirinde “ Sahibu’l Lübab demiş: Allah kendi kudretiyle dağları asıldan ve köklerinden çıkartıp parça parça eder, sonra toprağa dönüştürüp *Debür* rüzgârına teslim eder. Bu rüzgâr da toprağı uçurup dağıtır.” tefsirinden nakletti.⁵⁴ Yine Zümer süresinin 31. ayeti “ Abdullah b. Zübeyir (r.a) den nakledilmiştir (ثم انكم يوم القيامة عند ربكم تختصمون) nazil olunca, Zübeyir (r.a) Hz. Peygamberimiz (s.a.s)’e sormuş: Ya Rasülllah! (s.a.s) dünyadan gidince biz birbirimizle husumetleşecek miyiz? Hz. Peygamberimiz cevaben: O günde hal ve durum çok zor olur.” diye tefsirinden nakledip, kaynak olarak sonunda *Hazın* diye zikretmiş.⁵⁵

⁵¹Ömer Nasuhi Bilmen, *BüyükTefsir Tarihi*; II. 488-96; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi.*, s.602.

⁵²Muhammed Sadık, a.g.e., II. 33.

⁵³Muhammed Sadık, a.g.e., II.185.

⁵⁴Muhammed Sadık, a.g.e., II. 86.

⁵⁵Muhammed Sadık, a.g.e.,II. 467.

d. (el-Kessâf an Hakaiki't-Tenzil) Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahserî el-Harezmi (ö. 467/1075)⁵⁶

Muhammed Sadık İmamı Zemahşeri'nin tefsirinden pek çok rivayet nakleder. Tefsirin mukaddimesinde de “Keşşaf gibi tefsirden yararlanıp sayfaların kenarlarına yerleştirdim diye” zikreder.⁵⁷ Rivayetler getirirken sonunda da “Keşşaf” ya da rivayetlerin başında “Keşşaf sahibi demiş” ya da “Tefsiri Keşşaf sahibi demiş” diye zikreder. Mesela Bakara süresinin 253. Ayeti “ Tefsiri Keşşaf sahibi demiş: (و رفع بعضهم)’den maksat: Şüphe yok ki o bizim peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s)’dır. Çünkü Hz. Peygamberimiz diğer peygamberlerden üstün ve daha faziletlidir. Allah daha iyi bilendir!” diye tefsirinden nakletti.⁵⁸ Yine Nur süresinin 52. ayeti “Keşşaf’ta zikredilmiştir: Padişahlardan birisi âlimlere “ Bana Kur’an’dan bir ayet bulunuz ki,o ayetle amel etmem kâfi olup, diğer ayetlere ihtiyacım olmasın” diye sormuş. Onun zamanındaki âlimler de ittifak edip *Bu ayetle amel edip maksada ulaşmak için kâfidir* demişler” diye tefsirinden nakletti.⁵⁹

e. (Te’vlatü'l Kur’an)Ebü Mansür Muhammed b.Muhammed b.Mahmud el-Maturidi es-Semerkendi (ö.333/944)

Muhammed Sadık İmamı Maturidi'nin tefsirinden pek çok yerde naklettiği görüldü. Ayrıca Akaid ve Kelâm’le ilgili konularda. Onun tefsirinden naklederken, bazen “İmam-ı Maturidi demiş” ya da “İmam-ı Maturidi'nin te’vilatında mezkürdür” ya da Te’vilat şerhinde” diye zikreder. Mesela İbrahim süresinin 1. ayetinde olan mukatta harfleri te’vil ederken “ Te’vilat şerhinde İmam-ı Maturidi nakledilmiş: Sürelerin başlarındaki olan haruf-u mukataalar, Allah tarafından kendi kollarına iptila ve imtihandır, nitekim bu imtihandan müminin tasdiki ve kâfirinin tekzibi zahire çıkar” diye tefsirinden nakletti.⁶⁰ Yine Taha süresinin 5. ayetini “ İmam-ı Maturidi'nin te’vialtında mezkürdür: *Arş* kelimesi *Mülk* manasındadır, o zaman

⁵⁶Cerrahoğlu,a.g.e., I. 343.

⁵⁷Muhammed Sadık,a.g.e., I. 2.

⁵⁸Muhammed Sadık, a.g.e., I. 97.

⁵⁹Muhammed Sadık, a.g.e., II. 191.

⁶⁰Muhammed Sadık, a.g.e., I. 649.

Allah kendi mülküne müstevla ve galiptir anlamında olur” diye tefsirinden nakletmiş.⁶¹

f. (İrşadü’l-Akli’s-Selim ila Mezayе’l-Kitabi’l-Kerim) Ebu’s-Suud Muhammed b.Muhammed b.Mustafa el-İskilibi el-İmadi (ö.982/1574)

Muhammed Sadık Ebu’s-Suud Efendinin tefsirinden sadece birkaç yerde rivayet getirdi. Kaynak olarak zikrederken Ebu’s-Suud diye getirir. Mesela Zümer süresinin 10. ayetini “Yani eğer kimse kendi memleketinde takva hem şeriatı iyi yaşamayı zorluklar çekse, o kimse İslam’ı yaşayan diğer bir ülkeye hicret etsin. Çünkü Allahın yeri geniştir. Hicret etmek hem Peygamberlerin hem de salihlerin sünnetidir” diye tefsirinden nakletmiş.⁶²

g. (Mevahibu’l-Aliyye fi Tefsiri’l-Kur’an)Huseyin Vaiz el-Kaşifi (ö.910-1505)

Muhammed Sadık’ın en çok istifade ettiği ve nakilde bulunduğu tefsir Hüseyin Kâşifi’nin Farsî dilinde tefsiridir. Onun tefsirinden naklettiğinde rivayetin sonunda, *Kâşifi, Vaizi, Tefsiri Hüseyin Vaiz, Hüseyini*, azen da *Mevahib-i Aliyye* diye zikreder. Mesela Bakara süresinin 127. ayetin tefsirinde: “Allah İbrahim (a.s)’in duasını kabul edip, Cebrail’e emir verdi. Cebrail Filistin topraklarında meyveleri çok olan bir köyü toprağıyla kaldırıp, Mekke’ye yakın olan bir yere yerleştirdi, o köyün, (şu an) şehrin adı Taif’tir demişler. Allah daha iyi bilendir.” diye tefsirinden nakletmiş. Rivayetin sonunda kaynak olarak *Hüseyini* tefsiri diye belirtmiş.⁶³ Yine Enfal süresinin 70 ayetin tefsirinde “ Abbas (r.a) diyor: “Allah benden aldığı malımı, bana fazlasıyla verecek diye vaat etti. Şimdi de Allah şu işi yerine getirdi. Şu an benim yirmi kolum var, onlardan da her kes ticaretle meşgul olup, bana yirmi bin altın getiriyorlar. Ve aynı zaman Allah bana “Zem-Zem” kuyusundan içirme işini verdi, ben bunu Arapların mallarından daha çok seviyorum. Allahtan mağfîret

⁶¹Muhammed Sadık, a.g.e., II. 63.

⁶²Muhammed Sadık a.g.e., II. 461; Ebussuud Efendi, *İrşadu’l Akli’s-Selim*, Matbaatu’s Saada, IV. 603.

⁶³ Muhammed Sadık, a.g.e., I. 38; İsmail Ferruh Efendi’nin “Mevahib-i Aliyye’nin” Osmanlıca tercümesi olan “*Mevakip*” Tefsiri’nde s. 34. Matbaası belli değil. A.Ü.İlahiyat Kütüphanesi 1286, 297.212 İSM. M; Orada aynı hadise zikrediliyor, ama “Filistin” yerine “Şam” diye geliyor.

diliyorum, Allah bunu kabul etmelidir, çünkü beni affedeceğini kendisi buyurdu, Kerim'in vaat verdiği sözde hilaflık olmaz diye tefsirinden nakledip sonunda kaynak olarak Tefsiri Kâşifi diye zikretmiş.⁶⁴

h. (Ruhu'l Beyan) İsmail Hakkı Bursevi (ö. 1137-1725)

Muhammed Sadık'ın tasavvufî kaynaklarından birisi olan İsamil Hakkı'nın tefsiridir. Birçok yerde onun tefsirinden nakletmiş. Nakiller getirirken kaynak olarak *Ruhu'l Beyan* diye zikreder. Mesela: Araf süresinin 157. ayetin tefsirinde “ Şüayp (a.s)'in mucizesi ne olduğu Kur'an'da zikredilmemiştir. Bazı rivayetlere göre Şüayp (a.s) mucizesi şu idi: Ne zaman Şüayp (a.s) binmek isterse, dağ onun için eğilirdi” diye tefsirinden nakletti.⁶⁵ Yine Fetih süresinin 29. ayetin tefsirinde “Tefsiri Ruhu'l-Beyan'da zikredilmiştir: Şu surede Hz. Muhammed (s.a.s)'den başlayıp surenin sonuna kadar olan harfler “hurufu mucem”dir. Yani elif, be harflerin hepsi zikrediliyor. Bunun gibi Kur'an'da iki yerde geçiyor. Birisi Al-İmran süresinin 154. ayetinde geçiyor, diğeri ise bu ayette geçiyor.” diye tefsirinden nakletmiş.⁶⁶

i. (Haşiyatu Muhyiddîn Şeyh zade ala Tefsiri Kadı Beydavi) Şeyh zade Muhammed bin Muslihuddîn Mustafa (Muhyiddîn) (ö.951/ 1544).

Müfessirimiz onun tefsirinden sadece birkaç yerde nakilde bulunur. Naklederken kaynak olarak *Şeyh zade* diye zikreder. Örneğin Tövbe suresinin 23. ayetin tefsirinde “Bu ayet Mekke'den Medine'ye hicret eden muhacirler hakkında indirilmiştir. İbn Abbas'tan naklen: “Mekke fethinden önce kim Allah'a iman edip, sonra Medine'ye hicret etmediyse Allah o kimselerin imanlarını kabul etmezdi.” demiş. Müminler için hicret vacipti. Diğer taraftan bu ayet kâfir olan toplumdaki uzaklaşmasına vacip olduğuna delildir, hatta kendi kardeşleri olsa da bile.” diye, tefsirinden nakletmiş.⁶⁷

⁶⁴ Muhammed Sadık, a.g.e., I. 472.

⁶⁵ Muhammed Sadık, a.g.e., I. 405.

⁶⁶ Muhammed Sadık, a.g.e., II. 599.

⁶⁷ Muhammed Sadık, a.g.e., I. 483.

**j. (el-Camî fi Ahkamu'l-Kur'an; Tefsir Kurtubi) Ebu Abdullah
Muhammed b. Ahmet el-Kurtubi (ö.671/1273)**

Muhammed Sadık, Kurtubi tefsirinden birkaç yerde naklettiği görüldü. Nakledeken, *İmamı Kurtubi* ya da sadece *Kurtubi* diye zikreder. Örneğin Zümer süresinin 75. Ayetin tefsirinde “İmamı Kurtubi demiş, وقيل الحمد لله و sözünden maksat: Yani Mu'minler Allah'ın verdiği nimet ve hasenatları için onu bu şekilde hamd ederler.” diye tefsirinden nakletmiş.⁶⁸

k. (Tefsirü'l Cemal ala'l Celaleyn) Şeyh Süleyman Cemal (ö.1204/1789)

Muhammed Sadık bu tefsirden birçok yerde naklettiği görüldü. Nakledeken kaynak olarak bazen eserin tam ismini verir *Tefsirü'l Cemal ala'l Celaleyn* bazen de kısaltıp sadece *Cemal* diye zikreder. Genelde tarih ve kıssalarla ilgili uzun uzun nakiller getirir. Örneğin en kısa Enbiya süresinin başında sureyi tanıtırken“ Bu surede birçok peygamberlerin kıssaları zikredildiği için Enbiya süresi diye isimlendirildi”⁶⁹ diye tefsirinden nakletti.

l. (Tefsir Tibyan, Osmanlıca) Ayıntabî Mehmet Efendi (ö.1110 /1698)

Muhammed Sadık bu tefsirden baya birçok yerlerde naklettiği görüldü. Zaten önceden Rusya'da yaşayan Türkî millet, kendi yazılmış tefsirleri olmadığı zaman Osmanlıca yazılmış Tibyan tefsirini okuyorlardı. Müfessirimiz de tefsirini yazarken bu tefsirden istifade etti. Bu tefsirden rivayetler nakledeken, sonunda kaynak olarak Tibyan diye zikreder. Örneğin el-İsra süresinin 53.ayetin tefsirinde: “Tibyan'da zikredilmiştir. Bir kimse Hz.Ömer (r.a)'i edepsiz sözlerle küfretmiş, buna karşı olarak Hz. Ömer (r.a) de o kişiyi küfretmek isterken, Allah bu ayeti indirdi. Hz. Ömer (r.a) bu kişiyi affetti. Bazılar يقولوا التي هي احسن' den maksat “kelime-i şehade” demişler. Allah daha iyi bilir.”⁷⁰ diye tefsirinden nakletti. Yine Enbiya süresinin 7. ayetin tefsirinde “Allah müşriklere, önceden gelen peygamberlerin ahvalleri hakkında kitap ehlerinden soruyunuz diye buyurmuştu. Çünkü müşrikler Hz. Peygamberimiz (s.a.s)'in işleri hakkında kitap ehillerle istişare kılıp o hususta onların

⁶⁸Muhammed Sadık, a.g.e., II. 478.

⁶⁹Muhammed Sadık a.g.e., II. 94.

⁷⁰Muhammed Sadık a.g.e., I. 729.

sözlerine inanıyorlardı.”⁷¹ Kaynak olarak sonunda Tibyan belirtip, tefsirinden nakletmiş.

m. (Tefsir Mevakip, Osmanlıca) İsmail Ferruh Efendi (ö.1256/1840)

Muhammed Sadık birkaç yerde Mevakip tefsirinden naklettiği görüldü. Tefsirinden naklederken sonunda kaynak olarak *Mevakip* diye belirtir. Örneğin “Şefaati Kübra” makamı öyle bir makamdır ki, mahşer meydanında herkes kendisiyle meşgul olup ta, büyük peygamber bile söz söylemeye kadir olamadıkları zaman, şu vakitte Peygamberimiz şefaati edip insanları o zor halden kurtarır”. “Zadu’l Musafir” kitabında zikredilmiştir: “Makam-ı Mahmud” öyle bir makam ki, Allah Peygamberimizi “Arş” üstüne oturtur. O öyle bir makam ki, Peygamberimizin eline “Liva-i hamd” bayrağı verilir.”⁷² diye tefsirinden nakledip, sonunda kaynak olarak *Mevakip* diye belirtmiş.

n. (Tefsir Keşfü’l Esrar, Farsça) Ebu Fazıl Reşidüddin Ahmed b. Ebu Said el-Maybudi el-Yazidi (ö. 520/1126)

Muhammed Sadık Keşfü’l-Esrar tefsirinden birçok yerde rivayetler getirir. Rivayetler getirirken *Keşfü’l-Esrar* ya da bazen kısaltıp sadece *Keşf* diye kaynak belirtir. Örneğin Tövbe süresinin 21. ayetin tefsirinde “Keşfü’l-Esrar”da zikredilmiştir Rahmet günahkârlar içindir, Rıdvan itaat ve ibadet ehli içindir ve Cennet bütün mü’minler içindir. Rahmet kelimesinin ilk önce zikredilmesinin sebebi, günahkârlar ümitlerini kaybetmesinler diye. Günah ne kadar büyük olsa da, Allah’ın Rahmeti ondan daha büyüktür.”⁷³ Yine Enbiya 30.ayetin tefsirinde رتقا kelimesini tefsir ederken “Ya da bu kelimedden maksat gökle yer birbirine yapışmış ve tutuşmuş. Onları biz ayırdık ve aralarına hava yerleştirdik. Ya da yerden altı tabakayı ayırıp yedi kat yaptık ve gökten de altı tabakayı çıkartıp yedi kat oluşturduk.”⁷⁴ diye tefsirinden nakletmiş.

⁷¹Muhammed Sadık a.g.e., II. 96.

⁷²Muhammed Sadık a.g.e., I. 739.

⁷³Muhammed Sadık a.g.e., I. 483.

⁷⁴Muhammed Sadık a.g.e., II. 100.

o. (et-Teysir fi't Tefsir) Necmeddin Ebu Hafs Ömer b.Muhammed en-Nesefi(ö. 537/1142)

Muhammed Sadık bu tefsirden birçok rivayet naklettiği görüldü. Rivayet getirirken sonunda kaynak *Teysir* diye belirtir. Örneğin Yunus süresinin 19. ayetinin tefsirinde “Yani önceden bütün insanlar İbrahim (a.s) milletinde olup Allah’a inanıyorlardı. Sonra Ömer b.Lühey insanları şaşırtıp, onlar arasına batıl itikatlar soktu, sonra hepsi farklı farklı fırkalara ayrılıp Buheyra ve Seibe gibi şeyleri çıkartmışlar.”⁷⁵ Yine Enbiya süresinin 56. ayetin tefsirinde “ Tefsiri Teysir’de zikredilmiştir. Put hanede 90 tane put vardı. Onların en büyüğü saf altından yapılmıştır, iki gözü yerine de kıymetli taşlar konulmuştur.” diye tefsirinden nakletmiş.⁷⁶

p. (et-Tefsirü'l-Cemali-ale't-Tenzili'l-Celali, Şah Veliullah Dihlevi (ö. 1176/1762) 'nin Fethür'Rahman fi Tefsiri'l Kur'an tefsirinin tercümesi) Muhammed Hayretdin Han Hindi (tarihsiz)

Muhammed Sadık tefsirinde birçok yerde Cemali tefsirinden nakilde bulunmuş. En çok tefsirinin birinci cildinde rivayetlere yer vermiş. Tefsirinden nakiller getirirken kaynak olarak *Cemali* ya da *Cemali'den* diye zikreder. Örneğin Bakara süresinin 143. ayetinin tefsirinde “Allah’ın ilmi ezelisinde Muhammed (s.a.s)’in kiblesi Kabe-i -Şerife mükerrerdi. Birkaç zaman kible olarak Beytü'l Makdis’e tahvil edilmesinin hikmeti, insanları imtihan etmek içindi ve Hz. Peygamber (s.a.s)’e tabi olanları, ona tabi olmayanlardan ayırmak içindi.”⁷⁷ Yine Nehl süresinin 71. ayetinin tefsirinde “Hz. Peygamber (s.a.s)’den rivayet edilmiş, bir kişinin hizmetçisi zahmet çekip, ateş sıcağına ve duhanından gazaplanıp kendi hocasına yemek pişirip verse, onun hocasına o hizmetçiyi yanına oturtup yedirmek lazımdır. Eğer onu yedirmek mümkün olmazsa, o yemekten ona bir lokma versin”⁷⁸ diye tefsirinden Hz. Peygamberimiz (s.a.s)’in sözlerini nakletti.

⁷⁵Muhammed Sadık a.g.e., I. 530.

⁷⁶Muhammed Sadık a.g.e., II. 105.

⁷⁷Muhammed Sadık a.g.e., I. 43.

⁷⁸Muhammed Sadık a.g.e., I. 694.

q. (Tefsir Mevlana Yakup) Mevlana Yakup b. Osman el-Çarhi (ö. 851/1447)

Muhammed Sadık bu tefsirden birkaç yerde naklettiği görüldü. Nakledeken kaynak olarak *Mevlana Yakup* ya da *Mevlana Yakup Çarhi* diye belirtir. Örneğin Hud siresinin 140. ayetinin tefsirinde “Tennür, yemek pişirmek için bir fırındır. Bu ayette zikredildiği su kaynatılıp taşan tennür, taştan yapılmış Hava anamızın pişirdiği fırındır. Bu fırın Nuh (a.s)’a miras olarak kalmıştı demişler. Allah Nuh (a.s)’a: “Eğer bu fırından su kaynayıp çıksa, o zaman tufan azabı geleceğine alamettir” diye vahi kılmış.”⁷⁹ diye tefsirinden nakletmiş. Yine Nur süresinin 35. -ayetinin tefsirinde “Yakup Çarhi kendi tefsirinde diyor: “Yani gökleri ve yerleri yaratıp onları süslendiricidir” manaya geliyor”⁸⁰ diye tefsirinden nakletmiş.

r. (Tefsir ez-Zahidi) Abu Nasır Ahmad b. Hüseyin b. Ahmad b. Ahmad ez-Zari Süleymani ed-Dervaceki el-Buhari ez-Zahidi (ö. 519/?)

Muhammed Sadık birkaç yerde İmam-ı Zahidi’nin Farsça tefsirinden nakilde bulunmuş. Nakiller getirirken kaynak olarak *Tefsir-ez-Zahidi* ya da *İmam-i Zahidi’nin sözüne göre* diye belirtir. Örneğin Araf süresinin 46. Ayetinin tefsirinde “İmam-ı Zahidi’nin sözüne göre Araf Cennet’le Cehennem arasında beyaz taştan yapılmış duvardır”⁸¹ diye tefsirinden nakletmiş. Yine Yüsus süresinin 29. ayetinin tefsirinde “ Tefsir-i Zahidi’de zikredilmiştir: “Mağfiret iste” sözünden maksat, Yüsufa eziyetler getirdiğin için ondan özür dile, çünkü o garip kişidir.”⁸² diye tefsirinden nakletmiş.

s. (Tefsirü’l Münir) Hasan el-Mustafavi (ö. ?/1426)

Muhammed Sadık onun tefsirinden birkaç yerde naklettiği görüldü. Nakledeken kaynak olarak *Tefsir Münir* diye belirtir. Örneğin Enam süresinin 79. ayetinin tefsirinde İbrahim (a.s) hakkında uzun bir hadiseyi anlatıyor. Kısa olarak, bir gün İbrahim (a.s)’i anne ve babası Namrud’un karşısına götürmüşler. İbrahim (a.s)

⁷⁹Muhammed Sadık a.g.e., I. 564.

⁸⁰Muhammed Sadık a.g.e., I. 184.

⁸¹Muhammed Sadık a.g.e., I. 391.

⁸²Muhammed Sadık a.g.e., I. 601-602.

Namrud’u görünce, annesinden bu kim olduğunu soruyup, annesi de ona “bu bütün insanların ilahıdır” diye cevap verir. O da acayip ve tebessüm ederek, “nasıl böyle bir ilah olurumu, kendisi çok çirkin, yanındaki hizmetçileri güzeldir?” diye cahilliklerinden gülerek soru vermiş.” diye tefsirinden nakletmiş.

(Letâifü'l-İşârât bi Tefsîri'l-Kur’ân) Abdülkerim ibn Havazin ibn Abdülmelik ibn Talha Ebu'l-Kasım el-Kuşeyrî (ö. 465/1072).

Muhammed Sadık bu tefsirden birkaç yerde naklettiği görüldü. Naklederken kaynak olarak *Letaif* diye belirtir. Örneğin Yusuf süresinin 101. ayetinin tefsirinde “Lataif” de zikredilmiştir: Bu olaydan sonra yirmi yıl geçtikten sonra Yakup (a.s) vefat ediyor. Yirmi üç sene geçince Yusuf (a.s) babasını rüyasında görüyor, babası da ona: “Ey Yusuf ben seni çok görmek istiyorum ve çok seni özledim, hemen gel bekliyorum” demiş. Yusuf (a.s) onun eceli geldiğini anlamış, kardeşlerini yanına çağırıp onlara vasiyetler bıraktı ve Yahuda’yi veli kılıp kendi oğullarını ona bıraktı. Sonra Allaha münacat edip 101. ayeti okuyup, üç günden sonra vefat etti.”⁸³ diye İmamı Kuşeyri’nin tefsirinden nakletmiş.

C. HADİS KAYNAKLARI

Teshilü'l Beyan Tefsiri’nde çok sayıda hadis yer almaktayken hadis kaynakları açısından oldukça zayıftır. Görebildiğimiz kadarıyla bütün tefsir boyunca gösterilen hadis kaynağı yalnızca dört tanedir. Bunlar Sahih-i Buhâri, Sahih-I Müslim, Süneni Tirmizi, ve İmamı Suyutı’nin Lûbabü’n Nukul fi Esbabı-Nüzülü’dür. Bunların dışında adına atıfta bulunulan bir hadis kaynağına rastlayamadık. Bu kaynaklara da yapılan atıf sayısı 10’u geçmemektedir. Hadisler genelde senetleri hafzedilerek bazen direkt Hz. Peygamber’e (s.a.s) dayandırılır, bazen de sadece ilk ravinin adı zikredilir. Hadisler çoğu kere “zikredildi ki” veya “rivâyet olundu ki” gibi meçhul sığalarla kaynak gösterilmeden nakledilmiştir. Bu durum hadislerin tahricini ve tahlilini oldukça zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte tefsir rivayetlerinde olduğu gibi hadislerin de ekserisi Hüseyin Vaiz Kâşifi’nin *Mevahibu’l aliyye* tefsiri ve

---

⁸³Muhammed Sadık a.g.e. I. 630.

Begavî'nin *Meâlimü't-tenzili* adlı tefsirinden senetler hazfedilerek aktarılmaktadır.*Tefsiri*'nde birkaç defa *İmam Buhârî*, *Sahihayn*, 1 defa *Sünen-i Tirmizi*, 1 defa *Sahihi-Müslim* birçok defa *Lubabu'n-Nuku'l* zikredilmektedir. Aslında bunları kaynak telakki etmek de yanlış olur. Biz burada *Teshîlu'l-Beyan*'daki isimleri anılan hadis eserleri müellifleriyle birlikte kısaca zikrederek metin içinde verdiği hadis kaynaklarını ve onlardan nakledilen rivayetlerden örnekler sunacağız:

1. (Sahih Muslim) İmam Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyri en Nisâburi (ö.261/875)

Muhammed Sadık'ın bu hadis kaynağından sadece bir yerde naklettiği görüldü. Naklederken *Sahih Muslim'de* zikredildi diye kaynak belirtir. Örneğin: “Sahih Müslim'de İbn Mes'ut (r.a) rivayet etmiş: Hz. Peygamberimize Mirac gecesinde üç şey hediye olarak verildi: “Namazlar beş (vakit) olarak farz kılındı. Kendisine Bakara suresinin son ayetleri verildi ve Allah'a hiç bir şeyi ortak koşmadıkları müddetçe ümmetine büyük günahlar da bağışlandı.”⁸⁴ diye nakletmiş.⁸⁵

2. (El-Camiu's-Sahih Sahihü'l-Buhari) Ebu Abdullah Muhammed b.İsmail el-Buhari (ö.256/870)

Muhammed Sadık bu hadis kaynağı sadece birkaç yerde zikrettiği görüldü. Ama direk bu kitaptan nakletmemiştir, ya da Fahrüddin Razi'nin tefsirinden ya da Celaletdin Suyutî'nin *Lubabu'n-Nukul*'unden nakleder. Örneğin: “İmamı Buhari Enes (r.a)'ten rivayet etmiş⁸⁶, ya da İmamı Buhari Asım b. Süleyman'dan rivayet etmiştir”⁸⁷ diye nakledip kaynak olarak hadisleri nereden aldığı *Lübabü'n- Nukul* diye belirtir. Bazen “Sahihayin” diye belirtir. Örneğin İbn Mes'ut (r.a) rivayet getirdikten sonra, kaynak olarak “Bu hadis sahihayinde mezkürdür” diye belirtmiş.⁸⁸

⁸⁴ İmam Muslim, *Sahih - Muslim*, İman, Bab: Sidretü'l Münteha, n. 173; Suyutî, *el-İtkan*, I. 74-75.

⁸⁵ Muhammed Sadık, a.g.e.I. 117.

⁸⁶ Muhammed Sadık, a.g.e., I. 29.

⁸⁷ Muhammed Sadık, a.g.e., I. 48.

⁸⁸ Muhammed Sadık, a.g.e., II. 216.

3. (Süneni Tirmizi) Ebu İsa Muhammed bin İsa bin Sevre bin Musa bin Dahhak el-Tirmizî. (ö.279/892)

Muhammed Sadık tefsirinde İmam-ı Tirmizi'nin adını sadece birkaç yerde zikreder. Direk Suneni Tirmizi'den nakletmez, İmam'ı Ebu Leys Semerkendi'nin tefsirinden nakleder. Örneğin “İmamı Ebu Leys Semerekndi tefsirinde İmamı Tirmizi'den naklen: Allahu Teâlâ harufu mukattağayla başlayan surelerde bütün Ahkâm ve Kısasları o harflerde icmalan toplamıştır. Ancak bunu diğer insanlar bilemez, sadece peygamberler ya da vilayet sahipleri bilirler.” diye nakletmiş.⁸⁹

4. (Lübabu'n-Nukul fi Esbabî'n-Nüzül) Abdurrahman (Celaledin) b. Kemal Ebu Bekir es-Suyutî (ö.911/1505)

Muhammed Sadık pek çok yerde onu bu kitabından nakleder. Zaten bunu *Rivayet Tefsirler* bölümünde zikrettik.⁹⁰

D. TARİH KAYNAKLARI

Muhammed Sadık tefsirinde İslam tarihine büyük önem vermiş. Hangi olay ne zaman, nasıl ve nerede olduğunu geniş şekilde anlatır. Peygamberlerin hayatlarına kıssalarına da yer vermiş. Tarih kaynağı olarak en çok Hüseyin Vaiz el-Kâşifi'nin tefsirini kullanmıştır ve birkaç yerlerde *Siyer Şerif*⁹¹ ve *Kıyasul-Enbiya*⁹² den de naklettiğini belirtmiş. Ama maalesef bu eserlerin yazarı kim olduğunu belirtmediği için tam olarak bu eserlerin adlarını öğrenemedik.

E. TASAVVUF VE AHLAKLA İLGİLİ KAYNAKLARI

Muhammed Sadık'ın tefsirinde pek çok tasavvufi eserlerden naklettiği görüldü. İlk önce yukarda zikrettiğimiz birçok işarı tefsirler Mevahibü'l Aliyye, Ruhü'l-Beyan, Tefsiri Mevlana Yakup, Tibyan, Mevakip, Şeyh Zade'nin Haşiyesi, Keşfü'l-Esrar, Tefsirü'l-Cemali vb. farsça tefsirler gibi. Bu tefsirlerden hariç Ehli Tasavvuf âlimlerin eserleri de var. Tasavvufla ilgili tefsirinde zikredilen eserlerden şunlardır:

⁸⁹Muhammed Sadık, a.g.e., II. 548.

⁹⁰*Tefsir Kaynakları, Rivayet Tefsirleri* bölümünde d. harfi altında zikredildi.

⁹¹Muhammed Sadık, a.g.e., I. 450; II. 356.

⁹²Muhammed Sadık, a.g.e., II. 66.

a. (el-Futûhâtü'l-Mekkiyye): Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (ö.638/1239)

Muhammed Sadık kendi tefsirinde bu eserden pek çok yerde naklettiği görüldü, özellikle secde ayetleri tefsir ederken secdelerin adlarını tanıtır. Eserinden naklederken kaynak olarak *Sahibu'l-Futûhât şöyle demiş* ya da *Şeyh (k.s) Futûhât da demiş* diye belirtir.⁹³

b. (Nefahatü'l-Üns min Hadaratü'l-Kuds)Mevlana Ebu'l Bereket el-Câmî (ö. 898/1492).

Muhammed Sadık, bu eserden tefsirinde birkaç yerde naklettiği görüldü. Bu eserden Alimler, evliyalar, Bişri-Hafi, Zün-Nün el-Mısri, Şakik el-Belhi, Hasan el-Basri, Muhtar Zin-Nur gibi salih zatlar hakkında hikâyeler getirir. Naklederken kaynak olarak *Nefahatü'l-Üns*⁹⁴ diye belirtir.

c. (Ruhu'l Ervah) Ebü'l-Ferec El-Cevzî (ö.597/1204)

Muhammed Sadık tefsirinde bu kitabı sadece bir defa zikretmiş. Kaynak olarak *Ruhu'l-Ervah* diye belirtmiş.⁹⁵

d. (Zübdetü'l-Esrar ve Zübdetü'l-Eser) Şeyh Ebu Mecid Mevlana Şeyhu'l Ecli Abdü'l Hakk ed-Dihlevi el-Kadiri eş-Şazili el-Necati (th).

Muhammed Sadık tefsirinde bu eserden birkaç yerde naklettiği görüldü. Naklederken kaynak olarak *Zübdetü'l-Eser* diye belirtir.⁹⁶

e. (Hazinatü'l-Esrar) Muhammed Hakkı en-Nazili (ö.1302/1884).

Muhammed Sadık tefsirinde bu eserden naklettiğini sadece bir yerde *Hazinetü'l-Esrar* diye belirtmiş.⁹⁷

⁹³Muhammed Sadık,a.g.e., II. 511.

⁹⁴Muhammed Sadık,a.g.e., II. 539.

⁹⁵Muhammed Sadık,a.g.e., II. 185.

⁹⁶Muhammed Sadık,a.g.e., II. 320; 449; 516;

⁹⁷Muhammed Sadık,a.g.e II. 480.

f. (Avarifu'l-Mearif) Şihabuddin Sührevirdi(ö. 632/1234)

Muhammed Sadık bu eserden sadece bir yerde naklettiği görüldü. Naklederken kaynak olarak *Avarifu'l-Mearif*.⁹⁸

Zikrettiğimiz kitaplardan başka da *Zadü'l-Masafir*,⁹⁹ *Bahru'l-Hakaik*,¹⁰⁰ *Yanabig*¹⁰¹ diye eserlerden de nakledip kaynak olarak belirtir. Ama bu kitapların yazarları kimler olduğuna malumat bulunmadı.

Birkaç yerde Ehli Tasavvuf şeyhlerinin de sözlerini nakleder. Örneğin İmamı Kuşayri en-Nisaburi, İmamı Gazzali, İmamı Sülemi, Şah Veliullah Dihlevi gibi.

---

⁹⁸Muhammed Sadık,a.g.e II. 195.

⁹⁹Muhammed Sadık,a.g.e I. 739.

¹⁰⁰Muhammed Sadık,a.g.e I. 735.

¹⁰¹Muhammed Sadık,a.g.e I. 117.

II. BÖLÜM

MUHAMMED SADIK'IN TEFSİR YAKLAŞIMI

A. TEFSİRİN RİVAYET BOYUTU

1. Kur'an'ı Kur'an ile Tefsir Edişi

İslam'ın ilk yıllarından beri Kur'an'ın Kur'an ile tefsirine büyük ehemmiyet atfedilmiştir. Çünkü Kur'an'da mücmel ve muhtasar olan nice yerler vardır ki, onlar bir başka yerde tafsil ve izah edilmek suretiyle vuzuha kavuşturulmuştur. Kur'an'ı Peygamberimize indiren Allah'tır. İndirmiş olduğu Kelâmdan ne kastedildiğini de yine en iyi kendisinin bileceği muhakkaktır. Bu nedenle İslam bilginleri: Kur'an'ı Kur'an ile yapılan tefsirini en güzel tefsir olarak kabul etmişlerdir.¹⁰²

Aradığını Kur'an'da bulamayan müfessir, sünnete veya sahabenin bu husustaki sözüne müracaat eder.

Muhammed Sadık kendi eserinde Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine zaman zaman yer vermiş ve böylece ulemanın usulüne uygun bir tefsir ortaya koymaya çalışmıştır. Şimdi bunlara ait bazı örnekler sunalım:

Örnek:1.

وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ¹⁰³

“Yiyiniz, içiniz beyaz iplik siyah iplikten sizce ayırt edilinceye kadar”.

Muhammed Sadık şu ayeti tefsir ederken, diyor: Tan oluncaya kadar yiyiniz, içiniz. Ak ip, o gündür, siyah ip gecedir, karanlıktan kinayedir. Yani, sonra gelen sözlere dayanarak, tefsir etti: *مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتَمُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ*: “Fecirden, sonra orucu geceye kadar tamamlayın”. Şu ayetten sonra, hamişte Celaleddin Suyuti'nın “*Lübabün Nukul*” kitabından bu ayetin esbabı nüzulünü getiriyor:

¹⁰²Zerkeşi, *El- Burhan* II. 173-174; Suyuti, *el- İtkan*, II. 175;

¹⁰³Bakara 2/187

İmamı Buhari Sahl b.Saad'ten rivayet etmiştir: Şu ayet: **حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ** **الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ** inince, Müslümanlar oruç tutmaya niyetlendikleri zaman, ayaklarına ak ve siyah ipler bağlıyorlardı, şu ipleri siyahı ak ipten ayrılıncaya kadar yiyorlardı, içiyorlardı. Bundan sonra Allah **مِنَ الْفَجْرِ** kelimesini indirdi, sahabeler geceyle gündüz olduğunu anladılar.¹⁰⁴

Örnek 2:

فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ¹⁰⁵

‘‘Âdem Rabbinden kelimeler aldı. Rabbi onun tövbesini kabul etti. O tövbeleri çok kabul eden ve merhametli olandır.’’

Bu ayet-i kerime’de geçen **‘‘كَلِمَاتٍ’’** kelimesini izah sadedinde müellif şu ayeti zikreder: *‘‘Allah Âdem’e talkın eden kelimeler Araf süresinde mezkûrdur:*

قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ¹⁰⁶

Dediler ki: ‘‘Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize rahmetinle muamele etmezsen muhakkak ziyana uğrayacaklardan oluruz!’’¹⁰⁷

Örnek 3:

وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ أُولَٰئِكَ هُوَ يُبْورُ¹⁰⁸

‘‘... Kötülük için tuzak Kur’anlara şiddetli bir azap vardır. Bunların tuzağı da mutlaka bozulacaktır’’ ayet-i kerimesinin, Darunnedve’de Küreyiş müşriklerin peygamberimize farklı, farklı hileler Kur’an’lar hakkında nazil olduğunu belirten müfessirimiz, bu ayetin açıklaması için El-Enfal süresine yönlendiriyor.¹⁰⁹

¹⁰⁴Muhammed Sadık, a.g.e.,I. 59.

¹⁰⁵Bakara2/37.

¹⁰⁶Araf7/23.

¹⁰⁷Muhammed Sadık, a.g.e., I. 11.

¹⁰⁸Fâtır 35/10.

¹⁰⁹Muhammed Sadık, a.g.e., II. 395.

وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرٌ

الْمَاكِرِينَ¹¹⁰

“O küfredenler, seni bağlamak yahut öldürmek yahut da seni (yurdundan) çıkarmak için sana tuzak kurmuşlardı. Onlar tuzak kurarken, Allah'ta tuzak kurmuştu. Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır.”

Örnek 4:

فَبَطَّلْنَا مَنَ الدِّينِ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدَّهِمْ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا¹¹¹

“Yahudilerin yaptıkları zulümden, bir de çok kimseyi Allah yolundan çevirmelerinden, menetmelerinden dolayı kendilerine (daha önce) helâl kılınmış bulunan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık.” Muhammed Sadık bu ayeti tefsir ederken bu ayetin tafsili ve açıklaması Enam süresinde geldiğini söyledi.¹¹² Bu ayetin tefsiri:

وَعَلَى الدِّينِ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفْرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ
ظُهُورُهُمَا أَوْ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ¹¹³

“Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere sığır ve koyunun iç yağlarını da onlara haram kıldık. Bu, zulümleri yüzünden onlara verdiğimiz cezadır. Biz elbette doğru söyleyeniz.”

Müellifin eserinde yukarıdaki gibi Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine daha pek çok yerde rastlamak mümkündür. Biz şimdi bu örneklerle yetinip müellifin Kur'an sünnetle tefsirine bir göz atalım

2. Kur'an'ı Sünnetle Tefsir Ediş.

Muhammed Sadık ayetlerin tefsirinde Peygamberimizin sünnetine de sık sık yer verir. Çünkü Sünnet: Kur'anı şerh ve izah edicidir. Şüphesiz Kur'an'ın ilk ve en

¹¹⁰Enfal 8/30

¹¹¹Nisa 4/160.

¹¹²Muhammed Sadık, a.g.e., I. 257.

¹¹³Enam 6/146.

salahiyetli müfessiri Hz. Peygamberimizdir. Muhammed Sadık'ın tefsirinde Buhari ve Müslim¹¹⁴ ve gibi güvenilir hadis kaynaklardan alınan hadis-i şeriflere yer verilmiştir. Şimdi bunlardan birkaç örnek görelim:

Örnek 1:

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ¹¹⁵

“Namazlara ve orta namaza devam edin ve Allah için boyun eğerek kalkıp namaza durun”.

Muhammed Sadık şu ayeti açıklamak için Peygamberimiz Ahzab savaşında müşriklerle savaşırken ve onlar yüzünden namaz kılamadıkları için, onun dediği sözlerini getirdi: ¹¹⁶ “ شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى صَلَاةِ الْعَصْرِ ” Yani “Kâfirler bizi meşgul kılıp, orta namazı, ikindi namazını kıldırmadılar”. Peygamberimiz şu sözlerle Kur'an ayetini, ikindi namazı olduğunu izah etmiş.¹¹⁷

Örnek 2:

وَأْتِمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَخْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ فَمَنْ كَاتَمِنَكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أذى مِّن رَّأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِّن صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ¹¹⁸

“Hac ve umreyi de Allah için tamam yapın. Eğer bunlardan alıkonursanız, o zaman kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Bununla beraber bu kurban, kesileceği yere varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden hasta olana veya başından bir rahatsızlığı bulunana tıraş için oruç veya sadaka yahut da kurbandan ibaret bir fidye gerekir.”

¹¹⁴Muhammed Sadık, a.g.e., I. 117.

¹¹⁵Bakara 2/238.

¹¹⁶ حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ دَاوُدَ الْعُلُوِّيُّ إِهْلَاءً ، أَنبَا أَبُو حَامِدٍ بْنُ الشَّرْقِيِّ ، ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْفَرَّازِيُّ ، ثَنَا حَفْصُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ ، حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ طَهْمَانَ ، عَنِ الْأَعْمَشِ ، عَنِ أَبِي الصَّخِيِّ ، ح ، وَأَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحَافِظُ ، ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْكُغْبِيُّ ، ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَيُّوبَ ، أَنَا أَبُو بَكْرٍ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ ، ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ ، عَنِ الْأَعْمَشِ ، عَنِ مُسْلِمِ بْنِ صَبِيحٍ ، عَنِ شَيْخِ بْنِ شَكْلٍ ، شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى صَلَاةِ الْعَصْرِ مَلَأَ اللَّهُ " : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْأَحْزَابِ : عَنْ عَلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَيُّوتَهُمْ وَقُبُورُهُمْ نَارًا " . ثُمَّ صَلَاهَا بَيْنَ الْعَشَائِينَ بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ ، لَفِظَ حَدِيثِ أَبِي مُعَاوِيَةَ وَفِي رِوَايَةِ ابْنِ طَهْمَانَ قَالَ : شَغَلْنَا عَنِ الصَّلَاةِ " : رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْأَحْزَابِ عَنْ صَلَاةِ الْعَصْرِ حَتَّى صَلُّوا بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ ، فَقَالَ الْوُسْطَى ، صَلَاةِ الْعَصْرِ ، مَلَأَ اللَّهُ قُبُورَهُمْ وَيَبُوتَهُمْ نَارًا " . رَوَاهُ مُسْلِمٌ فِي الصَّحِيحِ عَنْ أَبِي بَكْرٍ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ وَغَيْرِهِ .

¹¹⁷Muhammed Sadık, a.g.e., I. 87.

¹¹⁸Bakara 2/196

Muhammed Sadık bu ayeti açıklarken Peygamberimizin şu hadisinin manasını getiriyor:

“Ka’b b.Ücre sahabenin,hac zamanında, ihram halendeyken başı çok bitlemişti sabredecek hali bile kalmadı, Peygamberimiz ona dedi: Saçlarını kes, bir koyun kurban edip fakirlere yedir. Ka’b b.Ücre dedi: Ben fakirim, kurban edecek kadar göçüm yok. Sonra onun hakkında mahsus olarak Allah’tan ayet indi. Peygamberimiz ona dedi: Üç gün oruç tut, altı tane fakirleri yemek yedir,her kimseye yarım sağ buğday kadar.”¹¹⁹

Hac’da ihramlı iken, yapılmaması lazım gelen amelleri anlatırken: ancak hastalık ve eza verecek haller müstesna kılınmış, bunun için de oruç, sadaka ve kurbandan biriyle fidye verilmesini şart koşmuştur. Fakat bu fidyenin miktarı belirlenmemiş. Oruç, sadaka ve kurbandan tayını yapılmayan bu fidye miktarını, Peygamberimiz bu hadiste belirlemektedir. Peygamberimiz, bir fikhî meseleyi beyan ve tatbik etmektedir.

Örnek 3:

ذَلِكَ الَّذِي يُبَسِّرُ اللَّهُ عِبَادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي
الْقُرْبَىٰ وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ¹²⁰

“İşte Allah iman edip salih amel işleyen kullarını bununla müjdeler. Ey Muhammed! De ki: ‘Ben bu tebliğime karşı sizden akrabalıkta sevgiden başka hiçbir ücret istemiyorum.’ Her kim bir iyilik yaparsa biz onun iyiliğini artırırız. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcıdır, şükürün karşılığını verir.”

Muhammed Sadık şu ayeti açıklarken İbn Abbas’tan naklederek diyor: Şu ayetin nüzulünden sonra sahabeler dediler: “Ya Rasülullah dost tutmamız lazım olan kardeşlerin kimdir diye sordular? Peygamberimiz dedi: onlar Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyindir(r.a)”¹²¹Şu hadisi hangi kaynaktan aldığını yazmıyor.

¹¹⁹ Muhammed Sadık, a.g.e., I. 63; *Sahih el-Buhari*, VI. 33; *Suneni- Tirmizi*, V. 212-213.

¹²⁰Şura, 42/23.

¹²¹Muhammed Sadık, a.g.e., II. 523.

Örnek 4:

ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ¹²²

“Sonra siz muhakkak kıyamet gününde Rabbinizin huzurunda birbirinizden davacı olacaksınız.”

Muhammed Sadık şu ayeti tefsir ederken Hazin tefsirine dayanarak Abdullah b.Zübeyirden şu rivayeti nakleder: “Yukarıdaki ayet inince, Abdullah b.Zübeyr Peygamberimizden sordu: Ya Rasülallah, biz bu dünyadan gidince birbirimizle husumet ederiz mi? Peygamberimiz dedi: O günde hal daha korkunç olur.”¹²³

Örnek 5:

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَن تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ¹²⁴

“Bir de Rabbin, Âdemoğullarından, bellerindeki zürriyetlerini alıp da onları kendi nefislerine şahit tutarak: Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” dediği vakit, “pekâlâ Rabbimizsin, şahidiz” dediler. (Bunu) kıyamet günü “Bizim bundan haberimiz yoktu.” demeyesiniz diye (yapmıştık).”

Müfessirimiz şu ayeti açıklarken İmamı Nesefi’nin “Medarik” tefsirine dayanarak İbn Abbas’tan nakledip, Peygamberimizin sözlerini getiriyor. Peygamberimiz dedi: Allah Arafat dağına yakın, “Numan” isimli yerde Âdem’in arkasından kıyamete kadar gelecek zürriyetini çıkartıp, Âdemoğullarından ahit ve misak aldı.¹²⁵ Bu hadisle Peygamberimiz Allahın âdemoğullarından nerede misak aldığını açıklıyor. (Rivayet konusunda ihtilaf var)

¹²²Zümer 39/31.

¹²³Muhammed Sadık, a.g.e., II. 467.

¹²⁴Araf 7/172

¹²⁵Muhammed Sadık, a.g.e., I.434; Ebü'l-Berekat en-Nesefi, *Medarik*, Maktabatü'l-Tavfikıyye, Mısır. 2009, II 108.

Örnek: 6

ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ
بِإِذْنِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ¹²⁶

“Sonra biz o kitabı kullarımızdan süzüp seçtiklerimize miras bıraktık. Onlardan da nefislerine zulmeden var, orta yolu tutan var, Allah'ın izniyle hayırlarda ileri geçenler var. İşte bu büyük lütuftur.”

Muhammed Sadık Hz. Ömer Faruk'un sözlerini getiriyor: Peygamberimizden işittim bu ayet hakkında, diyordu: “Bizden sabık olanlar”, hepsinden öndedirler, “muktasid” olanlar, necat bulanlardır, “zalim” olanlar ise, günahları affedilmiş olanlardır.¹²⁷

Örnek 7:

وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ¹²⁸

“Oysa en güzel isimler Allah'ındır. Bundan dolayı Allah'a onlarla dua edin. Onun isimlerinde sapıklık eden mülhitleri (inkârcıları) terk edin. Onlar yakında yaptıklarının cezasını çekecekler”

Muhammed Sadık Hüseyin Vaiz Kâşifi'nin “Mevahip aliyye” tefsirinden naklederek Peygamberimizin sözlerini getiriyor: “Esmâ'ül Hüsna'dan murat Allah'ın doksan dokuz.

¹²⁶Fatır 35/32

¹²⁷Muhammed Sadık, a.g.e., II. 400.

¹²⁸Araf 7/180

3. Sahabe ve Tabiin'lerin kavliyle tefsiri.

a. Sahabelerin Sözleriyle Tefsir

Hz. Peygamber (s.a.s) hadislerinden sonra tefsirde en önemli ve güvenilir kaynak şüphesiz ki sahabe kavlidir. Çünkü sahabeler, ayetlerin nüzulüne vesile teşkil eden ortamda yaşamışlar, bilmedikleri hususları Peygamberimizden öğrenmişlerdir. Ayrıca sahabe, tam bir anlayış, sahih bir ilim ve salih amel sahibi kimselerdi. Hâkim, el-Müstedrek'inde “ Vahye şahit olan sahabenin tefsiri merfu hadis hükmündedir” diyerek sahabe tefsirinin önemine işaret etmiştir.

Muhammed Sadık da onlardan gelen rivayetlere de önem vermekte, böylece onları savunduğu düşüncenin doğruluğuna delil olarak sunmaktadır.

Örnek 1:

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعْمًا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مَنْ سَيِّئَاتِكُمْ
والله بما تعملون خبير¹²⁹

“Sadakaları açıkça verirsiniz o, ne iyi olur; yok eğer onları gizler de fakirlere öyle verirsiniz bu sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızın birçoğunun bağışlanmasına sebep olur. Bilin ki, Allah, her ne yaparsanız hepsinden haberdardır.”

Muhammed Sadık, sadakayı gizli vermesi daha hayırlı olduğuna İbnü Abbas'ın sözlerini getiriyor, diyor: “Gizli sadaka, açık şekilde verilmiş sadakadan, yetmiş mertebeye daha faziletlidir”¹³⁰

Aynı müfessirimiz El-Maide suresinin birinci ayetinde¹³¹ geçen “بَهِيمَةَ الْأَنْعَامِ” kelimesini İbn Abbas'ın sözüyle açıklıyor, diyor: “behiyemetul an'am”dan murat, hayvanı boğazlandıktan sonra içinden çıkan yavrusu.”¹³²

¹²⁹Bakara 2/271.

¹³⁰Muhammed Sadık, a.g.e.,I. s.109; Taberi, *Cami'ü'l-Beyan*, V. s.583. Hadis (2197);İmam Tirmizi *Nevadiru'l Usul*, kitabında rivayet etti; Kurtubi, *el-Cami'u li-Ahkâmi'l-Kur'an*, II. 285. Daru'l hadis Mısır, 1994.

Örnek 2:

وَأَنْ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ¹³³

“*Ve Rabbinizin mağfiretini isteyin, sonra ona tevbe edin ki sizi, belli bir süreye kadar güzel güzel yaşatsın. Ve her fazilet sahibine layık olduğu ihsanı versin.*”

Müfessirimiz “ذِي فَضْلٍ” kelimesini “*Teyisir*” tefsirinden nakledip, İbn Mes’ud’un sözlerini getiriyor, diyor: “Fazıl sahibi öyle bir kişi ki, mizanda iyi amelleri kötü amellerden daha fazla ve ağırdır.”¹³⁴

Örnek 3:

وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ¹³⁵

“*Onun (Allah’ın) Kürsisi, bütün gökleri ve yeri kucaklamıştır*”

Muhamed Sadık diyor: Ehli tefsir “Kursi” hakkında çok ihtilaf ettiler, bazıları diyorlardı, “Kursiyle Arş birdir”. Müfessirimiz bunu netleşmek için Abu Hureyre’nin sözlerini getiriyor, diyor: Kursi Arşın önünde yerleşmiştir, onun büyüklüğü de göklerin ve yerlerin boyutu gibi.”¹³⁶

Örnek 4:

سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةً رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةً سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةً وَثَامِيَهُمْ¹³⁷
كَلْبُهُمْ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعَدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءَ ظَاهِرٍ وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا¹³⁷

¹³¹Maide 5/1

¹³²Muhammed Sadık, a.g.e.,I. 262; İbn Omer ve İbn Abbas’tan rivayet edildi, Taberi, *Cami’u l-Beyan*, V. 34; Kurtubi, *el-Cami’u li-Ahkâmi*, III. 413.

¹³³Hud 11/3.

¹³⁴Muhammed Sadık, a.g.e.,I. 553.

¹³⁵Bakara 2/255.

¹³⁶Muhammed Sadık a.g.e.,I. 98.

¹³⁷Kehf 18/22.

Ashab-ı Kehf'in sayılarında ihtilaf edenlerden bazıları: “Onlar, üç kişidir, dördüncüleri köpekleridir” diyecekler. Diğer bazıları da “Onlar, beş kişidir, altıncıları köpekleridir” diyecekler. Her ikisi de bilinmeyen hakkında tahmin yürütmektir. (kimileri de:) “Onlar, yedi kişidir; sekizincisi köpekleridir” derler. De ki: “Onların sayılarını Rabbim daha iyi bilir.” Onları ancak pek azı bilir, Bu sebeple onlar hakkında bu bildirilenler dışında bir münakaşaya girişme ve bunlar hakkında hiç kimseye de bir şey sorma!

Muhammed Sadık ashabu'l Kehf kaç olduklarını açıklamak için Ali b.Abi Talib'in sözlerini getiriyor: “Ashabu Kehf yedi kişiydiler, isimleri de: Yamliha, Mekşelina, Mişlina, Mernuş, Debernuş, Şazanuş, çoban'ın adı Martus, köpeğinin da adı Kıtmir.”¹³⁸

Örnek 5:

وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَائِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ مَوْبِقًا¹³⁹

“Ve o (kıyamet) günü Allah kâfirlere şöyle buyuracak: “Ortaklarım ve şefaathçileriniz diye zannettiğiniz putlarınızı çağırın.” Müşrikler onları çağırırlar, fakat kendilerine cevap vermezler. Biz, kâfirlerle ilâhları arasına ateşten bir engel koymuşuzdur.”

Muhammed Sadık şu ayetteki olan “مَوْبِقًا” kelimesini tefsir ederken Abdullah b.Omer'den sözler getiriyor, diyor: “ mavbika”cehennemde bir derin çukurdur, Allah o çukurda sadece ona şirk getiren insanları gazaplar.”¹⁴⁰

b. Tabiinlerin Sözleriyle Tefsir

Sahabelerden sonra rivayet tefsirinde söz sahibi olan kimseler tabiinden olan müfessirlerdir. Çünkü bunlar Kur'an tefsirine dair bilgilerinin çoğunu, hocaları olan sahabelerden almışlar ve kendi bilgilerini de bu temel üzerine bina etmişlerdi. Tabiin müfessirlerinin sayısı, sahabenin müfessirlerinin sayısından daha çoktur. Tabiinler

¹³⁸Muhammed Sadık, a.g.e.,II. 13.

¹³⁹Kehf 18/52.

¹⁴⁰Muhammed Sadık, a.g.e.,II. 23.

arasında müfessirler çoğaldı, büyük şöhret kazandılar. Bunların arasında da seçkin müfessirler yetişti, Allah'ın kitabının tefsirine büyük önem verdiler, sonra gelenler onların görüşlerinin büyük bir kısmını naklettiler.

Muhammed Sadık Tabii'nin görüşlerine sıkça yer vermekte. Bunu örneklerde görelim.

Örnek1:

Muhammed Sadık Bakara süresinin yirmi ayeti kimler hakkında nazil olduğunu açıklamak için Mucahid b.Cabir'den rivayet ediyor, diyor: “Bakara süresindeki olan birinci dört ayet müminler hakkında nazil olmuş, onlardan sonra iki ayet kâfirler hakkında, son olan on üç ayet münafıklar hakkında nazil olmuştur.”¹⁴¹

Yâda aynı bakara süresindeki olan altıncı hem yedinci ayet hakkında Rabi' b.Anas'ten naklederek, diyor: “Bu iki ayet Ahzab savaşı hakkında nazil olmuştur.”¹⁴²

Örnek 2:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ مَنْ أَهْلِ الْقُرَى¹⁴³

“Senden önce gönderdiğimiz peygamberler de o memleketlerin halkındandı, onlar da kendilerine vahiy verdiğimiz birtakım erkeklerden başkası değillerdi.”

Müfessirimiz bu ayet'in tefsirinde İmam-ı Vahidi'nin “ Vasi” tefsirinden nakledip Hasan el-Basri'nin sözlerini getiriyor:“Allah hiçbir peygamberi çöllere göndermedi, hem de kadınlardan ya da cinlerden kılmadı.”¹⁴⁴ Yine Nur süresinde geçen¹⁴⁵ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ¹⁴⁵ ayetinin açıklamasında Hasan el-Basri'nin sözlerini getiriyor: “Şu zeytin ağacının aslı cennetten gelmiştir, bu cihetten dünya

¹⁴¹Muhammed Sadık, a.g.e.,I. 5.

¹⁴²Muhammed Sadık, a.g.e.,I. 5.

¹⁴³Yusuf12/109.

¹⁴⁴Muhammed Sadık, a.g.e.,I. 632; Ebü'l-Hasan el-Vahidi, *el-Vasi fi Tafsiri'l Kur'ani'l Mecid*, Daru'l kutubu'l ilmiyye III. 638.; Ebü'l Farac el-Cevzi, *Zadu'l meysir*, VI. 295.

¹⁴⁵Nur 24/35.

ağaçları gibi batı ve doğu'ya nispet edilip “şarki ve garbi” diye bu ağaca denilmez.”¹⁴⁶

Örnek 3:

Muhammed Sadık mukataa harfleri hakkında İmam-ı Begavi'nin “Mealim” tefsirinden nakledip Katada el-Basri'nin bu harfler hakkında sözlerini getirdi, diyor: “Hurufu'l Mukattaa” Kur'an'ın isimlerindedir.”¹⁴⁷

4. İsrailiyatle Tefsir

İsrailiyat İslam'a ve özellikle tefsire germiş olan Yahudi, Hıristiyan ve diğer dinlere ait rivayet edilen, hikâyeler ve kıssalardır.¹⁴⁸ Bu terim sadece Yahudi kaynaklarından dini menşeli hikâye ve kıssaları değil aynı zamanda Hıristiyanlık ve diğer gelen rivayetleri de içinde almaktadır. Yahudi kaynaklı haberler rivayetler arasında çoğunluğu teşkil ettiğinden böylesi tüm haberlere İsrailiyat kelimesi kullanılmıştır.¹⁴⁹ Bazıları çerçeveyi daha da genişletmişler İslam düşmanlarınca uydurulan ve İslamiyet dışındaki diğer dinlerden gelen bütün haberleri İsrailiyat diye isimlendirmişlerdir.¹⁵⁰

Usul âlimleri İsrailiyat'ı genel hatalarıyla üç kısma ayırmıştır.

1. Doğruluğuna şüphe bulunmayan, senet ve metin bakımından sağlam olan İsrailiyat. Bunlar Kur'an-ı Kerim'de çeşitli hallerinden bahsedilen eski millet ve kavimlere dair Hz. Peygamber(s.a.s)'in tefsir ve açıklamaları bu kısma giren İsrailiyat'tandır.(Hadis mecmualarında yer alan Fiten, Ehadisü'l- Enbiya gibi kitap ve baplarda bu türden rivayetler mevcuttur. Mesela Cessase kıssası gibi, Buhari ve Muslim'in rivayet ettiği kıyamet gününde yeryüzünden bir bazlama olacağı hadisi gibi.

¹⁴⁶Muhammed Sadık, a.g.e.,II. 184.

¹⁴⁷Muhammed Sadık, a.g.e.,II.218; Hüseyin Begavi, *Mealimü't-Tenzil*, VI. 105;

¹⁴⁸ez-Zehebi, *Tefsir ve Hadis'te İsrailiyat*, (trc.Enbiya-Asiye Yıldırım), Rağbet Yayınları, İstanbul 2003, s.24;

¹⁴⁹ez-Zehebi, *Tefsir ve Hadis'te İsrailiyat*, s.25.

¹⁵⁰Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrailiyat*, DİBY, Ankara, s.6.

2. Yalan ve uydurma olduğu aşikâr olan İsrailiyat. Kabul edilmesi mümkün olmayan bir tür haberlerin kabulü de rivayet edilmesi de caiz değildir. Buna rağmen türden İsrailiyat tefsirlerimize çokça girmiştir. Bu haberler bir şahıs veya kaynaktan alınırken üzerinde ekseriya düşünülmemiş ve tenkite tabi tutulmamıştır.

3. Dinimizin hakkında bir şey demediği doğruluğu veya uydurma olduğu tespit edilemeyen, onları destekleyen veya reddeden delillerin bulunmadığı rivayetler. Bunların lehinde ve aleyhinde hiçbir şey söylenmemiştir. Bu sebeple bu tür rivayetler tefsirlerde geniş yer tutmuştur. Bu kısma giren haberlerin nakledilmesi çoğunda dinen fayda mevcut değildir.

Hz. Peygamber(s.a.s)'in bu konudaki “ Bir ayet de olsa benden başkalarına ulaştırın. İsrail oğullarından da nakledin bunda bir beis yoktur. Kim kasten benim adıma yalan uydursa, cehennemdeki yerine hazırlansın.”¹⁵¹Hadisi ve “Ehli kitabı ne tasdik ediniz ne de tekzip ediniz”¹⁵²Hadisi bu tür rivayetleri nakledenler tarafından bir ruhsat olarak görülmüş ve çerçeve genişletilerek dine ve akla aykırı pek çok haber nakledilmiştir. Daha da ileri gidilerek peygamberlerin ismet sıfatını zedeleyecek uydurma rivayetlere de yer verilmiştir.

İsrailiyat'a dair rivayetler tefsir İlminin önemli konularındandır. Tefsir İlmi bakımından esas problem, ayetlerin tefsirinde kullanılan İsrailiyat'ın nassa dayalı bir meşruiyet zeminine oturup oturmadığıdır. Bu konuda yapılan incelemeler Kur'an ve Sünnet'teki delillerin lehte ve aleyhte yorumlanabileceğini göstermekte, lehte yorumlandığı takdirde dinin özüne zarar verilmemesinin temel prensip olduğunu ortaya koymaktadır.

Muhammed Sadık'ın *Teshilu'l-Beyan* tefsirinde İsrailiyatla ilgili pek çok rivayet yer almaktadır. Onun tefsirinde bu rivayetler uzun uzadıya anlatılır. Ama kimden rivayet edildiğini zikretmez, sadece kaynak olarak hangi tefsirden naklettiğini zikreder. Bu rivayetler genellikle *Teshilu'l-Beyan*'ın ana kaynaklarından olan *Hüseyni*, *Tibyan*, *Cemali* ve *Begavi*'nin tefsirlerden aktarılmıştır. Onun İsrailiyat'a yaklaşımını aşağıda örneklerde görelim.

¹⁵¹ Buhari, Ehadisü'l-Enbiya, 50; Tirmizi, İlim,13; Ebu Davud, İlim,11.

¹⁵² Buhari, Tefsir; Bakara 2/11, İ'tisam,25, Tevhid,42.

a. Kur'an Kıssaları İsrailiyatle Beyan Etmesi.

Muhammed Sadık Bakara süresinde Talut ve Calut hakkında 246. *“Baksana, İsrail oğullarının Musa’dan sonra ileri gelenlerine! Hani onlar, bir peygamberlerine: ‘‘Bize bir kumandan gönder de Allah yolunda savaşalım...’’ dediler. O da: ‘‘Size savaş farz kılınırsa, acaba yamamazlık eder misiniz?’’ dedi. Onlar: ‘‘Bize ne oldu da yurtlarımızdan çıkarıldığımız ve çocuklarımızdan ayrıldığımız halde Allah yolunda savaşmayalım?’’ dediler. Bunun üzerine savaş kendilerine farz kılınca da onlardan pek azı hariç, yüz çevirdiler. Ama Allah, o zalimleri bilir’’* ayetini tefsir ederken, hamışte İsrailiyat’tan kıssalar getirmiş.

“Rivayet edilmiş, Musa (a.s) vefat edince, yerine Yuşa (a.s) geçti. İsrail Oğulları arasında Tevrat’ın hükümlerini ayakta tuttu. Sonra sırasıyla Hazkil, Ilyâs, Elyesâ (a.s) gelip keza Tevrat’ın ahkâmını ayakta tuttular. Fakat Elyesâ (a.s) ölümünden sonra, Beni İsrail’de sapıklık baş gösterdi. Allah’ın ahdini unuttular ve isyanı büyüttüler. Bu sırada, Amâlîka adlı bir kavim zuhur etti. Calut isminde bir amirin idaresi altında Mısır ile Filistin arasına yerleşmişlerdi. İsrail Oğullarına harbe açarak memleketlerinin çoğunu aldılar. Çocuklarını esir ettiler. Bu arada İsrail Oğulları meliklerinin oğullarından dört yüz kişi de esir edildi, geri kalanları üzerine de cizye koydular ve Tevrat’ı ellerinden alıp gittiler. İsrail Oğulları büyük bir musibete uğramıştı. Fakat aralarında bir Nebi bulunmadığı gibi, kendilerini çekip çevirecek bir kimse de yoktu. Yalnız Nebi ailesinden gebe bir kadın kalmıştı. Kadını, kız doğurursa bir erkekle değiştirmesin, hile yoluna gitmesin, diye bir rahibin yanında hapsedtiler. Nihayet, kadın, vakti erdi, bir erkek çocuk meydana getirdi. İsmi Eşmoil diye atadılar. Biraz büyüyünce Beyt’ül Makdis’te, Tevrat’ı öğrenmesi için, İsrail Oğulları âlimlerinden bir ihtiyarın yanına gönderdiler. Zaman geçti, Eşmoil büyüdü, bir gün hücreinde otururken, Cebrail (a.s) geldi. İhtiyarın sesine benzer bir sesle:

“Ya Eşmoil!” diye seslendi. Eşmoil, ihtiyarın yanına gitti ve: “Beni neye çağırдың?” diye sordu. İhtiyar: “Ben, seni çağırmadım” demeye üşenip geriye yatmaya gönderdi.

Cebrail (a.s) ikinci defa yine evvelki gibi seslendi, bu sefer de ihtiyar kendisini yine yerine gönderdi. Fakat üçüncüsünde, Cebrail kendisine göründü “Var kavmine git, Allah-u Teâlâ’nın dinini tebliğ et, çünkü Allah seni nebi olarak gönderdi” dedi. Eşmoil, kalkıp kavminin yanına gitti. Ve kendine emredilmiş şeyleri tebliğ etti. Fakat kavmi:

“Senin henüz Nebi olacak vaktin değil, eğer sen gerçek isen, bize bir melik gönder, biz de nübüvvetine itimat edelim” dediler. Zira İsrail Oğulların nizamı, bir Melike tabi olmaktı. Melikler de, Nebilere itaat ve İman ederlerdi. Eşmoil (a.s), İsrail Oğulların isteğiyle Allah’tan bir melik diledi. Bunun üzerine kendisine bir sopa, bir de içi yağ dolu bir boynuz verildi. İsrail Oğullarına tayin edilecek melikin bu sopa boyunda olacağı ve kendisine geldiği vakit, boynuz içindeki yağın kaynayıp taşacağı bildirildi. Şehrin kenarında debbağlık (tabaklık) eder (Talut) adlı bir kimse vardı. Bir gün babası hayvanını kaybedip, Talut’u hayvanı aramaya gönderdi. Talut ta hayvanı ararken, “Peygamber kaybolan hayvanı nerede olduğunu daha iyi bilir” diye Eşmoil (a.s)’in evine girdi. Gerer germez boynuzdaki yağ, kaynayıp taşmaya başladı. Bunun üzerine Eşmoil (a.s), sopayla Talut’un boynunu ölçtü, ölçüleri de tıpatıp geldi. Kaynayan yağla başını yağlayıp: Sen, İsrail Oğulların üzerine melik oldun, bunu bana Allah bildirdi” demiş. Sonra: “Sözümün doğruluğuna şahit istersen, babanın evine git, hayvanını bulmuş göreceksin” diye ilâve etti. Sonra Talut babasının hayvanına bulduğunu gördü. Ve Eşmoil (a.s) sözünün doğruluğuna itimat etti” diye tefsir etmiş.¹⁵³

Aynı Bakara süresinde müellifimiz 248(Tabutun taşınması) ve 251 (Davud (a.s)’un Calut’u öldürme olayını)ayetlerinde israiliyat’tan haberler nakledip tefsir ediyor.

Mesela Al-İmran süresinin 33 “Gerçekten Allah, Âdem’i, Nuh’u, İbrahim soyunu ve İmran soyunu âlemler üzerine seçkin kıldı” ayetini tefsir ederken Meryem (a.s) nesli, babası ve annesinin isimlerini zikredip, kim olduklarını İsrailiyat’tan haberler getirip beyan ediyor.

---

¹⁵³Muhammed Sadık, a.g.e., I. 91-93;Davudoğlu, Ahmed, *Kur’an-ı Kerim Meâli Ve Tefsiri Tıbyân Tefsiri*, Akpınar Yayınları: I..167-169.

“Hz. Meryem’in babası İmran b. Masan salih ve zahit bir kişiydi, Süleyman (a.s) neslinden geliyordu, onun da Hine adlı eşi vardı, Hine’nin kız kardeşi de, Zekeriya (a.s)’ye evliydi” diye beyan etmiş.¹⁵⁴

Ya da aynı Al-İmran süresinin 56 ayetinde İsa(a.s)’nin havarilerle ilgili haberler getirir. “İsa (a.s) onların inkârlarını hissedince: “Allah yolunda yardımcılarım kim?” dedi. Havariler: “Allah yolunda yardımcılar biziz. Allah’a iman ettik. Şahit ol ki, biz muhakkak Müslümanlarız.” dediler. Muhammed Sadık “İsa (a.s) Yahudileri hak dine davet etmeye başlayınca, Yahudiler ona düşmanlık edip, öldürmeye kastetmişler. İsa (a.s) bunu hissedince Şam vilayetinden Mısır vilayetine yönledi, Nil nehrine yaklaşınca orada balıkçıları görmüş, onlara “Ey geliniz buraya, bundan daha hayırlı avcılığı yapalım” diye seslendi. Onlar da: O hangi avcılık daha hayırlı” diye sormuşlar. İsa (a.s)’da: ”Ben Allah’ın elçisi hem peygamberi İsa b.Meryem adıyla kendini onlara tanıtıp, onları hak dine davet etti. Balıkçılar da ona iman edip, onun havarileri (sahabeleri) olmuşlar” demiş.¹⁵⁵ Aynı buna benzer *Cemali* tefsirden de hamışte nakletmiş, orada da onların sayısı on iki kişi olduğunu zikreder ve onlar balıkçılar değil de kumaş ve hangidir (buz)¹⁵⁶ diye bir şeyin yıkayıcıları ve beyazlatıcıları idiler. İsa (a.s) onlara: “Gelin buraya benimle olun, ben sizin kalplerinizi yıkayıp beyazlatırım, temizlerim” diye seslendi. Onlar da ona iman edip havarileri olmuşlar.”¹⁵⁷

Mesela Maide süresinin 26 “Allah Musa’ya şöyle dedi: “Kırk sene o mukaddes yer onlara haram kılınmıştır. Yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşacaklar. O fâsık kavim için üzülme!” ayetin tefsirinde *Tibyan* tefsirinde rivayet getirir:

İsrail Oğulları altı fersah karelik yerde kırk yıl hapsolunup kaldılar. Her sabah yola çıkıp, akşamın aynı yere dönüyorlardı. Gündüz onların üstünde bulutlar gölge olarak dururdu, gece ise nurdan bir kolon zahir olup onları yaktırırdı. Onların yemekleri mene ve selva idi, içecek suları da Musa (a.s) vurduğu taştan çıkardı.

¹⁵⁴Muhammed Sadık, a.g.e., I..130-131.

¹⁵⁵Muhammed Sadık, a.g.e., I..137.

¹⁵⁶Buz kelimesinin anlamı tam ne olduğunu bulamadık, ama Arapça sözlükte: Bıçakların ucu yada Demliklerin ucu diye geçer.

¹⁵⁷Muhammed Sadık, a.g.e., I..137.

Yuşa ve Kalib'den gayri, yirmi yaşına erişenlerin hepsi sahrada vefat etmişler. Biz cebirlerin şehrine giremeyiz, diyenlerden hiç kimse Eriha şehrine girmediler. Hepsi sahrada vefat etmişler. Kırk sene geçince. Musa (a.s) kalanlarla ve onların çocuklarıyla Eriha şehrine gidip onu fethetmişler. Ve diğer rivayete göre Musa (a.s) sahrada ölmüştü. Musa (a.s) sahrada ölmeden önce, Yuşa (a.s) ve İsrâil Oğullarına, cebirlerle savaşıp, o şehri fethetmeye vasiyet etmişti. Yuşa (a.s) ve İsrail Oğulları onlarla savaşıp o şehri fethettiler” demişler.

İmam-ı Suddi:“Musa (a.s) sahrada ölmeden önce Harun (a.s)’un vefat ettiğini rivayet eder. Musa (a.s) Harun (a.s) vefat edeceği ve yakınlarındaki dağa çıkmaları vahiy edilir. Birlikte emredilen dağa çıkarlar. Burada gövdesi oyularak ev hâline sokulmuş büyük bir ağaca rastlarlar. Ve içine tertemiz döşenmiş bir şerir konulmuş olduğunu görürler. Harun (a.s):“Bu evi ve bu şeriri pek beğendim. Sahibinin öfkeleneneğinden korkmasam burada uyumak isterdim, der. Musa “Korkma, yat, sahibi gelirse ben onu teselli ederim, seni incitmez” diye cevap verir. Harun: “O hâlde birlikte yatalım, sahibi öfkelenirse ikimize birden öfkelenir, ya da incitmeden bırakıp gider” der. Beraberce, uykuya varırlar. Bu esnada Harun (a.s) ölüm erişir. Musa (a.s) uyandığı vakit, kardeşinin ruhunun kabız ve şerir ile göklere yükseldiğini, ev ve ağacın da yerinden ayrıldığını görürdü. Musa (a.s) dağdan iner inmez, bu vakıayı Harun (a.s)’u çok seven İsrail Oğullarına haber verir. Onlar da“Onu, sen katlettin” derler. Musa (a.s): “Onu öldürmemin sebebi nedir ki, o kendi eceliyle vefat etmiş” der. Sonra iki rekât namaz kılarak dua eder. Akabinde Harun (a.s)’in yatakla birlikte yere indiği görülür. Ancak, o zaman Musa (a.s)’nın sözünün doğruluğuna inanmışlar” diye beyan etmiş.¹⁵⁸

Maide süresinde 27 “Onlara Âdem’in iki oğluyla ilgili haberi hakkıyla oku” ayetin tefsirinde, Âdem(a.s)’in oğulları Kabil ve Habil hakkında anlatırken, onların evlenecek kızlarının isimlerini de zikreder, birisi Liyuzana ikincisi Aklima’ydı.”¹⁵⁹

Maide süresinin 111 ayetinden başlayarak havariler İsa (a.s)’dan Allah’tan sofrayı sormasını istediler . Ve İsa (a.s) onlar için Allah’tan bir sofraya istedi. 114 ayetinde“Meryem oğlu İsa da: “Allah’ım, Rabbımız, bizim üzerimize gökten bir

¹⁵⁸Muhammed Sadık, a.g.e., I. 277. Davudoğlu,, a.g.e., I. 391-393.

¹⁵⁹Muhammed Sadık, a.g.e., I.277.

sofra indir ki, bizim için, önce ve sonra gelenlerimiz için bir bayram ve senden bir mucize olsun. Bizi rızıklındır, sen rızık verenlerin en hayırlısıdır!” dedi. Muhammed Sadık bu ayeti tefsir ederken israiliyat haberleri nakledip uzun bir şekilde açıklıyor. Diyor: “Allah İsa (a.s)’nın dualarını kabul kılıp, onlara iki bulut gönderdi, Kırmızı renkli sofraya bu bulutların ortasındaydı, bulutlar yere yaklaşıncaya kadar sofraya ayrılıp havarilerin önüne inmiş. İsa (a.s) bunu görünce ağlaya ağlaya “ Allah’ım bizi şükran edenlerden eyle, hem bu sofrayı bizim için bir rahmet olarak eyle, ukubet ve azap olarak eyleme” diye dua etmiş. Sonra İsa (a.s) abdest alıp, Allaha iki rekât namaz kıldı. Namazdan sonra ağlayarak “Allah’ın ismiyle başlarım, Allah en iyi rızık verendir” diyerek sofraya üzerindeki olan setreyi açtı. Baktılar ki sofrada çeşit çeşit nimetler vardı, onlardan birisi pişirilmiş balıktı, hiç kılıcı ve kabuğu yoktu, onun yanında toz, sirke, hem yeşilceler vardı, onların yanında da beş tane tabak, içinde zeytinyağı, tereyağı, bal, peynir, yoğurt vardı. Havariler arasından Şem’un diye birisi İsa (a.s)’ya “ Ya Ruhullah! bu yemekler dünya yemekleri mi yoksa ahret yemeği mi” diye sormuş. İsa (a.s) da “Hiçbir yerden değil, belki Allah kendi kudretiyle sizin için var kılmıştır” diye cevap verdi.” Bu kıssa çok uzundur kısacası olarak bazıları bu mucizelere inanmayıp Allah onlara azap gönderdi.¹⁶⁰ Muhammed Sadık hangi kaynaktan bunu naklettiğini zikretmez.

Ya da Araf süresinin 143. ayetinde Musa (a.s) Allah’ı görmek isteyince, Allah kendini dağlara tecelli etmiş. Muhammed Sadık bunu daha net açıklamak için rivayet getirip: “Allah dağlara hayat ve ilim verdikten sonra kendini yetmiş perde aşarak dağlara tecelli etti, bu saatte yeryüzünde yaşayan bütün divane ve deliler akıllandılar, hem hasta olanlar iyileştiler, yeryüzü yaşardı, putlar yüz üstü düştüler” beyan etmiş.

161

Muhammed Sadık, *‘Ey inananlar! Musa’yı incitenler gibi olmayın. Nitekim Allah onu, söylediklerinden beri tutmuştu. O Allah’ın katında değerli bir kişiydi’*¹⁶² ayetinin tefsirinde Mevlana Yakup Çerhi’nin tefsirinden nakledip şu kıssaya yer verir. “Musa (a.s) vücudunu hiç kimseye göstermemiş. İsrail oğullarından bir grup da onun vücudunu hiç kimseye göstermemesinin vücudundaki

¹⁶⁰Muhammed Sadık, a.g.e., I.316.

¹⁶¹Muhammed Sadık, a.g.e., I.421.

¹⁶²Ahzap, 33/69.

bir eksiklikten kaynaklandığını söylemiş. Allah onların bu sözlerinden onu korumak için bir yerde yıkanmasını istemiş ve Musa elbisesini bir taşın üzerine koymuş. Yıkandıktan sonra elbisesini almaya yönelmiş fakat taş Allah'ın izniyle elbisesini götürüp Musa hakkında konuşan o grubun ortasına bırakmış. Musa (a.s) ise asası ile taşın ardından koşmuş ve çıplak bir şekilde o topluluğun yanına gelmiş ve onlar Musa (a.s)'nın en güzel bir şekilde yaratıldığını görmüşler.¹⁶³ Aynı kıssa Tıbyan tefsirinde geçiyor, ama orada Ebu Hüreyre (r.a) Hz.Peygamberimiz (s.a.s) den bu sözleri rivayet ettiğini söyler.¹⁶⁴

Bu en son anlatılar biraz garip geliyor, Allah'ın peygamberine iftira niteliğinde şeylerdir. Bir peygamber hakkında bu türden rivayetler nakledilmesi caiz değildir ve onu gülünç duruma düşürmektedir. Bu rivayet doğrumu, doğru değil mi? Allah bilir!

Bazen Muhammed Sadık'ın tefsirinde bilinmesi mümkün olmayan veya bilinmesinin insanlara bir fayda sağlamayacağı İsrail'i haberler geçer. Bu haberler pek çok olduğu için onları misal olarak getirmeye ihtiyaç duymadık.

b. Tevrat Kitabından Haberler.

Muhammed Sadık Kur'an-ı Tefsir ederken bazen kitaplarından onlara karşı deliller getirir, mesela:

Bakara süresinin 150 "*Her nereden yola çıkarsan yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir ve her nerede olsanız yüzünüzü ona doğru çevirin ki insanlar için aleyhinizde bir delil olmasın. Ancak içlerinden haksızlık edenler başka. Siz de onlardan korkmayın, benden korkun. Hem üzerinizdeki nimetimi tamamlayayım, hem gerek ki doğru yolu bulasınız*" ayeti tefsir ederken, hamişte "Tevrat kitabında zikredilmişti, "İsmail (a.s) dininden bir cemaat gelecek, Kâbe'yi tazım ve tekrim edecekler" demiş. Sonra diyor: " İşte Hz. Peygamberimiz(s.a.s)'in namaz vaktinde

¹⁶³Muhammed Sadık, a.g.e., I..373.

¹⁶⁴Ayıntabi, Mehmed Efendi, *Tercüme-I Tefsir-i Tıbyan*, Matbaa Amire, İstanbul, 1306/1889. III. 358

Kâbe tarafına yönelmesi, Yahudi âlimleri karşısında onun gerçek peygamber olduğuna bir delildir’’ diye beyan etmiş.¹⁶⁵

Araf süresindeki 167 ‘‘O vakit Rabbin, kıyamet gününe kadar onları kötü azaba uğratacak kimseler ortaya çıkaracağını bildirdi. Muhakkak ki Rabbin, dilediğinde cezayı çabucak verir, ama aslında gafurdur, rahîmdir (affi ve merhameti boldur)’’ ayeti tefsir ederken ‘‘Onlara Tevrat kitabında buyrulmuştu ‘‘Eğer siz Tevrat hükümleri bırakıp, onunla amel kılmasanız, o vakitte sizin üstünüze diğer bir kavim ve hükümdar gelip musallat kılar, hem hayatınızı zelil olarak yaşarsınız’’ demiş.¹⁶⁶

B. TEFSİRİN DİRAYET BOYUTU

1. Tefsir’in Kelâmî Boyutu

Muhammed Sadık, Kur’an’da Kelâm’la konu teşkil eden pek çok ayet münasebetiyle de tefsir ve te’villere yer vermekte ve açıklamalar yapmaktadır. O bu açıklamalarda esas olarak ehli-sünnet ve özellikle Maturidi’nin görüşünü nazara verir. Ehl-i Sünnet’in dışındaki mezheplerin düşüncelerine tenkitler de getirmiş. Muteşabihat konusu, ayrı bir başlık altında ele alınacaktır. Şimdi onun tefsirinde Kelâmıla ilgili olarak yaptığı değerlendirmeleri çeşitli başlıklar altında görmeye çalışalım:

a. İman’ın Artıp-Eksilmesi

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ¹⁶⁷

‘‘Gerçek müminler ancak o müminlerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, ayetleri okunduğu zaman imanlarını arttırır. Ve bunlar yalnızca Rablerine tevekkül ederler.’’

¹⁶⁵Muhammed Sadık, a.g.e., I. .47.

¹⁶⁶Muhammed Sadık, a.g.e., I.432.

¹⁶⁷Enfal 8/2.

Muhammed Sadık bu ayetin tefsirinde: “Bu ayetler onlara her zaman okununca onların imanları ziyadeleşir, çünkü önceki olan imanları üstüne, yeni inmiş Kur’an ayetlerine imanları ve inanmaları eklenir, böyle bir inanma ve imanın artması Peygamberimizin zamanına mahsustur.” Muhammed Sadık’ın sözlerini netleştirmek için Konyalı Mehmet Efendi’nin tefsirinde çok güzel bir açıklama geliyor: “Çünkü asrısaadette, vahiy gelip ahkâm her gün artınca, Sahabelerin imanları, ahkâm arttıkça ziyadeleşirdi. Amma asrısaadetten sonra vahiy kesilip ahkâm tekâmül ettiği cihetle mü’menün bih tekerrür ettiğinden imanın ziyadeleşmesi mümkün değildi. Çünkü dinin tekemmülü cihetiyle ahkâm tezayüt etmediğinden imanda tezayüt olamaz. Lakin imanın tezayüdü, kuvvet ve zaaf yönünden, her zaman mümkün olup zamanı saadete münhasır değildir.”¹⁶⁸

Muhammed Sadık bu ayetin tefsirini devam ederken diyor “Ya da imanları ziyadeleşmesinden murat, su ayetleri okumaların bereketinde, kalplerdeki yakıniyat nurunun artmasıdır ” diyor.¹⁶⁹ Bu açıklamasında da görünüyor müfessirimiz Ömer Nesefî’nin görüşüne dayanıyor, “İmanın yakıniyetin artması.”¹⁷⁰ Akaid Nesefî’de geçiyor “Bu ve benzeri ayetler, imanın nurunun artacağına işaretler. Aynı şekilde, kötü ameller de kalbi karartır ve imanın nurunu azaltır.”¹⁷¹ Şerhü’l Akaid’te geçiyor: Bu ayetten murat “ İmanın meyvesinin ve onun nurun ve ışığın kalpte ziyadeleşmesi, çünkü iman iyi amellerle ziyadeleşir ve kötü amellerle azalır.”¹⁷² Müellifimizin bu konuda görüşü Ehli Sünnet görüşüne uygun olduğu görünüyor.

b. Dinden Alay Etmek Küfürdür

Meşhur âlim Ömer Nesefî “Akaid” risalesinde insanı küfre götüren hallerden yedi tanesini zikretmiştir, onlardan birisi de dinden istihza etmektir, diyor:

(الاستهزاء علي الشريعة كفر) “Şeriatı istihza kılmak küfürdür” çünkü bu hal tekzip alametlerindedir.¹⁷³ Aliyu’l Kari “Fıkhu’l ekber” şerhinde diyor: “Biri yüksek bir yere oturup etrafını bir grup insan çevreler ve kendisine bir kısım

¹⁶⁸ Konyalı Mehmed Vehbi, *Büyük Kur’an Tefsiri*, Üçdal Neşriyat: 5-6/1844-1845.

¹⁶⁹ Muhammed Sadık, a.g.e., I. s.446.

¹⁷⁰ Nesefî, Medarik, II. 119.

¹⁷¹ Ömer Nesefî, *İslam İnançının Temelleri Akaid* Bayrak Yayınları s.70-71.

¹⁷² Taftazani, Şerhü’l Akaid Fazilet yayınevi. s. 197.

¹⁷³ Taftazani, a.g.e., s. 258.

meseleler sorup alay edip gülerlerse ve ona büyük bir hürmet ve tazimde bulunurlarsa hepsi kâfir olurlar. Çünkü o şahsın etrafını çeviren cemaat onu peygamber gibi telakki eder, değerlerini de sahabelerin yerine koyup peygamberlerle alay etmek maksadıyla ona meseleler sorup hükümlerini öğrenmek isterler.”¹⁷⁴

İmam Konevi diyor: “Şaka ile küfrü icap ettiren bir kelimeyi ağızdan çıkararak kimse her ne kadar onun hükmüne razı olmasa da tekfir edilir, bilmemesinden dolayı mazur sayılmaz. Bu görüş cumhuru âlimlerin görüşüdür.”¹⁷⁵

El-Muhit kitabında zikredilmiştir ki, yanında şer-i şerif zikredildiği vakit kasten bir kimse mırıldanırsa, ya da çirkin gördüğü için kötü ve çirkin ses çıkarırsa, ya da “bu şeraittir!” kötü olarak derse, o kimse kâfir olur. Çünkü o kimse şeriatı insan tabiatında çirkin olan şeye benzetmiştir.”¹⁷⁶

Halife Me'mun zamanında bir genç şeraitten istihza kılmiş, Halife bu gencin öldürülmesiyle emretmiş, diyor “Bu kişi şer-i şerifiyle istihza etmektedir. Şeriatın hükümlerinden bir hükümle istihza etmek ise küfürdür.”¹⁷⁷

Muhammed Sadık ta bu konuyu kendi tefsirinde temas etmiş, şimdi bunu örnekte görelim:

وَلَمَّا سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ قُلْ أَبِاللَّهِ وَآيَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤُنَّ¹⁷⁸

“Eğer kendilerine sorarsan, “Biz sırf lafa dalmış, şakalaşıyorduk.” derler. De ki: “Allah ile ayetleri ile ve peygamberi ile mi alay ediyorsunuz?”

Muhammed Sadık bu ayetin açıklamasında kendi sözlerini getiriyor: “ Her kim şeraitten ya da din meselelerinden alay edip konuşsa, gönülden dine inkârı olmasa da, o kişi küfre gerer. Eğer gönülden inanmasa, o kişi kâfir hem münafık

¹⁷⁴ Aliyu'l Kari Fıkhu'l Ekber Şerhi, Hisar yayınevi s.409.

¹⁷⁵ Aliyu'l Kari Fıkhu'l, a.g.e., s.432.

¹⁷⁶ Aliyul Kari, s. 458.

¹⁷⁷ Aliyu'l Kari a.g.e., s.458.

¹⁷⁸ Tevbe 9/65.

olur. Din işlerinde zahiri olsun ya da batını olsun, edepli olmak, konuşurken edebî riayet edip konuşmak lazımdır.’’¹⁷⁹

c. Allah Ve Kulların Fiilleri

Ömer Neseîî ‘‘Akaid’’ kitabında diyor:

(و الله تعالى خالق لأفعال العباد: من الكفر والايمن والطاعة والعصيان)

‘‘Allahu Teâlâ, kullarının iman, küfür, isyan ve ibadet (taat) olan bütün fiillerinin yaratıcısıdır’’¹⁸⁰

Ehl-i Sünnet’e göre, her ne şekilde olursa olsun, bizi de yaptıklarımızı da yaratan Allah Teâlâ’dır. Fakat bilerek, irade ve seçme gücümüzü sarf ederek yaptıklarımız bizim fiilimizdir. Bu tür fiiller irademizi o yöne çevirmekle meydana gelmiştir. Bundan dolayı onlardan sorumluyuz.¹⁸¹

Fiillerin yaratılması, kulun talep ve kesbine tâbidir. Allah, kulun hangi fiilin yapacağını bilir, fert, iyi veya kötü işi ihtiyar eder ve Allah onu, o fiili halk eder.

Kulların fiillerinin iradesine uygun olarak yaratıcısı Allah’tır. Çünkü Allah ‘‘Her şeyi yaratandır’’¹⁸² buyurmuştur. Akılla anlaşılır ki her mümkün olan şeyi Allah yaratır. Kulun fiili de bir şeydir. Öyleyse onu da Allah yaratır.¹⁸³

Muhammed Sadık Kur’an ayetini tefsir ederken, bu konuyla ilgili kendi tefsirinde güzel bilgi getiriyor, bunu örneklerde görelim:

Örnek 1:

لَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى

¹⁷⁹ Muhammed Sadık, I. s.503.

¹⁸⁰ Taftazani, *Şerhü'l-Akaid'n-Neseîîyye*, Daru'l Beyruti, s.108

¹⁸¹ Saim Kılavuz. *İslam Akaidi ve Kelâma Giriş*, Ensar Yayınevi s.152.

¹⁸² Zümer 39/62.

¹⁸³ Aliyu'l Kari a.g.e., s.137.

¹⁸⁴ Enfal 8/17.

“Sonra onları siz öldürmediniz, lâkin Allah öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, lâkin Allah attı.”

“Bu ayet, insanların fiillerini yaratıcısı Allah olduğuna delildir. Ehli Sünnet’in görüşü de: “Her işi yaratma ve yoktan var kılma Allah’tandır, insan sadece kesp edicidir.”Gerek iyilik olsun, gerek kötülük olsun hepsi Allah’tandır, insan sadece kesp edicidir. Bu yüzden Allah dedi: “Onları siz öldürmediniz, lâkin Allah öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, lâkin Allah attı.” Yani bu işlerde siz sadece kesp ettiniz, yoktan var edici ve bunu yapan Allah’tır.”¹⁸⁵

Örnek 2:

وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ¹⁸⁶

“Hâlbuki sizi de yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır.”

Muhammed Sadık bu ayet hakkında diyor: “Şu ayet-ı kerime insanların fiillerini Allah yarattığına delildir. Ehl-i Sünnet ve’l Cemaat ve Eş’ari mezhebi: “İnsanların ihtiyari ve ihtiyarsız olan fiilleri hepsini Allah yaratıyor, insan sadece kesip eder.”diyorlar. “Halik”- Allah’tır, “Kesip”-insandır. Mutezile mezhebi bu konu hakkında: “İnsan kendi fiilini kendi yaratıyor”diyorlar. Bu ayeti kerime onların batıl fikirlerine rettir.”¹⁸⁷

d. Şefaât Meselesi.

Peygamberlerin ve hayırlı kimselerin büyük günah işlemiş olanlara da şefaât edecekleri (ayet ve hadislerle) sabittir.¹⁸⁸

Peygamberlerin umum olarak, bizim Peygamberimiz Muhammed Mustafa’nın da hususi olarak, Makam-ı Mahmud’da, Liva-i Hamd’de ve Havz-ı Kevser’de, müminlerden küçük günahlar işleyip azaba müstahak olanlarla, büyük

¹⁸⁵ Muhammed Sadık, a.g.e., I. 453.

¹⁸⁶ Saffat 37/96.

¹⁸⁷ Muhammed Sadık, a.g.e., II. 431.

¹⁸⁸ Taftazani, şerhü’l a.g.e., s. 182.

günahlar işleyip azap çekmeleri gerekli olanlara şefaata etmesi haktır. Peygamberimiz buyuruyor: “Benim şefaati, ümmetimden büyük günah işleyenler içindir.”¹⁸⁹

Muhammed Sadık ayetleri tefsir ederken şefaata ilgili birkaç yerde bilgiler veriyor, bunu örneklerde görelim:

وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا¹⁹⁰

“Gecenin bir kısmında da sadece sana mahsus bir nafîle olmak üzere uykudan kalk, Kur’an ile teheccüt namazı kıl, Rabbinin seni bir makam-ı mahmuda (şefaata makamına) göndermesi kesindir.”

Muhammed Sadık bu ayetin açıklamasını getiriyor: “ Makam-ı Mahmud’ten” murat “Şefaata-ı Kübra” makamıdır. Peygamberimizden başka bu mekân hiç kimsiye nasip olamaz.” “Şefaata-ı Kübra” makamı öyle bir makamdır ki, mahşer meydanında herkes kendiyile meşgul olup ta, büyük peygamber bile söz söylemeye kadir olamadıkları zaman, şu vakitte Peygamberimiz şefaata edip insanları o zor halden kurtarır”. Sonra Muhammed Sadık “Zadu’l Musafir” kitabından naklederek diyor:“Makam-ı Mahmud” öyle bir makam, Allah Peygamberimizi “Arş” üstüne oturtur. “Mevakip” tefsirinden de naklederek, diyor:O öyle bir makam ki, Peygamberimizin eline “Liva-i hamd” bayrağı verilir.¹⁹¹

Müfessir, ayrıca Allah’ın izin verdiği kimselerin şefaata edebileceğini, başka hiçbir kimsenin şefaata edemeyeceğini de Bakara suresinin 255. ayetini tefsir ederken beyan eder. Benzer açıklamayı da Yunus süresinin 3. ve Taha 109.¹⁹² ayetlerin tefsirinde de getiriyor.

Yine Enbiya suresinin 28. ayetinin tefsirinde de: “Şefaata edecek olan meleklerin, Allah’ın şefaata etmelerine razı olduğu kimselere şefaata edeceklerini ya da Allah’ın birliğine ikrar ettiği kimselere olur.” Buna ekleyerek hamişte İbn Abbas’tan

¹⁸⁹ Aliyu’l Kari a.g.e., s.254.

¹⁹⁰ İsra 17/79.

¹⁹¹ Muhammed Sadık, a.g.e., I. 739.

¹⁹² Muhammed Sadık, a.g.e., II. 92.

naklediyor:“Melekler ancak ‘‘Allah’tan başka ilah yok ve Muhammed onun Resulüdür’’ diyenler için şefaât kırlarlar’’.¹⁹³

e. Miraç Olayı.

Peygamberimiz Muhammed (s.a.s.) uyanık iken cesediyle göğre, oradan Allah’ın dilediği yüksek makamlara çıkması hak ve sabittir.¹⁹⁴ Bu husus müteaddit yollardan rivayet edilen hadislerle sabittir. Kim ki bu haberi reddeder, Onun iktiza ettiğine inanmazsa o kimse sapıktır, bidat sahibidir, yani sapıklık ile bidati bir araya cemetmiştir.¹⁹⁵

Muhammed Sadık Miraç olayı hakkında çok güzel ve geniş bilgi veriyor, bunu örnekte görelim:

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنَ
آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ¹⁹⁶

‘‘Kulu Muhammed’i geceleyin, Mescit-i Haram’dan kendisine bazı ayetlerimizi göstermek için, etrafını mübarek kıldığımız Mescit-i Aksâ’ya götüren Allah, her türlü noksan sıfatlardan münezzehtir. Şüphesiz ki her şeyi hakkıyla işiten, hakkıyla gören O’dur.’’

Muhammed Sadık bu ayeti beyan ediyor:

‘‘Miraç olayı kısa bir süre içinde Mekke’den Beytü’l Makdis’e gidip, orada bütün peygamberleri görüp, oradan göklere çıkıp, göklerin acayıplardan ve garaıplardan görme, elbette Allah’ın Kemal kudretine büyük deliller ve alametlerdir. Âlimlerin çoğu ‘‘Miraç olayı Peygamberlik vazifesi gönderildikten sonra on ikinci yılında vaki oldu’’ diyorlar. Yani Peygamberimize peygamberlik gelince, on ikinci senesinde Recep ayın yirmi yedinci gecesinde, ya da Rabiü’l Evvelde, ya da Ramazanda, ya da Şevval’de Miraç olayı oldu. Peygamberimizin Mekke’den Beytü’l Makdis’e gitme Kur’an’ın ayetiyle sabittir, bunu inkâr eden, hiç şüphesiz kâfir olur.

¹⁹³ Muahammed Sadık, a.g.e., II. 100.

¹⁹⁴ Taftazani, a.g.e., s.169.

¹⁹⁵ Aliyu’l Kari a.g.e., s.300-301.

¹⁹⁶ İsra 17/1.

Oradan Allah'ın dilediği yüksek makamlara çıkması, sahih hadislerle sabittir, bunu inkâr eden sapıktır ve bidat sahibidir.”¹⁹⁷ Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat âlimlerin görüşleri şudur ki: Peygamberimiz Muhammed (s.a.s) uyanık iken ruh ve cesediyle Miraç kıldı, sadece ruhi olarak değil.¹⁹⁸

f. Rü'yetullah (Allah'ın Görünmesi)

“Allah'u Teâlâ'yı görmek, aklen caiz, naklen vaciptir. Allah Teâlâ, görülür. Fakat bu görülme, bir mekânda, bir yönde, bir ışık yardımıyla değildir. Görenle Allah arasında bir mesafe de bahis konusu değildir.”¹⁹⁹

Ehl-i Sünnet'e göre ahrette, müminlerin Allah Teâlâ'yı görmeleri aklen mümkün naklen vaciptir. İnsan düşüncesi peşin hükümlerden ve dış çevrenin etkilerinden arınarak kendi başına kalsa, aksine bir hüküm bulunmadığı müddetçe Allah'ın ahrette görülmesinin imkânsız olduğuna hükmetmez. Ayet ve hadisler ise Allah'ın ahrette görüleceğini ispat etmektedir. Allah Teâlâ'nın ahrette nasıl görüleceği bilinmez, akılla idrak edilmez. Bu sebeple Sünni Kelâmcılar “O bir mekânda, bir yönde olmadan, karşı karşıya olma bulunmadan, ışınlar göze gelmeden ve görenle Allah Teâlâ arasında bir mesafe mevcut olmaksızın görülür” demişler, O'nu göreme olayında, bu dünyada varlıkların görülebilmesi gerekli olan şartların gerekmediğini ileri sürmüşlerdir.²⁰⁰

Muhammed Sadık bu konuyla ilgili ayetlerin tefsirinde de ehli-i sünnet'in görüşlerini dile getiriyor:

وَلَمَّا جَاء مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرَاكَ فَإِنِ اسْتَفَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي²⁰¹

“Ne zaman ki, Musa, mikatımıza geldi, Rabbi ona kelâmıyla ihsanda bulundu. “Ey Rabbim, göster bana kendini de bakayım sana” dedi. Rabbi ona

¹⁹⁷ Muhammed Sadık, a.g.e.,I. 713.

¹⁹⁸ Muhammed Sadık, a.g.e., I. 713

¹⁹⁹ Taftazani a.g.e., s.102.

²⁰⁰ Saim Kılavuz. a.g.e., s.374-375.

²⁰¹ Araf 7/143.

buyurdu ki: ‘‘Beni kesenlikle göremezsin ve lâkin dağa bak, eğer o yerinde durabilirse, sonra sen de beni göreceksin’’.

Muhammed Sadık bu ayeti beyan ederek: ‘‘Yani fani dünyada, fani gözlerinle Beni göremezsin’’. Belki Allah’ın cimalını görmek için, ‘‘baki’’ olan gözler gerekir. Allah’ı görme sadece ahrette olur, dünyada görme olmazdır. Musa’nın Allahtan kendi cimalını göstermesinin isteği, Allah’ı görmek mümkün olduğuna delildir, eğer bu şey imkânsız olsaydı Musa gibi büyük peygamber Allahtan elbette imkânsız şeyler sormazdı. ‘‘Sonra sen de beni göreceksin’’ sözünden maksat,Ehl-i Sünnet âlimleri: ‘‘Bu sözler Allah’ı görmek mümkün olduğuna delildir’’dediler. Muhammed Sadık bu ayeti Allah’ı görme mümkün olduğuna delil olarak getirip, Mutezile’nin görüşlerini çürütmeye çalışmıştır. Çünkü Mutezileler bunu kabul etmezler. Hamişte de Keşşaf’ın sahibine tenkitler getirmiştir: ‘‘Keşşaf sahibi kendisi Mutazile mezhebinde olduğu için ‘‘Beni göremezsin’’ ayetini Allah’ı görmek imkânsız olduğuna delil olarak getirip Ehl-i Sünnet ve’l Cemaat âlimlerine karşı edepten uzak, küfür sözler söylüyor.’’²⁰²

Muhammed Sadık kıyamet alametleri, büyük günah isleyenin durumu, kâfirin cehennemdeki durumu, iman-ı ızdırarı gibi ve daha Kelâmla alakalı olan farklı farklı meselelere de kendi tefsirinde yer vermiş.

j. Cedit Âlimlerin Yorumlarını Getirmesi

Muhammed Sadık’ın hayatına baktığımız zaman, her ne kadar kendisi ceditçi olmasa da, tefsirinin birkaç yerinde ceditçi hareketin lideri olan Mısır Müftüsü Muhammed Abduh (ö. 1323-1905)’un görüşlerine yer verdiği görülür. Örneğin: Kur’an’daki Zeynebbt. Cahş (r.a.) vakıası İslam düşmanlarının İslam dini ve Hz. Peygamber (s.a.s)’i kötülemek için kullandığı en meşhur yerlerdendir. Bu ayet hakkında o zamanın Mısır Müftüsü olan Muhammed Abduh ‘‘el-Menar’’ mecellesinde şöyle der: ‘‘Zeydb.Haris’ in Zeyneb’i talak kılması hakkında mevzu hadisler ve asılsız, batıl rivayetler nakledilip bazı tefsirlerde günümüze kadar gelmiştir. İşte bu batıl rivayetler İslam düşmanlarının bu meselede hem İslam’ı hem Hz. Peygamber (s.a.s)’i kötülemek için onlara sebep ve destek olmuştur. Hatta

²⁰² Muhammed Sadık, a.g.e., I. 420.

Nasranîlerin İslam dinine karşı telif edilmiş hiçbir kitabı yoktur ki bu mesele zikredilmesin. Batıl ve asılsız rivayet şudur:

Bir gün Hz. Peygamber (s.a.s) Zeyd'in (r.a) nikâhı esnasında Zeynep (r.a)'in odasına girdi. Ve Zeynep'i yüzü ve başı açık halinde görünce, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hoşuna gitti ve kalbinde (muhabbet) vuku bulundu, sonra "kalpleri çeviren Allah ne yücedir" diye söyledi. Zeyd (r.a) eve döndüğünde Zeynep bu olayı Zeyd'e aksettirmiştir. Bu olaydan sonra Zeyd (r.a) onu talak kılmaya karar verdi.

İmam-ı Ebu Bekir b.Arabi "Bu rivayet hiç doğru değildir, belki de batıl ve yalandır. Bu rivayeti nakledenler nübüvvet makamını ve ismetini anlamayanlar ve akılları yetişmemiş kimselerdir. Hz.Peygamber'in nübüvvet makamını ve ismetini iyi şekilde araştıran ve mülâhaza eden kimse onun hakkında böyle bir şey düşünmez. "Zeynep'i görünce kalbinde muhabbet vuku bulundu" denilmiştir bu söz, şüphesiz batıl ve yalandır. Çünkü Zeynep (r.a) Zeyd'le evlenmeden önce Hz.Peygamberimiz (s.a.s) evinde Ehl-i Beyt ortamında yetişti. O zamanlarda hicap hükmü de yoktu ve her zaman onu hicapsız görürdü. Zeynep (r.a) genç kız olduğunda ona hiç meyil olmadı da, kendi kuluna evlendirip, diğer bir kişinin eşi olduktan sonra nasıl ona meyil edebilir ve onun kalbine bir şey gelir? Bunu sağlam akıl nasıl idrak edebilir? Zira Allah (c.c.) Hz. Muhammed (s.a.s)'e "*Sakin onlardan bazı sınıflara verdiğimiz dünya malına göz dikme, onlardan dolayı üzülmeye ve müminlere alçak gönüllü ol*"²⁰³ buyurmuştu.

Mısır Müftüsü Şeyh Muhammed Abduh bu sözleri naklettikten sonra, bu konuda kendi sözlerini ekliyor: Sübhan-Allah! Müslümanlar bu gibi rivayetlere nasıl inanabilirler. Biliyorlar ki, Hz. Peygamberimiz (s.a.s) kör olan İbn Umme Maktum'den yüzünü çevirince Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'e *Abese* süresini indirip bu işi yaptığı için onu azarladı. Hâlbuki Hz. Peygamberin (s.a.s) ondan yüz çevirmesi hayırlı ve dine faydalı bir iş içindi, dünya malını isteme niyetiyle değildi. Öyle de olsa, yine de Allah (c.c.)'tan Hz. Peygamber (s.a.s)'i kınama ayeti indirildi. Eğer ki Zeynep (r.a) vakiasında zikredilmiş rivayetler doğru olsaydı, Hz.Peygamber (s.a.s)'in Zeynep'i görünce dediği teşpih için ve Zeyd'in Zeynep'i talak kıldıktan sonra onunla evlendiği için, Allahtan mutlaka bir uyarı mesajı gelirdi. Ama bu hususta hiçbir ayet

---

²⁰³Hicr 15/88.

inmedi. Belliki Hz. Peygamber (s.a.s)'in Zeynep (r.a)'i nikâhlanması Allah'ın hükmü ve emriyle oldu. Zira saygın ve itibarlı tefsirlere göre de Zeynep (r.a)'ın vakıası öyle gerçekleşti: *“Allah ve Resûlü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Resûlüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur.”*²⁰⁴ ayeti Hz. Peygamber (s.a.s)'in halası olan Amimebt. Abdu'lMuttalib'in kızı Zeynep bt. Cahş (r.a) hakkında nazil olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) Zeynep'i, azat etmiş kölesi Zeyd b. Haris'e evlendirmek için sordu. Zeyd (r.a) Hz. Peygamberimiz (s.a.s)'in evlatlık çocuğuydu. Bu sebepten dolayı ona Zeyd b. Muhammed diyorlardı. Zeynep (r.a) önceden köle olan sonra azat olmuş birisine evlenmek istememişti. Onun abisi de onu Zeyd (r.a) evlendirmek istemedi. “Bizim neslimiz, şerif bir nesildir, Zeyd bize tin değildir” diye söyledi. Akabinde Allah tarafından önceden zikrettiğimiz ayet-i kerime indirildikten sonra, hem Zeynep (r.a) hem abisi razı oldular. “Eğer o Allah'ın ve onun Resul'ünün emriyse, biz karşı çıkamayız” demişlerdi. Sonra Zeyd (r.a)'i Zeyneb (r.a)'e nikâhına aldı. Cahiliye Arap döneminde bir kimsenin bir erkek çocuğunu evlatlık edinmesi vardı. Evlatlık alınmış oğul kendi oğlu hükmündeydi. Eğer bu çocuk vefat etse, mirası üvey ebeveynlere kalır, onun neslinden olan kardeşler mirastan mahrum olurlardı. Ve evlatlık olunmuş çocuğun eşi onların gelini hükmünde olup, o oğul vefat etse ya da ayrılrsa onun eşinin diğer aile fertleriyle evlenmesi doğru olmazdı. İslam dini bu batıl âdeti kaldırdı. Böylece evlatlık edilmiş çocuk onun kendi oğlu olarak sayılmaz, kendi öz babasına nispet edilir, mirası üvey ebeveynlere kalmaz ve onun eşi ondan ayrıldıktan sonra üvey babasıyla evlenebilir şeklinde nassla sabit kılındı. Halk arasında atadan kalmış âdetleri değiştirmek çok zordur, çünkü insan bu âdete alışmıştır. İşte Hz. Peygamber (s.a.s) bu işi bitirmek için öncelikle kendisi bu âdete hilaf edip insanlara gösterdi. Çünkü eğer o bu işi yapıp insanlara gösterse, insanlar bunu Hz. Peygamber (s.a.s) kendisi yapmış diye, buna daha hızlı tabi olurlar ve bu âdeti değiştirirlerdi. Bu yüzden Allah (c.c) bu âdeti kaldırmak için Hz. Peygamber (s.a.s)'in evlatlık oğuluyla talak edilmiş eşinin evlenmesini emretti. Bunu gören halk artık evlatlık edindiği oğlunun eşini talak ettikten sonra kendisine caiz olduğunu açıkça görecekler ve buna tabi olacaklardı. Sonra Allah, Zeyd (r.a)'i Muhammed (s.a.s) oğlu olduğunu demeyin, Muhammed (s.a.s) sizin hiç birinizin

---

²⁰⁴ Ahzap 33/36.

babası gibi değildir diye ayet indirdi. Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki, Zeynep (r.a)'le ilgili indirilmiş ayetlerin sebebi, hem batıl âdetini kaldırmak, hem de şariat-ı İslamiye'nin hükmünü izhar etmek içindir. Yoksa Hz. Peygamber (s.a.s)'in eşlerinin hiç birisi Kur'an'da zikredilmemiştir. Bu beyandan da anlaşılıyor ki bu konuda Hz. Peygamber (s.a.s)'i kötölemek gibi bir niyete zerre kadar yer yoktur. Belki de bu hususta olan ayetler İslam'ın haklılığına ve Kur'an'ın Allah (c.c) tarafından indirildiğine dair açık bir delildir”²⁰⁵ şeklinde Muhammed Abduh'un açıklamasını nakletmiş.

Buradan görülüyor ki Muhammed Sadık da bu vakıa hakkında bazı tefsirlerde zikredildiği gibi rivayetlerin batıl olduğuna inanmıştır. Ve aynı zaman da Rusya'da o dönemde yaşayan müsteşriklere cevap olarak, kendi tefsirinde bunu nakletmiştir.

Yine Muhammed Abduh'un “Muavvizeteyn”²⁰⁶ surelerinin tefsirinde, yorumunu şu şekilde nakleder: “Hz. Peygamberimiz (s.a.s)'e Yahudi olan Lebidb.Asam'ın kızları sihir etmişler diye bazı tefsirlerde zikredilir, ayrıca bu hususta hadisler de rivayet edilir. Bu vakıa İslam düşmanların İslam'ı kötölemek için yaptığı iftirallardan sayılır. Mısır Müftüsü olan Şeyh Muhammed Abduh: “Bu hususta gelen hadisler rivayet ve sıhhat açısından “haberü'l vahit”tir (bir kişi tarafından rivayet edilen haberdur). İtikat meselelerinde haberü'l vahide itibar edilmez ve onunla akide değiştirilmez. Peygamberler (a.s) sihir tesirinden mahfuz ve masumdurlar. Hz. Peygamberimiz (s.a.s) sihir tesirinden mahfuz olduğuna bizzat Kur'an ayetleri delalet ediyor. Muavvizateyn sürelerinin sihir vakıasıyla hiçbir alakası yoktur, çünkü Ata, Hasan ve Cabir'in kavline göre bu süreler Mekki'dir, ama sihir vakıası Medine'de vaki olmuştur. Allah daha iyi bilir”²⁰⁷ şeklinde nakletmiş.

2. Tefsir'in Fıkhi Boyutu

Teshîlu'l-Beyan tefsiri, gerek fıkıh kaynakları, gerekse fıkhi hükümler bakımından son derece zengindir. Muhammed Sadık ahkâm konularını ihtiva eden ayetleri geniş açıklamalara yer vermiştir. Diyebiliriz ki Muhammed Sadık, fıkhi uygulamaları içeren tüm ayetlere yeteri kadar ihtimam göstererek okuyucunun

²⁰⁵Muhammed Sadık, a.g.e., II. 359-361.

²⁰⁶Falak 112. ve Nas 113 süreleridir.

²⁰⁷Muhammed Sadık a.g.e. II. 814-815.

ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmıştır. Çünkü o zamanda Rusya’da Türkî-Tatar dilinde fıkhi meseleleri içeren kitaplar çok azdı. Rusya’da yazılmış tefsirlerden en çok fıkhi açıklamaları kapsayan tefsir diyebiliriz.

Muhammed Sadık fıkhi meseleleri önce kendi mezhebinin fıkhi esasları açısından tefsir etmeye çalışır, bir konu hakkında mezheplerin görüşlerini zikrederken kaynak zikretmeye gerek duymaz. Bununla birlikte, sırasıyla Hanefî, Hanbelî, Şafii, Maliki mezheplerin görüşlerini getirir. “Hanefi mezhebine göre”, “İmam-ı Malik, İmam-ı Ahmed, İmam-ı Şafii’ye göre” gibi ifadelerle, kaynak zikretmeksizin mezhep imamların görüşlerini verir. Açıklamaların sonunda da bazen kendi sözlerini “لمؤلفه” ya da “لمحرره” ya da “منه” diye ifadelerle getirir. Bunları örneklerde görelim:

a. Kendisi Tabi Olduğu Mezhebinin Görüşlerini Nakletmesi

Örnek1:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَى بِالْأُنثَى فَمَنْ عُفِيَ
لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبِعْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنْ اعْتَدَى بِعَدْوِكَ فَلَهُ
عَذَابٌ أَلِيمٌ²⁰⁸

“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas yazıldı. Hür ile hür, köle ile köle, kadın ile kadın. Her kim de kardeşi tarafından bir şey affedilirse artık örfe uymalı ve ona güzellikle ödemelidir. İşte bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Her kim de bundan sonra haddi aşarsa onun için çok acıklı bir azap vardır.”

Muhammed Sadık’ın getirdiği sözler: “İmam-ı Azama göre şu ayetin hükmü “en-Nefsü bi-n-Nefsi” ayeti kerimesiyle mensuhtur. Bu sebepten ona göre kısasta, bir kişi için bir kişi öldürülür. Kısasta kolluk hem azatlık hem erkeklik ve kadınlık ayrılmaz”²⁰⁹

Örnek 2:

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جِزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ²¹⁰

²⁰⁸Bakara, 2/78.

²⁰⁹Muhammed Sadık, a.g.e.,I 54.

²¹⁰Maide 5/38.

Hırsızlık eden erkekle hırsızlık eden kadının kazandıklarına karşılık Allah'tan ibret verici bir ceza olarak ellerini kesin. Şüphesiz Allah Azîz'dir, Hakîm'dir.

Muhammed Sadık diyor: “İslam şeriatında hırsızlık cezası el kesmedir. İmam Azam mezhebine göre, eğer kimse on dirhem miktarında hırsızlık yapsa, eli kesilir. Eğer azsa (yani zikrettiğimiz miktardan az olanı) kesilmez.”²¹¹

Örnek 3:

أُجِلَّتْ لَكُمْ بِهَيْمَةِ الْأَنْعَامِ²¹²

“Çeşitli hayvanlar size helal kılındı.”

İbn Abbas'ın kavline göre “behimetu'l an'am”: Hayvanı kurban ettikten sonra içinden çıkan yavrusudur.” Muhammed Sadık'ta bu söze bağlayarak İmam Azam'ın bu konuda görüşünü getiriyor, diyor: “İmam-ı Azama göre: “ Hayvanı kurban ettikten sonra içinden çıkan yavrusu ölmüş olsa, helal olmaz.”²¹³

b. Dört Mezhep İmamlarının Görüşlerini Nakletmesi

Örnek 1:

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبْتُمْ قُلُوبِكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ²¹⁴

“Allah, sizi yeminlerinizde bilmeyerek ettiğiniz lağv (herhangi bir kasıt olmadan, kanaate göre yanlış yere yapılan yemin) dan sorumlu tutmaz. Fakat kalbinizin kazandığı yalan yere yapılan yeminden sorumlu tutar. Allah çok bağışlayıcıdır, çok Halimdir.”

“İmam-ı Azam görüşüne göre “yemin-i lagv”: Bir kişi doğru olduğuna inanarak veya zannederek bir iş için yemin eder de sonra yalan söylemiş olduğu açığa çıkarsa, yemini lagv olur. İmam-ı Şafii'ye göre ise lagv yemini, yemin kastı olmadan, söz arasında geçen , “Vallahi, Billahi” gibi sözlerdir. Bunun gibi yeminler

²¹² Maide 5/1.

²¹³ Muhammed Sadık, a.g.e., I .262.

²¹⁴ Bakara 2/225.

kefaret gerektirmez, hem Allah bunun için insandan sormaz. Ama eğer bilerek kastiyle ant etse ve sonra bu andı bozsa bunun için kefarete gerektirir ve Allah bunun için insandan sorar. »²¹⁵

Örnek 2:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ
وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ²¹⁶

Ey iman edenler, namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve başınızı mesh ederek her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın.

“İmam Azam mezhebine göre, başın dörtten biri miktarına mesh kılmak farzdır, İmam Malik’e göre başın tamamına mesh edilir. »²¹⁷

Örnek 3

وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرْ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَى أَوْلِيَائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ
وَإِن تَأْطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ²¹⁸

“Üzerine Allah’ın adı anılmayanları yemeyin, çünkü bu elbette fısıktır! Muhakkak ki şeytanlar, sizinle mücadele etmeleri için dostlarına telkinde bulunurlar. Onlara itaat ederseniz, muhakkak siz de müşriklerden olursunuz!”

“Hayvan kesildiği zaman ve onun üzerinde Allah ismi zikredilmediyse, o et leş olur. İmam-ı Ahmad b.Hanbel’e göre,gerek Allah’ın adını kasten, gerek unutup kaldırsın böyle bir hayvan mutlaka haramdır. İmam Şafii ve İmam-ı Malik’e göre Müslüman’ın elinden kesildiği hayvan helaldir, Allah’ın ismini zikretmese de bile. İmam Azama göre: Eğer kimse “Bismillah’i” kasten bırakıp demezse, mutlaka haramdır. Eğer unutup “Bismillah’i” demezse,helaldir. »²¹⁹

²¹⁵ Muhammed Sadık, a.g.e., I .78.

²¹⁶Maide 7.

²¹⁷Muammed Saadık, a.g.e., I, 266.

²¹⁸Enam 121.

²¹⁹Muammed Sadık,a.g.e., I. 358..

Örnek 4:

فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ²²⁰

‘‘Artık bu yıldan sonra Mescit-i Haram’a yaklaşmasınlar.’’

Muhammed Sadık ‘‘Mevahip’’ tefsirinden nakledip mezhep imamların bu ayet hakkında görüşlerini getiriyor:

‘‘ İmam-ı Azama göre bu ayetten murat müşrikleri hacden ve umreden menetmedir, Mescit-i Haram’dan ve başka mescitlerden menetme değildir. İmam-ı Melik’in görüşüne göre herhangi bir mescide girmeleri menedilir. İmam-ı Şafii’ye göre sadece Mescit-i Haram’a girmeleri menedilir, başka mescitlere girmeleri menedilmez.’’²²¹

Örnek 5:

Muhammed Sadık Hüseyin Kâşifi’nin tefsirinden nakledip, mezhep imamların tilavet secdeleri hakkında ihtilaf ettiği görüşlerini getiriyor:

‘‘ İmamlar arasında tilavet secdeleriyle ilgili ihtilaflar iki yerdedir. Birisi ‘‘Hac’’ süresinin sonunda olan secdedir. İmam-ı Şafii ve İmam-ı Ahmed mezhebinde bu yerde secde kılınır, İmam-ı Azam mezhebindeyse vacip değildir. İkincisi ‘‘Sad’’süresindeki olan secdedir, İmam-ı Azam mezhebinde o yerde secde kılınır, başka imamların mezheplerinde secde kılınmaz.’’²²²

Muhammed Sadık’ın tefsirinde fıkıh konuları içeren ayetlerin tefsirinde dört mezhep imamların görüşleri çoğu yerde görülür.

---

²²⁰Tevbe 9/28.

²²¹ Muhammed Sadık, a.g.e., I.487.

²²² Muhammed Sadık a.g.e., I. 444.

c. Hiçbir Mezhebi Kaynak Olarak Zikretmeksizin Fıkı Açıklamalar Getirmesi

Örnek 1:

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنزِيرِ وَمَا أُهْلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ²²³

“O, size yalnız şunları haram kıldı: Ölü hayvan, kan, domuz eti, bir de Allah'tan başkası adına kesilen hayvanlar. Sonra kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa, başkasının hakkına tecavüz etmemek ve zaruret ölçüsünü geçmemek şartıyla ona da bir günah yükletilmez. Çünkü Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.”

Muhammed Sadık hamişte bu ayete açıklama getiriyor: “ Yani eğer insan açlıktan ölüm haline gelse, şeriat sınırları aşmadan hem çok yememsi şartıyla, o zikredilmiş şeyleri yiyebilir.”²²⁴

Örnek 2:

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا²²⁵

“İçinizden vefat edip de geride eşler bırakan kimselerin hanımları, kendi başlarına dört ay on gün beklerler.”

“Kocası ölmüş kadına eğer hamile değilse dört ay ve on gün iddet beklemesi lazım olur, şu zaman içinde zaruretsiz evinden çıkmaz, süslenmez, parfüm ya da misk kullanmaz, gözlerine sürme sürmez, eğer gözleri ağrırsa sürmeyi sürebilir.”²²⁶

Örnek 3:

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ²²⁷

²²³ Bakara 2/173.

²²⁴ Muhammed Sadık, a.g.e., I. 52.

²²⁵ Bakara 2/234.

²²⁶ Muhammed Sadık, a.g.e., I. 74.

²²⁷ Nisa 4/24.

“Bir de harb esiri olarak sahibi bulunduğunuz cariyeler müstesna, evli kadınlarla evlenmeniz de size haram kılındı. Bütün bunlar Allah’ın üzerinize farz kıldığı hükümlerdir. Bunların dışında kalanlar ise iffetli olarak zina etmeksizin mallarınızla mehir vermek suretiyle evlenmek istemeniz size helal kılındı.”

Bu ayette zikredilmiş “başka ya da haram olan kadınlar vardır” bazıları ayetle ve bazıları hadisle sabittir. Mesela: Üç talak olunmuş kadını, kocası tarafından tahlilsiz nikâh kılma ya da hur kadınla evli olup ta daha köle bir kadınla evlenmek ya da dört kadınla evli olup ta, bunun üzerine beşinci kadın nikah kılma gibi, bunlar hepsi haramdır.’’²²⁸

d. Kendi Sözleriyle Fıkhî Meseleler Açıklaması

Muhammed Sadık kendi açıklamalarını verirken bazen “لمحرره” bazen “لمؤلفه” ya da “منه” diye getirir. Bunları misallerde görelim:

Mesela Bakara süresindeki 196. Hac’le alakalı olan ayetinde kendi sözlerini getirir:

“Bu ayette fakir olan insanlara fakirlik halinde ne yapmaları daha iyi olmasına Allah yön veriyor. ‘Ben Allaha tevekkel edip Hac seferine çıkıyorum’ diyen insana Hac’a gitmek vacip olmadığı anlaşılıyor. Farz olmayan ibadeti yapacağım diye, başka insanlara yük olmak, hem de insanlardan para ya da yardım sorma hiç güzel ve iyi davranışlardan değildir.’’²²⁹

e. Zamanımızdaki Güncel Meseleleri Kendi Sözleriyle Açıklaması

Muhammed Sadık Enfal süresinin 180 ayeti (وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ) tefsir ederken bu ayetteki olan “قُوَّةٌ” kelimesinin açıklaması için Utbe b. Amir’den naklederek, Peygamberimizin sözlerini getiriyor, diyor: “Peygamberimiz minberde hutbe ederken, dedi: “Uyanık olun ey müminler, kuvvet, ok atmaktır.” Sonra kendi sözleriyle açıklama getiriyor, diyor: “Bu ayetten anlaşılıyor ki müminlerin ok atmaya öğrenmeleri lazımdır, o zamanlarda savaş oklaydı, zamanımızdaysa silah,

²²⁸ Muhammed Sadık, a.g.e., I. 200.

²²⁹ Muhammed Sadık, a.g.e., I. 64.

otomatik tabanca, mermi, dinamit kullanılır. Her zamanın kendine ait hazırlanma şekli bulunmaktadır. Allah bu ayette müminlere mümkün kadar savaş malzemeleri hazırlamaya emir veriyor. Her zamanda, o zamanda kullanılan savaş malzemeleri dâhildir. Savaş için mal sarf edilse, o mal sadaka olarak sayılır, belki sadakanın faziletlisidir. Savaş için hazırlanma salih amellerdendir. Savaş malzemeleri sadece düşmanları korkutmak içindir, galip olma ve zafer Allah'tandır, savaş malzemelere itibar edilmez.”²³⁰ Kaynak olarak “minhu” diye yazmış.

1. Avret Yerlerini Kapatma

Muhammed Sadık Araf süresinde 31(يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ) ayeti tefsir ederken avret mahallerin kapatılmasıyla ilgili bilgiler veriyor: “ Bu ayet, namazda avret mahallerin kapatılması farz olduğuna delildir. Erkeklerin avret mahalli, göbeğinden diz kapağının alt kısmına kadardır. Önü ve ardı hepsi haramdır. Hür kadınların ise, bileklerine kadar elleri, topuklarına kadar ayakları ve yüzleri hariç bütün vücutları avret mahallidir. Namaz okurken avret mahalleri açık olsa, o namaz doğru olmaz, abdestsiz kılınmış namaz gibi sayılır. Avret mahalleri kapatma her baliğ olan insana farızdır. Hiç zarureti olmadan, avret yerlerini açmak haramdır ve büyük günahdır. Kendi eşinden başka, çıplak şekilde olup hiç avret mahalleri kapatmadan insanlarla bir hamamda olan kişi fasiktir, şahadeti de dinde kabul edilmez demişler. Bundan sakınmak lazımdır. Ne yazık ki bizim vilayetimizde (Rusya’da) bu işe çok hafif davranıyorlar. Bilim ve marifet sahipleri bile umumi hamamlara avret mahalleri kapatmadan geriyorlar, ne kadar kötü bir adettir.”²³¹ Kaynak olarak “limuallifihi” diye yazmış.

2.Talak konusu.

Muhammed Sadık Talak süresinin 1. (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ) ayeti tefsir edip, hamişte talakla ilgili güncel meseleyi de temas etmiş, diyor: “Bizim memleketimizde çoğu insanlar talakla kötü davranıyorlar, hiçbir sebep olamadan eşlerini talak edip çocuklarını yetim bırakıyorlar, kadına zulüm ve cebir etmeyi hafif görüyorlar. Talak helal denilse de onun bütün neveleri değildir, haram olan talaklar

²³⁰ Muhammed Sadık, a.g.e., I.469.

²³¹ Muhammed Sadık, a.g.e., I. 386.

da çok. Mesela: Kadın ayrılıp gitsin diye nafaka hem mahirden onu menedip, ona zulüm cebir etme, mahir olarak verildiği şeyleri geri alma gibi, onu cebir edip talak sormasını zorunlu halde bırakma, ya da bir zamanda üç talak sormasını istemek, ya da haiz vaktinde kadını talak kılmak gibi davranışlar hiç doğru değildir. Talakın en güzeli olan şudur ki, eğer büyük bir sebep olup, haizden temiz olduğu zamanda ve bu arada cima yapmadıysa talak kılmak. Hamile olduğu zamanda talak kılmak doğru değildir. Elbette talak Allah karşısında en sevmediği helal fiillerdendir, o da hadis şerifle sabittir. Bunun için sadece büyük bir sebep olduğu zamanlarda talak kılınır, ama küçük şeyler yüzünden eşini talak kılma hiç doğru değildir.”²³² Kaynak olarak “limuharririhî” diye yazmış.

3. Kadınların Hicap Örtme Meselesi.

Muhammed Sadık kadınların hicap örtmeleriyle ilgili tefsirinin birçok yerde deliller getirip geniş açıklamalara yer vermiş. Kendi şiir kitabında da hicapla ilgili şiir yazmış.²³³ Yüzlerinin kapatmasına da büyük önem vermiş, hatta vacip olduğunu savunmuş. Örneklerde görelim:

Nur süresinin 31. ayetinin tefsirinde : “ Bu ayet hakkında üç çeşit tefsir rivayet edilmiştir. Birincisi, Abdullah b. Mesud (r.a.)’ın tefsiridir ki, ما ظهر منها ‘dan maksat, kadınların dış kıyafetleridir. Onları örtmek mümkün değildir. İkincisi, Hz. Aişe (r.a.)’ın tefsiridir ki, onun sözlerine göre, bu sözlerden murat bir gözdür; yani kadınların yüzleri örtünmüş olur, fakat gözler açık olabilir. Üçüncü rivayet, Abdullah b. Abbas (r.a.)’ın tefsiridir. Ona göre, bu ayette geçen kelimelerden murat kadınların yüzleri ile uçları’dır. İşte bu sonuncu tefsirin, Ahzab süresindeki hicabın vücuduna delalet eden²³⁴ *يدنين عليهن من جلابيهن* ayetine muhalefet yoktur. Zira bu *الا ما ظهر منها*’dan anlaşılan, kadınların yüzlerini açmaya ruhsat olması hacet ve zaruretlerine mahsustur. Hem de fitneden emin olmak şarttır. Yüzleri ve uçların avret olmadığı

²³² Muhammed Sadık, a.g.e., I. 706.

²³³ Mesgut Gaynetdin, *Molla Sadık İmankuli Münacatlar, Gazaller, Kasıydeler*, s.149.

²³⁴ Ahzap 33/59.

açıktır. Ama fitne ihtimali var olduğunda, başka ayet, çok sayıda hadisler ve fakihlerin sözleri gereğince tabii ki, yüzlerin örtünmesi vaciptir.²³⁵

Yine Ahzap süresinin 53. ayetinin tefsirinde “Bu ayet-i kerime, ezvac-ı mutahharat hakkında nazil olmuş olsa da, muferrin kiram sözlerine binaen, başka Müslüman kadınların da hicap içinde ve perde arkasında olmaların lazım olduğuna delalet eder. Zira Hz. Peygamber’in kadınların, fitne korkusu ve şeytani fikirler korkusu sebebiyle hicap içinde olmaları lazım olduğu gibi, başka kadınların da hicap giymeleri daha üstün lüzumludur. Çünkü başka kadınların da, ezvac-ı mutahharat ile kıyas edildiğinde, fitne tehlikesi ve şeytani fikirler meydana gelme ihtimali daha çoktur.”²³⁶ diye tefsir etmiş.

Yine Ahzap süresinin 59 ayetinin tefsirinde “Bu ayet-i kerime, hicabın vücuduna, yani Müslüman kadınları sokağa dışarı çıktıklarında, kafalarını çapan şekilli başörtüyle tüm azaları örtüp ve yüzlerini de kapatıp çıkmalarına vacip olduğuna açık bir delildir. Zira *يدنين عليهن من جلابيبهن* ayet-i kerimenin manası, “*cilbabları yüzlerine kapatsınlar, koysunlar, örtünler*” demektir. Tüm muteber tefsirlerde cilbab’ın manası, tüm bedeni kapalı tutan örten bir cilbab diye zikredilmiştir. Bu tefsirlere göre, cilbab’ın şekli, başörtüsüdür. Muteber tefsirlerde, , yani cilbab, tüm bedeni örtecek olan bir şeydir diye açıklanmıştır. İbn-i Abbas (r.a.), bu ayet-i kerimenin tefsirinde, *امر نساء المومنين ان يغطين رؤسهن و وجوههن بالجلابيب الا عينا واحدة* “*Müslümanların kadınları, kafa ve yüzlerini başörtüsü ile kaplamak, ancak gözleri açık bırakmak ile emir olunmuşlardır*” demiştir.” Bunu da kabul ettik ki, ayette geçen *يدنين* kelimesi tüm tefsirlerde, *يغطين رؤسهن و وجوههن* diyerek tefsir edilmiştir. *Kadınları, kafa ve yüzlerini başörtüsüyle kapatsınlar demektir.* Kadı Beyzavi, Keşşaf, Medarik, Ruhu’l-Beyan, Ebu’s-Suud, Teysir, Zâdü’l-Meysir ve başka çok sayıda muteber tefsirler, her birisi bunu zikretmiştir. Bu ayet-i kerime, konusuna muvafık halinde, Hz. Peygamber’den meşhur ve sahih hadisler, sahih kitaplarında zikredilmiştir. O hadislerin her birisi, kadınların sokağa çıktıklarında, yüzlerini örterek çıkmalarının vacip olduğuna delalet ederler.²³⁷

²³⁵ Muhammed Sadık, a.g.e.,II.180.

²³⁶ Muhammed Sadık, a.g.e.,II.180.

²³⁷ Muhammed Sadık, a.g.e.,II.371.

III. BÖLÜM

KUR'AN İLİMLERİ AÇISINDAN TESHİLÜ'L- BEYAN

A. ESBAB-I NÜZUL

Kur'an-Kerim, hadiselerin akışı içerisinde, yavaş yavaş ve parça parça inmiş ve yirmi üç küsur senede tamamlanmıştır. Onun bazı ayet ve süreleri, herhangi bir sebebe dayanmaksızın, doğrudan indirilmiştir. Bazısı ise özel bir sebebe bağlı olarak nazil olmuştur. İşte Peygamberimiz devrinde ona bir soru yöneltilmesi veya bir hadisenin vukuu gibi, bir ve ya daha fazla ayetin nazil olmasına sebep olan hususa sebep-i nüzul denmektedir. Nüzul sebepleri, akli muhakeme ve içtihatla bilinmez. Ancak Kur'an ayetlerin nüzulüne şahit olan sahabenin bildirmesiyle bilinebilir. Esbab-ı nüzul ilmi, bu konudaki rivayetlerin değerlendirilmesiyle ilgilenir.

Esbab-ı nüzul bilgisi, Kur'an-ı Kerim'in nüzul ortamının asıl bir unsurudur. Bu bakımından o İslam'ın başlangıcından beri bilinen, bilinmesi istenen ve İslami ilimlerin birçok alanında âlimlerce önemle üzerinde durulan bir vakıa olagelmıştır. Çünkü esbab-ı nüzul, Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasında gerekli bir bilgi olarak değerlendirilmiştir. Sahabe, tabiin ve tebe-i tabiinden olan müfessirler Kur'an'ı özellikle esbab-ı nüzul ile tefsir etmişlerdir. Hatta “başlangıçta tefsir ilmi, esbab-ı nüzülü bilmekten ibaretti” denilmiştir.²³⁸

Muhammed Sadık'ın tefsiri içerisinde esbab-ı nüzüle de büyük ölçüde yer verdiğini görmekteyiz. Özellikle tefsirin kenarında İmam-ı Celaleddin Suyutî'nin “*Lübabu'n-Nukul fi Esbabi'n-Nüzul*” kitabından nakiller getirmiş, esbab-ı nüzülü getirince kaynak olarak bazen kitap başlığının tamamını yazar²³⁹ ya da “*Esbab-ı Nüzül li's-Suyutî*”²⁴⁰ ya da “*Lubabu'n- Nukul*”²⁴¹ ya da “*Lubabu'n- Nukul li's-Suyutî*”²⁴² bazen de “*Sahibu'l lubab*” diye zikreder. “*Cemali*” “*Mevahip*” (Tefsir

²³⁸ Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'an ve Bağlam*, Şüle yayınları, İstanbul 2008. s. 17.

²³⁹ Muhammed Sadık, a.g.e., I. 30.

²⁴⁰ Muhammed Sadık, a.g.e., I. 6.

²⁴¹ Muhammed Sadık, a.g.e., I. 23.

²⁴² Muhammed Sadık, a.g.e., I. 26.

Hüseyini) ya da “Tibyan” gibi tefsirlerden de çok nakilde bulunmuş. Bazen hangi kaynaktan naklettiğini zikretmez, bunu örneklerde görelim.

a. Esbab-ı Nüzülün Nakletmesinde En Çok Kullandığı Kaynak.

Muhammed Sadık en çok “*Lübabu'n-Nukul fi Esbabı'n-Nüzul*”den nakletmeler getirir bunlardan birkaç örnek görelim:

Mesela Bakara süresinin 158. “Şüphesiz ki Safa ile Merve Allah’ın alâmetlerindendir”ayetini tefsir ederken, hamişte bu ayetin esbab-ı nüzulünü getiriyor: “ İmam-ı Buharı Asım b. Süleyman’dan rivayet edip: “Ben Enes’e Safa ile Merve’den sorduğumda, Enes şöyle dedi: Biz Safa ile Merve’nin tavaf edilmesini cahiliyet âdeti sanır ve İslâm’ın onu yasakladığını kabul ederdik. Bunun üzerine Allah “Şüphesiz ki Safa ile Merve Allah’ın alâmetlerindendir” ayetini nazil kildi.”²⁴³

Ya da Enam süresinin 26. “Onlar, hem insanları Peygamber’e yaklaşmaktan vazgeçirmeye çalışırlar, hem de kendileri ondan uzaklaşırlar. Oysa onlar farkında olmadan ancak kendilerini helak ederler” ayetin tefsirinde, İbn Abbas’ın rivayetini getirip: “Bu ayet Ebu Talib hakkında nazil oldu. O, Hz. Peygamberimiz (s.a.s)’e eziyet edilmesini engellerdi ve kendisi İman getirmezdi, İslam’dan uzaklaşırdı” diyor.²⁴⁴

b. Bir Ayet İçin Birden Fazla Nüzül Sebebi Göstermesi.

Muhammed Sadık bazen bir ayet için birden fazla nüzül sebebi getirir. Ancak bunlardan hangisinin ayetin nüzulüne sebep olduğunu bildirmez ve aralarında bir tercih yoluna gitmez. Getirdiği zaman “*bazılar öyle demişler, bazılar demişlerdir*” diye ifadeler kullanır.

Örneğin: Al-İmran süresinin 128. “Bu işten sana hiçbir şey düşmez. (Allah), ya onların tövbesini kabul eder yahut onlara, zalim olduklarından dolayı azap eder.” ayetin tefsirinde iki ayrı sebebi nüzülü getiriyor: “ Bazılar bu ayet Bi’r-i Ma’üne

²⁴³Muhammed Sadık, a.g.e., I. s. 48; Suyuti, *Lübabu'n-Nukul fi Esbabı'n-Nüzul*, Müessesetu’lKutubi’s-Sakafiyye, s.28.

²⁴⁴Muhammed Sadık, a.g.e., I. s. 326; Suyuti, a.g.e., s.113.

halkı hakkında nazil olmuştur dediler, onlar yetmiş kişi idiler Hz. Peygamberimiz (s.a.s) onları Kur'an öğretileri için Bi'r-i Ma'üne halkına göndermişti. Orada ki kâfirler onları yakalayıp öldürdüler. Hz. Peygamberimiz (s.a.s) buna çok üzüldü ve kâfirlere bir ay sürecinde her sabah namazında beddua ederdi. İşte ayet, bunun üzerine nazil olmuştur” Ya da diğer bir rivayete göre müşrikler Hz. Peygamberimiz (s.a.s)’in başını yardılar ve dişini kırdılar. Bunun üzerine Hz. Peygamberimiz (s.a.s)’in mübarek yüzünden kanlar akmaya başladıkça “Kendilerini yaratıcılarına inanmaya çağıran peygamberlerinin yüzünü kanlara boyayan bir kavim nasıl iflah olur!” diyordu. Sonra Hz. Peygamberimiz (s.a.s) o kâfirlere beddua etmek isteyince, bu ayet nazil oldu.”²⁴⁵

Daha bir örnek Hac süresinin 11 ayetinde de görürüz “İnsanlardan kimi de Allah’a bir yar kenarındaymış gibi ibadet eder, eğer kendisine bir iyilik gelirse ona gönlü yatıştır ve eğer başına bir bela gelirse yüzüstü dönüverir. Dünyayı da ahreti de kaybeder. İşte apaçık kayıp budur.”“Bu ayet, çöllerinden hicret edip, Medine’ye Hz. Peygamber (s.a.s)’in yanına gelen, bazı bedeviler hakkında nazil olmuştur. Onlardan birisi sıhhat ve rahat üzere olup, atı güzel bir tay, hanımı bir oğlan doğurup, malı ve sürüsü çok olduğunda, halinden memnun olur ve bununla itminan bulur. Ama başına bir bela gelir, hanımı kız ya da atı kısarak doğurur, elinden malı-mülkü gider ve sadaka veremeyecek kadar düşkünleşirse, dinden geri dönüp “Bütün bu belâlar, bu dinin yüzünden başına geldi” derdi.”²⁴⁶ Ya da bu ayetin ikinci nüzulünü Muhammed Sadık “Aynu’l Meani” tefsirinden nakledip, hamişte şöyle anlatıyor: Yahudilerden biri Hz. Peygamber (s.a.s)’e iman edip İslam’a girdi. Sonra kör olup da gözlerini ve malını kaybetti. Bunların İslam’ın uğursuzluğundan başına geldiğini zannederek Hz. Peygamber (s.a.s)’e gidip: “Beni ikale et; yani benim Müslümanlığımı feshet” dedi. Hz. Peygamber (s.a.s): “İslam fesih olunmaz” buyurdu. Ve sonra bu Yahudi mürtet olup Allah onun hakkında bu ayeti nazil etmiş.”²⁴⁷

²⁴⁵Muhammed Sadık,a.g.e., I. s. 162.

²⁴⁶Muhammed Sadık,a.g.e., II. s. 125;

²⁴⁷Muhammed Sadık,a.g.e., II. s. 125;

c. Bazen Bir Ayetin Nüzulünde Başka Başka Şahıslar Gösterir.

Muhammed Sadık Bakara süresinin 207 ayetinde: *‘İnsanlardan öyleleri de var ki, Allah’ın rızasını almak için kendini ve malını feda eder. Allah da kullarına şefkatlidir’* nüzul sebepleri olarak iki rivayet getirmiş, her rivayette başka başka şahıslar göstermiş, diyor: *‘Bu ayet Zübeyr b. Evvam ve Mikdat b. Esved hakkında nazil olmuştur. Müşrikler Hübeyb. b Adiy el-Ensari’yi esir edip çarımha gerdiler. Hz. Peygamberimiz (s.a.s)’in emriyle Zübeyr ve Mikdat Mekke’ye gidip müşrikler gece uydukları zaman Hübeyb’in cesedini çarımhadan indirip Medine’ye yöneldiler. Müşrikler yetmiş atlılarla onları kovalayıp yanlarına ulaştınca, Zübeyr ve Mikdat Hübeybin cesedini attan yere indirip, müşriklerle savaşmaya başladılar, bu arada Allahın kudretiyle yer Hübeybin cesedini kendine almış. Zübeyr ve Mikdat müşriklerin çoğunu öldürüp kendileri sağ kalıp Medine’ye döndüler. İşte Allah onlar hakkında bu ayeti indirdi. Ya da bu ayet Suheyb-i Rumi hakkında nazil olmuş Mekke’den Medine’ye hicret etmek için müşriklere bütün malını verdi ve kendisi Medine’ye gitti.*²⁴⁸

d. Sebebin Hususiliğine Karşı Esas Olarak Lafzın Umumiliğine İtibar Etmesi

Muhammed Sadık’ın umumilik, ifade eden lafzın, sebebi nüzul ile tahsis edilmemesi gerektiğine dair cumhurun görüşüne genel manada katıldığı görülmektedir. Bunu örnekte görelim.

إِنَّ اللَّهَ بِأَمْرِكُمْ أَنْ تُوَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا²⁴⁹

‘‘Allah size emaneti ehline teslim etmenizi emreder.’’

²⁴⁸ Muhammed Sadık, a.g.e., II. 68; Rivayet edildi Suheyb-i Rumi Medine’ye hicret etmek istediğinde Kureyş müşriklerinden bir grup onu geri çevirmek için arkasından yetiştiler. Bunun üzerine bineğinden inip, çantasındaki okları çıkarttı, yayını aldı ve şöyle dedi: Ey Kureyş topluluğu! Benim, sizin en iyi okçunuz olduğumu biliyorsunuz. Allah’a ant olsun ki, çantamdaki okları atıp bitirinceye kadar bana yaklaşamazsınız. Sonra, kılıcımdan elimde bir parça kaldığı müddetçe sizinle savaşırım. Ondan sonra bana istediğinizi yapın. Müşrikler: Sen bize geldiğinde hiçbir şeyi olmayan fakir ve zayıf birisiydin. Şimdi zenginsin!!dediler. Bunun üzerine Suheyb: Malımın yerini size söylesem beni serbest bırakır mısınız? dedi. Müşrikler: Evetdediler. Süheyb onlara Mekke’deki malının bulunduğu yeri söyledi. Medine’ye geldiğinde Hz.Peygamber (s.a.v.)’in huzuruna girdi. Hz. Peygamber (s.a.v.) ona: Alışverişin kârlı olsun Ya Suheyb! diye dua etti. Bunun üzerine Yüce Allah ayetini indirdi. Bkz. Ali Sabuni, *Safvatu’t-Tefasir*, Daru’s-Sabuni, Mısır I. 132. Fahrudin Razi, *Tefsir Kebir*, V. 215;

²⁴⁹Nisa 4/58.

Bu ayet her ne kadar Kâbe'nin anahtarları kendisinden alınan Osman b.Talha'ya anahtarların geri verilmesiyle ilgili nazil olsa da, bu ayetin hükmü umumidir. Muhammed Sadık bu ayet hakkında diyor: “Bu ayetin nüzülü hususi olsa da, hükmü umumidir, yani emaneti sahibine geri vermek her zaman vaciptir.” Sonra bu ayet hakkında hamişte de anlatıyor: “Bu ayetteki hitap bütün mükellef olan insanlara hem bütün emanetlere şamildir demişler. Gerek Allah haklarından ve gerek insan hakkından olsun, itaat ve ibadetin her çeşidi emanete dâhildir. Herhangi ibadeti kendi vaktinde kâmil olarak eda etmek, emaneti sahibine verme sayılır. Bazılar “İnsanın her azası, Allah'ın emanetlerindendir” demişler. Her azanı Allah emrettiği gibi kullanma, emaneti sahibine verme gibi sayılır.”²⁵⁰

B. NASİH-MENSUH

Kur'an-ı Kerim'in tefsirini yapmak ve ondan ameli hükümler çıkarabilmek için bilinmesi lazım gelen esaslardan biri de nesih meselesidir.²⁵¹

İstilahı olarak, şer'i bir hükmü daha sonra gelen şer'i bir delille kaldırmak demek olan nesih meselesi hem karışık, hem de Kur'an ayetleriyle alakalı olması dolayısıyla mühim bir meseledir. Cumhur âlimler Kur'an'da neshin varlığını kabul etmişlerdir. Kur'an'a mana verme ve onu tefsir etme durumunda olan bir kimsenin neshi bilmesi şarttır. Bu ehemmiyetinden dolayı, müfessire lazım olan ilimlerin belli başlılarından biri olarak kabul edilmiştir. Nesih konusunu bilmeyen bir kimsenin Kur'an'ı tefsir etmesi doğru değildir.²⁵²

Nesih, kitap ve sünnette vaki olur. Bir ayetin hükmünü ortadan kaldıran ayete “*nesih*”; hükmü ortadan kaldırılan ayete de “*mensuh*” denilir. Şunu da belirtelim ki haberlerde nesih olmaz.²⁵³

Birçok İslam âliminin, Kur'an'da neshin mevcut olduğunu kabul etmelerine rağmen, Ebu Müslim Muhammed b. Bahr el-İsfehani gibi Kur'an'ın, Tevrat ve İncil

²⁵⁰Muhammed Sadık,a.g.e., I. 216.

²⁵¹ İsmail Cerrahoglu, *Tefsîr Usulü*, TDVY, Ankara, 2010. s. 122.

²⁵² Suyutî, *el-İtkan fi ulumi'l Kur'an*, II, 232-27

²⁵³ Cerrahoglu, *Tefsir Usûlü*.,TDVY, Ankara 2010, s. 123.

gibi, eski kitapların getirdiği şeriatı nesh ettiğini kabul eden âlimler, Kur'an'da neshin bulunmadığını ittifak etmişler ve “Nesh” ve “Tahsis” adını vermişler.

Kur'an'da neshin bulunduğunu kabul eden âlimler, Kur'an'ın Kur'an'la, Sünnet'in Kur'an'la neshi hususunda icma etmişler. Fakat Kur'an'ın sünnetle neshi meselesinde âlimler ihtilaf etmişlerdir. İmam-ı Şafii ve ona tabi olanlar, Kur'an ayetlerinin, Sünnetle bile nesih edilemeyeceğini ileri sürerlerken, bir kısım âlimler ise, bunu caiz görürler²⁵⁴.

Kur'an'da ki “istisnaları” ve “hasır”ları da neshin mevzu içine sokan âlimler, Kur'an'da bine yakın neshin bulunduğunu söylemişlerdir²⁵⁵ Bir kısım âlimler Kur'an'da ki mensuh ayetlerin sayısını beş yüze çıkartmışlar.²⁵⁶ İmam-ı Suyuti bazı ulemanın mensuh ayetlerin sayısını çoğalttığını ancak hakikatte bunların çok az olduğunu, Kadı Ebu Bekir b.Arabî gibi muhakkik âlimlerin bu konuları vuzuha kavuşturduğunu söyler.²⁵⁷ O Kur'an'daki mensuh ayetlerin sayısını bazı ihtilaflarla birlikte yirmiye kadar indirir ve bundan başka mensuh ayetin olduğunu iddia etmenin doğru olmadığını söyler.²⁵⁸ Çağdaş tefsir usulcüsü Subhi es-Salih mensuh ayetlerin sayısının ondan fazla olmayacağını söylerken²⁵⁹ Şah Veliullah ed-Dihlevi'de bu sayıyı beşe kadar indirmektedir.²⁶⁰

Muhammed Sadık Kur'an'da neshin var olduğu görüşündedir. O her ne kadar açıkça “Kur'an'da nesih vardır” demese de yaptığı yorumlardan ve çok sayıda ayetin mensuh olduğunu ifade etmesinden onun Kur'an'da neshin varlığını kabul ettiğini anlıyoruz. Muhammed Sadık'ın neshe yaklaşımını şu başlıklar altında inceleyebiliriz.

---

²⁵⁴Zerkeşi, a.g.e., II. 32.

²⁵⁵Mustafa Kurt, *İbn Küteybe Ve Tefsir Anlayışı*, MÜİFVY, İstanbul 1996, s.122

²⁵⁶Şah Veliullah ed-Dihlevi, *el-Fevzü'l Kebir fi Usulî't-Tefsir*, Daru'l Beşairi'l İslamiyye, Lübnan-Beyrut 2005. s.53.

²⁵⁷ Suyuti, *el-İtkan fi ulumi'l Kur'an*, Dar İbni Kesir, II, s.706.

²⁵⁸ Suyuti, a.g.e., II, s.712.

²⁵⁹Subhi es-Salih, *Kur'an İlimleri*(trc. M.Said Şimşek), Hibaş Yayınları, Konya, s.216.

²⁶⁰Şah Veliullah ed-Dihlevi, a.g.e.,s.60.

a. Neshe Konu Olan Ayetleri Tefsir Edişi

Örnek 1:

مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ²⁶¹

“Biz bir ayetten her neyi neshedir veya unutturursak, ondan daha hayırlısını yahut mislini getiririz. Bilmez misin ki, Allah her şeye kadirdir.”

Muhammed Sadık: Biz her neyi nesih eder (Yani Kur’an ayetlerinden birisini hikmetimizle mensuh etsek)veya unutturursak (Yani bir ayeti onların gönüllerinden) ondan daha hayırlısını (Yani daha iyisini ve daha kolay olanı getiririz. Mesela: Bir Müslüman’ın on kâfire karşı savaşa çıkmasının hükmü nesih edilip onun yerine bir Müslüman’ın iki kâfire karşı savaşa çıkması diye ayet indirildi) yahut mislini getiririz (Ya da getiririz o mensuh olan ayetin benzerini ve faydalı olanı. Mesela: Önceden Müslümanların kiblei “Beytu’l –Makdis” ide sonra bu hüküm nesih edilip kible Kâbe’ye tahvil edildi) diye beyan ediyor.²⁶²

Örnek 2:

وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَّكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنزَّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ²⁶³

“Biz bir ayeti değiştirip yerine başka bir ayet getirdiğimiz zaman Allah ne indirdiğini pekiyi bilmiş iken kâfirler Peygambere: “Sen, ancak bir iftiracısın” dediler. Hayır, öyle değil; onların çoğu bilmezler.”

Muhammed Sadık bu ayeti: “Biz bir ayeti değiştirip yerine başka bir ayet getirdiğimiz zaman (Yani bir hükmü nesih edip mensuh olan ayet yerine nasih ayetini getirsek) Allah ne indirdiğini pekiyi bilmiş iken (Yani bir ayeti nesih kılrsa elbette bir hikmet ve maslahat için nesih kılır ve hikmetin Kendisi bilir.) kâfirler Peygambere:“Sen, ancak bir iftiracısın” dediler. Hayır, öyle değil, onların çoğu

²⁶¹Bakara 2/106.

²⁶²Muhammed Sadık, a.g.e., II. s. 32.

²⁶³Nahl 16/101.

bilmezler (Yani o kâfirler dedikleri gibi değildir, belki onlardan çoğu neshin ve ispatın hikmetlerin bilmezler)’’ diye beyan etmiş.²⁶⁴

b. Bir Ayetin Başka Bir Ayetle Neshine Dair Olanlar.

Muhammed Sadık’ın tefsirinde ayetin ayeti nesh ettiğine pek çok örnek vardır. Ancak hadisle nesh olduğuna pek net bir açıklamalara ulaşamadık. Buradan anlaşılıyor ki müellifimiz bu ihtilafli meselelere girmek istememiş. Bunları örneklerde görelim:

Örnek 1:

كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمْ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ²⁶⁵

‘‘Birinize ölüm geldiği vakit, bir hayır (bir mal) bırakacaksa, babası, anası ve en yakın akrabası için meşru bir surette vasiyet etmek, Allah’tan korkan kimseler üzerine yerine getirilmesi vacip bir hak olarak size farz kılındı.’’

Pek çok âlimler bu ayetin neshi hakkında ihtilaf etmişler ve cumhur âlimler bu ayetin ‘‘mevaris’’ ayetiyle mensuh olduğunun görüşündedirler. Bazılar bu ayet sünnetle ‘‘لا وصية للوارث’’Hz. Peygamberimiz (s.a.s)’in sözüyle mensuh olunmuş demişler²⁶⁶. Muhammed Sadık da, cumhur âlimlerin görüşlerini tercih edip bu ayetin mevaris ayetiyle nesh olduğu görüşündedir. Diyor: ‘‘Cahiliyet döneminde riya olsun diye insanlar vasiyet ediyorlardı ata ve analarını ve kardeşlerini mahrum kılıyorlardı, bu sebepten Allah önceden baba, anneye ve kardeşlerine vasiyet etmeleriyle emir kılmıştı, sonra Allah bu hükmü Nisa süresindeki olan ‘‘mevaris’’ ayetiyle nesh kıldı. Miras ayetiyle Allah her varisin hisselerini tayin kılmış, şimdi de vasiyet etme farız değildir belki malın üçten biriyle vasiyet etme daha güzel ve faziletlidir, varislerden hiç icazet almadan ondan fazlasıyla vasiyet etme doğru değildir.’’²⁶⁷

²⁶⁴Muhammed Sadık,a.g.e., II. s. 703-704.

²⁶⁵Bakara 2/180.

²⁶⁶Zerkani, *Menahilü'l İrfan fî Ulumi'l Kur'an*, Daru'l Hadis, Kahire-Mısır 2001. II. 213-214.

²⁶⁷Muhammed Sadık,a.g.e., I. 55.

Tıbyan tefsirinden naklen: “Cahiliyet adetlerinden birisi şuydu, ölmüş olan kişinin çocuklarından hiç kimse varislerden olmazdı, sadece erkek varis olurdu. Allah çocukların önceki gibi varis kalma hükmünü kaldırıp, zengin olanlara baba, anne ve akrabalar için vasiyet etmelerini farız kıldı. Sonra bu hüküm miras ayetiyle nesih edildi.”²⁶⁸

Örnek 2:

وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهِ فِدْيَةٌ طَعَامِ مِسْكِينٍ²⁶⁹

“Ona dayanıp kalacaklar üzerine de bir yoksulu doyuracak kadar fidye gerekir”

Muhammed Sadık “ Bu hüküm İslam’ın öncesindeydi, yani bir insanın oruç tutmaya gücü yetse de orucu tutmaksızın bunun yerine fidye verebilirdi, sonra bu hüküm mensuh olundu. Oruç tutmaya gücü varken oruç tutmak lazımdır, bunun yerine fidye verme doğru değildir, güçleri yetmeyen şeyh faniler sadece fidye verebilirler. Bazılar demiş bu ayette “La” harfi takdiri olarak hazf edilmiş “ وَعَلَى الَّذِينَ لَا يُطِيقُونَهِ ” diye okuyorlardı ve o zaman “ Oruç tutmaya güçleri yetmeyen kişiler fidye versinler ” diye anlamına geliyor, o zaman bu ayetin hükmü mesuh olmuyor, Allah daha iyi bilendir.”²⁷⁰ Tefsiri Nesefi’de de aynı Muhammed Sadık anlattığı gibi geçiyor, İmamı Nesefi diyor: لَا يُطِيقُونَهِ olarak “Hafsa” kıratında okunuyor.²⁷¹

Muhammed Sadık önceki görüşüne dayanarak diyor yukarıda zikrettiğimiz ayet²⁷² يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذُوَا عَدْلٍ مِّنكُمْ أَوْ آخَرَانِ²⁷³ ayetiyle nesih edilmiş.

Örnek 3:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذُوَا عَدْلٍ مِّنكُمْ أَوْ آخَرَانِ²⁷³ مِنْ غَيْرِكُمْ

²⁶⁸Muhammed Sadık,a.g.e., I. 55.

²⁶⁹Bakara 2/184.

²⁷⁰Muhammed Sadık,a.g.e., I. 57.

²⁷¹İmamı Nesefi, *Medarik, D’rü’l-Kelime’t-tayyib, Beyrut, I. 159.*

²⁷²Muhammed Sadık,a.g.e., I.57.

²⁷³Maide 5/106.

‘‘Ey iman edenler! Sizde ölüm alâmetleri belirlediğinde, vasiyet edeceğiniz sırada, içinizden iki dürüst kişiyi şahit tutun ya da sizden olmayan başka iki kişi şahit olsun.’’

Muhammed Sadık bu ayetin mensuh olduğunun görüşündedir. ‘‘Ya da sizden olmayan başka iki kişi şahit olsun’’ ayeti tefsir ederken: ‘‘Yani burada ‘‘sizden olmayan başka iki kişiden’’ maksat, zimmî kâfirlerdir. Bir Müslüman’ın vasiyeti vaktinde kâfirlerin şahit olmaları İslam’dan öncesiydi, sonra bu hüküm mensuh olunca, zimmînin Müslüman’ın üzerine olan şahadetinin hükmü kalkmış’’ diyor.²⁷⁴ Muhammed Sadık bu ayetin hangi ayetle nesih olunduğunu zikretmediği için hangi ayetle nesih olunduğunu başka bir kaynaktan öğrendik,²⁷⁵ bu ayet:

‘‘وَأَشْهَدُوا ذَوِي عَدْلٍ مِّنْكُمْ وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ²⁷⁶’’
‘‘Sizden iki âdil kimseyi şahit tutun ve şahitliği de Allah için dürüst yapın.’’

Örnek 4:

وَلِكُلِّ جَعَلْنَا مَوَالِي مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَالَّذِينَ عَقَدْتُمْ أَيْمَانَكُمْ فَأَتَوْهُمْ نَصِيبُهُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا

‘‘Anne ve babanın ve diğer akrabaların ölümlerinden sonra bırakacakları her tarife için vârisler belirledik. Yemin akdinin sizi bağladığı kimselere de paylarını verin. Muhakkak ki Allah her şeye şahittir.’’

Muhammed Sadık ‘‘Yani önceden kalan maldan altı kısımdan bir kısmı verilirdi, sonra bu ayet

²⁷⁷(اولو الارحام) ayetiyle nesih olunmuş’’ diyor.²⁷⁸

²⁷⁴Muhammed Sadık, a.g.e., I. 211.

²⁷⁵Zerkani, a.g.e., II. 219.

²⁷⁶Talak 65/2.

²⁷⁷Ahzab 33/6.

²⁷⁸Muhammed Sadık, a.g.e., I. 204.

Örnek 4:

وَإِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِّنْ أَزْوَاجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ فَعَاقِبْتُمْ فَاتُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ أَزْوَاجُهُمْ مِّثْلَ مَا أَنْفَقُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ
الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ²⁷⁹

‘‘Eğer eşlerinizden biri dinden dönüp kâfirlere kaçar da, sonra yaptığınız savaşta siz galip gelerseniz, eşleri gitmiş olan kocalara ganimet malından, harcadıkları mahir kadar verin. İnandığınız Allah’a karşı gelmekten sakının.’’

Muhammed Sadık ‘‘Bu ayetin hükmü müşriklerle Hudaibiye’de kılındığı sulh bozuluncaya kadar sürdü, sonra bu hüküm mensuh oldu.’’²⁸⁰ Ama hangi ayet nasih ettiğini belirtmedi. Bunu da diğer kaynaklardan araştırıp hangi ayet nesih ettiğini öğrendik.²⁸¹ Bu ayet:

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِّنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ
السَّبِيلِ²⁸²

‘‘Bir de malumunuz olsun ki savaşta elde ettiğiniz ganimetin beşte biri Allah’ındır. Yani Resulullah’a, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara (gariplere) aittir.’’

C. MUHKEM VE MUTEŞABİH

Kur’an’da muteşabih konusu usul-i tefsirin önemli konularından biridir. Bu bakımından Kur’an’ı tefsir etmek isteyenlerin bu sahada bilgi sahibi olması gerekir. Aynı mülahaza ile bir müfessirin muteşabih konusundaki tavrı da önem taşımaktadır.

Istılahta muhkem ve muteşabih çeşitli tarifler yapılmışsa da meşhur olan tarife göre muhkem; manası açık, kolay anlaşılabilir ve anlaşılmasında bir müşkil olmayandır.²⁸³ Muteşabih ise birçok manaya ihtimali olup, bu manalardan birini tayin edebilmek için harici bir delile ihtiyacı olan ayetlerdir.²⁸⁴ Zerkani ise

²⁷⁹Mumtahine 60/11.

²⁸⁰Muhammed Sadık, a.g.e., I. 689.

²⁸¹Zerkani, a.g.e., II. 222.

²⁸²Enfal 8/41.

²⁸³Zerkani, a.g.e., II. 226.

²⁸⁴İsmail Cerrahoğlu, a.g.e., s.128.

müteşabihin aklen ve naklen bilinmesi mümkün olmayan, gizli olan olduğunu söyler.²⁸⁵ Bunların tarifleri konusunda âlimler daha çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir.²⁸⁶ Biz konuyu daha fazla uzatmamak için bu ihtilaflara temas etmek istemiyoruz. Burada Muhammed Sadık'ın konuya bakış açısı üzerinde duralım.

a. Muhkem ve Müteşabihten Bahseden Ayetleri Yorumlaması.

Örnek 1:

وَالَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخْرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ
أَمَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ²⁸⁷

“Bu muazzam kitabı sana indiren O’dur. Onun ayetlerinin bir kısmı muhkem olup bunlar Kitabın esasıdır. Ayetlerin bir kısmı ise müteşabihtir. Kalplerinde eğrilik olanlar sırf fitne çıkarmak, insanları saptırmak ve kendi arzularına göre yorumlamak için müteşabih kısmına tutunup onlarla uğraşır dururlar. Hâlbuki onların hakikatini, gerçek yorumunu Allah’tan başkası bilemez. İlimde ileri gidenler: “Biz ona olduğu gibi inandık. Hepsi de Rabbimizin katından gelmiştir” derler. Bunları ancak tam akıl sahipleri düşünüp anlar.”

Muhammed Sadık, Kur’an ayetlerini Muhkem ve Müteşâbih olarak taksim eden “Kitabın ayetlerinden bir kısmı muhkemdir” kısmı ile ilgili olarak muhkemden maksadın hükümlerin üzerine bina edildiği Kur’an’ın asıl ayetleri olduğunu, hem de şeriat hükümleri bu ayetlerden çıkarıldığını söyler. “Diğer bir kısmı da müteşabih” ayeti tefsir ederken, cümlesindeki müteşabihle maksadın ise bir takım manalar getirir. Diyor: “Muhkem hem Müteşabih hakkında pek çok müfessirler farklı farklı sözler naklettiler, bazıları “Muhkem; ancak bir yönüyle tefsir edilebilen ayetlerdir, müteşabih ise çeşitli yönleriyle tefsir edilebilen ayetlerdir” demişler. Aynı bu sözler İmam-ı Suyutî’nin “el-İtkan” kitabında geçiyor.²⁸⁸ Sonra İmam-ı Abu Mansur Maturidi’nin sözlerini getiriyor: “İmam-ı Maturidi diyor: “Muhkem

²⁸⁵ Zerkani, a.g.e., II.227.

²⁸⁶ Suyutî, *el-İtkan* II. 640.

²⁸⁷ Al-İmran 3/7.

²⁸⁸ Muhammed Sadık, a.g.e., I.122. Suyutî, *el-İtkan*, I. 640.

ayetlerini akıl idrak edebilir, ama müteşabihi ise akıl kendisi idrak edemez.”²⁸⁹ Bazılar “Kur’an’daki Müteşabihatı harf makattadır” bazılar “Kur’an’daki muhkemden murat, helal ve haram’ı beyan eden ayetlerdir, müteşabihat’tan ise, onlardan başka olan ayetlerdir” demişler.²⁹⁰ Bazılar “Mühkem nasih, müteşabih mensuh ayetlerdir” demişler.” Ya da “Muhkem ayetlerin manalarını Allah insanlara bildirir, ama müteşabih ayetlerin manalarını sadece Allah kendisi bilir, ondan başka hiç kimse bilemez.”²⁹¹

“Kalplerinde eğrilik olanlar sırf fitne çıkarmak, insanları saptırmak ve kendi arzularına göre yorumlamak için müteşabih kısmına tutunup onlarla uğraşır dururlar” bu ayetin açıklamasında diyor: “Yani burada maksatları insanları dinlerinde fitneye düşürmek ve onları saptırmak, Kur’anı yalana çıkartıp, cahil insanları aldatmak, bir de kendi arzuları doğrultusunda bunları te’vil etmeyi istemektir. Hamledilmesi gereken gerçek te’viline ise Allah’tan başka hiç kimse erişemez. Nitekim Yahudiler Kur’an’daki olan mukataa harfleri Ebcet hesabıyla hesap edip manalar çıkartmaya çalışmışlar. “İlimde ileri gidenler: “Biz ona olduğu gibi inandık. Hepsi de Rabbimizin katından gelmiştir” derler. Bunları ancak tam akıl sahipleri düşünüp anlar.” Cumhur âlimlere göre **وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ** ayetin üzerinde duruş yapmak gerekir. O zaman ayetin manası “Hâlbuki onların hakikatini, gerçek yorumunu Allah’tan başkası bilemez” anlamına gelir.²⁹² **وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ** muhteda (sözün başı) olup “ İlimde ileri gidenler “Biz ona olduğu gibi inandık” derler. Bazılar **اللَّهُ** üzerinde duruş yapmayı **فِي الْعِلْمِ** cümlesi **اللَّهُ** kelimesine atfedilip “Allah hem ilimde derinleşenlerin müteşabihi bilebileceğini” söyleyenler de vardır.”²⁹³ İkinci görüşle ilgili İbn Abbas’ın sözlerini getirir: “ Ben ilimde rusuh sahibiyim yani müteşabihin te’vilini bilirim”²⁹⁴ Muhammed Sadık bu ayetin tefsirinde kendi görüşünü beyan etmez. O daha ziyade bu konudaki görüşleri nakletmekle yetinir.

²⁸⁹Muhammed Sadık, a.g.e., I..122. Abu Mansur el-Maturidi, *Te’vilatu’l Kur’an*, Daru’l-Mizan, II. 244.

²⁹⁰Muhammed Sadık, a.g.e., I..122; Suyutı, *el-İtkan*, I. 640.

²⁹¹Muhammed Sadık, a.g.e., I..122.

²⁹²Muhammed Sadık, a.g.e., I..122.

²⁹³Muhammed Sadık, a.g.e., I..122. Neseî, *Medarik*, I. 146-147.

²⁹⁴Muhammed Sadık, a.g.e., I..122. Suyutı, *el-İtkan*, I. 641.

Sonuç olarak görünüyor ki Muhammed Sadık iki görüşü de kabul ediyor, ancak birinci görüş onun için daha mantıklı görünüyor gibi, çünkü o ayeti tefsir ederken birinci görüşü ibarede getirmişti,²⁹⁵ ama ikinci görüşü ise kenarında hamişte yazmış.²⁹⁶

Örnek 2:

الرَّ كِتَابٍ أَحْكَمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ²⁹⁷

“Elif-Lam-Râ. Bu öyle bir kitaptır ki, ayetleri muhkem kılınmış, sonra da her şeyden haberdar olan hikmet sahibi Allah tarafından ayetleri ayrıntılı olarak açıklanmıştır.”

Muhammed Sadık, bu ayetin tefsirinde birkaç manalar getirdi: “Yani Kur’an’ın ayetleri delillerle ispat edilmiş hem bereketlenmiştir onlarda hiçbir ihtilaf olamaz” demiş. Ya da Kur’an’ın ayetleri tertip ve intizam ile dizilmiştir, onda hiçbir noksanlık ve eksiklik yoktur. Ya da bu ayetten murat: Bu sürenin ayetleridir, onlar hepsi muhkemdir, aralarında hiçbir mensuh ayet yoktur” demiş.²⁹⁸

Örnek 3:

اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِي²⁹⁹

“Allah sözlerin en güzelini müteşabih ve mesani bir kitap olarak indirmiştir...”

Muhammed Sadık burada ayetlerin “müteşabih” olması; mucize ve fesahat bakımından bir kısmı bir kısmına benzediğini” söylemiş. Ve “mesani” kelimesinin de “çift çift” olarak tefsir etmiş, yani mana ve mazmun bakımından, mesela: emir ve

²⁹⁵Muhammed Sadık, a.g.e., I..121.

²⁹⁶Muhammed Sadık, a.g.e., I..122.

²⁹⁷Hud 11/1.

²⁹⁸Muhammed Sadık, a.g.e., I..552.

²⁹⁹Zümer 39/23.

nehiy, vaat ve tehdit, zikir ve fikir, rahmet ve azap, cennet ve cehennem, mümin ve müşrik” gibi.³⁰⁰

b. Allah’ın Sıfatlarıyla İlgili Müteşabih Ayetlerin Tefsiri.

Allah Kur’an’da “yüz” (vehullah), “el” (yedullah), “gelme” (ca-a Rabbüke) gibi çeşitli isim ve fiillerle tavsif edilmiş. Hz. Peygamber (s.a.s)’in hadislerinde de buna benzer sıfatların kullanıldığı bilinmektedir. Bu ayetlerin tefsiri âlimler arasında ihtilafa konu olmuştur. Allah’ın sıfatlarıyla ilgili bu ayetler müteşabih kabul edilmektedir. Selef uleması ve ehl-i hadis dahil Ehl-i sünnetin çoğu bu ayetlere iman eder, murat edilen manalarını Allah’a bırakır, zahiri manalarından Allah’ı tenzih ederek tefsirinden kaçınır.³⁰¹ Bir kısım insanlar Allah’ın istiva, vecih, yed gibi sıfatlarını nefyetme ve yok sayma yoluna giderken, diğer bir kısım insanlar da bunun tersi teşbih ve tecsim (insana ve diğer varlıklara benzetme) yoluna sapmışlardır. Bazıları ise daha orta bir yol tutarak müteşabih Kelâm’ın zahirini, akli yönden müstakim bir manaya hamletmek gayesi ile te’viller yapmışlar ve bunu caiz görmüşlerdir.³⁰² Muhammed Sadık da Allah ile ilgili müteşabih lafızları, bulunduğu ayetin bütünlüğü içinde yorumlamış, tefsirlerde var olan görüşlerden tercih yoluyla ayetlere manalar vermiştir. Bunları daha iyi ve net anlaşılabilir diye örneklerde görelim.

Örnek 1:

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ³⁰³

“O ki, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra göğe istiva ederek, onları yedi gök olarak düzenledi. O, her şeyi bilir.”

Muhammed Sadık bu ayeti tefsir yaparken ayetin baş kısmındaki “Yerde onların hepsini; sizin için yaratan O’dur” manasından hareketle “istiva” kelimesine “yeri yarattıktan sonra” sonra gökleri yaratmaya yöneldi” manasını verir.³⁰⁴

³⁰⁰Muhammed Sadık, a.g.e., I.465.

³⁰¹Suyuti, *el-İtkan*, I. 639.

³⁰².Sait Şimşek, *Kur’an Anlaşılmasında İki Mesele*, İstanbul 1991, s.64-74.

³⁰³Bakara 2/29.

³⁰⁵ الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى “O Rahmân Arş’a istiva oldu.” Muhammed Sadık bu ayeti tefsirinde “istiva” kelimesini ekseri olan alimlerin tefsir ettiği gibi “istavle” kelimesine tefsir etmiş³⁰⁶, “Yani Allah bütün mahlukat üzerine Mustevla (Hakim) ve Galip oldu, her şey onun fermanı ve tahtı tasarrufunda olsa da, bu yerde Arşa izafe edip “Arş üzerine Mustevla oldu”, yani Arş bütün mahlukattan en büyüğü olduğu için her şey, her mahlukat onun içine geriyor” demiş.³⁰⁷ Daha bu ayetin açıklamasında birkaç âlimlerin görüşlerini getiriyor. “İmam-ı Maturidi “Te’vilat” tefsirinde diyor: Arş’ın anlamı “Mülk” ‘tür o zaman mana “Allah kendi mülküne hâkim ve galip oldu” diye anlaşılır.³⁰⁸ Sonra tefsirin hamişinde tasavvuf âlimi olan Muhuddin İbn Arabi’nin “Fütühatü Mekkiye” kitabından bu ayet hakkında sözünü getirdi: “ Arş, bu ayetten dolayı, sevinip raks yapmaya başladı, raks yaparken “استوي له ما في السموات اي ثبت” diye söylemiş.³⁰⁹ Daha bir Şeyhu’l İslam âlimin bu ayet hakkında sözünü getirmiş, ama tam adını yazmadı ve bu yüzden o kim olduğunu öğrenmemiz zor oluyor. Çünkü İbn Teymiye’nin öyle bir lakabı vardı ve onun bu ayet hakkında fikri tam ayrıdır, o bu konuda Allaha direk Arş üstünde istikrar manasını veriyor³¹⁰, bu sapık ve yanlış bir fikirdir. Ve ikinci olarak, onun adını zikrederken (Allah kabrini mukaddes kılsın) diye sözler söylemiş, bu dua genelde merhum olan Ehli-Tasavvuf âlimlere okunur. Yani burada Şeyhu’l İslam tam kim olduğunu öğrenemedik. İşte Muhammed Sadık “Hüseyni” tefsirinden naklen, onun bu ayet hakkında sözünü getirdi. Diyor: “Kur’an’da olan Allahın Arş üstündeki istivasına ben inanırım, hem bu ayete te’vil aramam, zahirini kabul edip, batını tarafını Allaha teslim ederim, ama bilirim ki Allah mekâna muhtaç değildir, belki onun Halik’i Kendisi’dir.”³¹¹

---

³⁰⁴Muhammed Sadık, a.g.e., I.9.

³⁰⁵Taha 20/5.

³⁰⁶İsmail Ferruh Efendi, Mevakip, c.36.

³⁰⁷Muhammed Sadık, a.g.e., I.62.

³⁰⁸Muhammed Sadık, a.g.e., I.62.

³⁰⁹Muhammed Sadık, a.g.e., I.62.

³¹⁰Ebu Hamid b.Mezruk, *Beraatü'l Eş'ariyyin, Ehl-i Sünnet'in Müdafası*, (çvr. Hasip Seven), Bedir Yayınevi, İstanbul 1994. s. 109-110.

³¹¹Muhammed Sadık, a.g.e., II. 62.

Burada görünüyor, Muhammed Sadık bu ayetin tefsirinde İmam-ı Maturidi'nin görüşünü kabul etmiş.³¹²

³¹³نُتِمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ“Sonra Arş üzerine istiva kıldı” Muhammed Sadık bu ayetin tefsirinde Ehl-i sünnet alimlerin sözlerine dayanarak“ Sonra Allah’ın emri arş üzerine karar kılındı, ya da Arş’in yaratılmasını irade kıldı, ya da onun emri ve fermanı Arş üzerine müstevî oldu, ya da Allah Arş üzerine mustevla (Hakim) ve Galip oldu. Çünkü Arş Allah’ın en büyük mahlukatlarındandır ve Arş üzerine Allah’ın yarattığı her şey geriyordur, ancak hakikat şudur ki, “İstiva ala’l Arş” Allah’ın sıfatlarından bir sıfatıdır keyfiyetsiz ve şekilsiz, ve bu ayet muteşabihtendir, biz ona iman ederiz ve te’vilini kendisine teslim ederiz” diye bir sürü manalar getirip beyan etmiş.³¹⁴ Hamişte de Tibyan tefsirinden “İstikrar ve temkinden münezzeh olduğu halde, inayet ettiği veçhe üzere Allah’ın Arş üzere istivası vardır” diye nakletmiş.³¹⁵

Buna benzer çoğu ayetleri tefsir ederken “istiva” kelimesini hep “istevla” olarak tefsir etmiş. Mesela: “Sonra Allah Arş üzerine istevla kıldı,³¹⁶ Sonra mustevla ve galip oldu,³¹⁷ Sonra onun fermanı mustevla oldu,³¹⁸ Sonra onun hükmü mustevla oldu,³¹⁹ Sonra Allah gökleri yaratmaya kast kıldı”³²⁰ diye tefsir etmiş.

Bu misallerde görünüyor ki, Muhammed Sadık bu ayetlerin tefsirinde İmam-ı Maturidi'nin görüşünü kabul etmiş.

Örnek 2:

³²¹وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَكَ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

³¹²Muhammed Sadık,, a.g.e., II. 62.

³¹³Araf 7/54.

³¹⁴Muhammed Sadık,, a.g.e., I. 394-395.

³¹⁵Muhammed Sadık, a.g.e., I. 395.

³¹⁶Yunus 10/3; Muhammed Sadık, a.g.e., I. 565.

³¹⁷Ra'd 13/2; Muhammed Sadık, a.g.e., I. 633.

³¹⁸Furkan 29/59; Muhammed Sadık, a.g.e., II.213.

³¹⁹Secde 32/4; Muhammed Sadık, a.g.e., II. 339.

³²⁰Fussilet 41/11; Muhammed Sadık, a.g.e., II. 503.

³²¹Zümer 39/67.

“Kıyamet günü bütün yeryüzü O'nun kabza-i tasarrufundadır. Gökler O'nun kudret eliyle dürülmüş olacaktır. O, müşriklerin ortak koşmalarından yüce ve münezzehdir.”

Muhammed Sadık bu ayetin tefsirinde “el” kelimesini “kudret” anlamına geldiğini kabul etmektedir. “Gökler Onun el kudretinin kabzasıyla dürülmüş olacaktır” diye tefsir etmiş.³²² “Mealim” tefsirinden nakledip Hz. Ömer’den rivayet getiriyor: “Hz. Peygamberimiz (s.a.s) Kıyamet gününde, Allah bütün göklerini dürüp, Kendi yemininde tutar, hem onlara der “Nerede melikler? Nerede cebirler? Nerede mütekebbirler?” demiş.³²³ Bunu daha iyi netleştirmek için Muhammed Sadık “ Ehl-i sünnet ve’l Cemaat mezhebinde bu misalleri okuyup Allah’ı teşbihten münezzeh kılıp inanmak, hem asıl mananın hakikatini Allah’a teslim etmek lazımdır” demiş³²⁴

Örnek 3:

يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ³²⁵

“Allah’ın eli onların eli üzerindedir...”

Muhammed Sadık görüş olarak “Allah’ın eli...”ifadesinin Allah’ın kudretinin kemalinden kinaye olduğu görüşü kaydedilmektedir.³²⁶

c. Sürelerin Başında Bulunan Huruf-u Mukattaalar Tefsir Edişi.

Kur’anda 29 süre huruf-u mukata’a ile başlar.Tercih edilen görüşe göre huruf-u mukata’a muteşabih ayetlerdendir. Bunlar manasını ancak Allah bildiği sırlardır. Bazı ilim adamları bu harflere mana vermeye çalışmışlar. İbnu Münzir ve diğer ulema, fevatihu suver hakkında sorulan bir suale, Şabi’nin şöyle dediğini rivayet eder: Her kitabın sırrı vardır, Kur’an’ın sırrı da “fevatihu süverdir.”³²⁷ Muhammed Sadık da tefsirinde huruf-u mukataalarla ilgili görüşlere yer vermiş ve bu harfleri selefın

³²²Muhammed Sadık, a.g.e., I.476.

³²³Muhammed Sadık, a.g.e., I.476.

³²⁴Muhammed Sadık, a.g.e., I.476.

³²⁵Fetih 48/10.

³²⁶Muhammed Sadık, a.g.e., I..588.

³²⁷Suyuti, *el-İtkan*I.658.

yorumlarına mutabik bir tarzda yorumlamıştır. O bu konuda değişik bir görüş ortaya koymamış var olan rivayetlerle yetinmiştir. Aşağıda bunun örnekleri verilmiştir.

Mesela Muhammed Sadık Bakara süresinin başındaki (الم) ayetinin ne anlama geldiği hakkındaki görüşleri İmam-ı Begavi'nin *Meâlimü't-Tenzil*'inden özetleyerek, bu ve diğer sürelerin başındaki harflerin müteşâbihattan olan hecâ harfleri olduğunu söyler. Allah'ın onların ilmini bize bildirmedeğini, bizim onların zahirine iman etmemizi ilmini ise Allah'a havale etmemiz gerektiğini söyler. Daha sonra Hz. Ebu Bekr'in “Allahu Teâlâ'nın her kitapta bir sırrı vardır ve Kur'an'daki sırrı sürelerin başındaki “huruf-u hicedir” sözünü nakleder. Bazılar bu harfler Allah'ın isimlerindedir ve bu harfleri elifi (ا) Allah'a, Lam'ı (ل) Latife, Mim'i (م) Mecid olarak tefsir etmişlerdir. Başka bir görüşe ise elif (ا) Allah'ın nimetlerine, lam (ل) O'nun Lütfüne, mim ise (م) onu mülküne delalet eder.³²⁸ Muhammed Sadık konuyla ilgili bütün bu görüşleri *Tibyan ve Mealimü't Tenzil* tefsirinden aktarır.

Ya da Hüd süresinin başındaki (الر) ayetinin tefsirinde en birinci “Allah bunun ne kastettiğini daha iyi bilendir” diyerek, sonra bu ayetin yorumlama yoluna gidip, ehli tefsir âlimlerin bu ayetle ilgili görüşlerini naklediyor. Ehli-Tefsir âlimleri “Sürelerin başında olan huruf-u mukataalar Allah'ın sırlarındandır, manasını kendisi bilir” demişler. Ya da bazıları *أنا الله أرى*, yani “Ben Allah muti kollarımın itaatlerini ve isyan edenlerin günahlarını görenimdir ve onların yaptıklarına göre ceza veririm” diye tefsir etmişler.³²⁹ Muhammed Sadık İbrahim süresinin de başında gelen aynı ayetini tefsir ederken, bu ayet hakkında İmam-ı Maturidi'nin sözlerini getiriyor: “İmam-ı Maturidi *“Te'vilat”* tefsirinin şerhinde “Sürelerin başlarındaki olan huruf-u mukataalar, Allah tarafından kendi kollarına iptila ve imtihandır, nitekim bu imtihandan müminin tasdiki ve kâfirinin tekzibi zahire çıkar” demiş.³³⁰

Huruf-u mukataalarla ilgili diğer bir örnek ise Sad süresinin başındaki harfiyle ilgilidir. Muhammed Sadık *ص* ayetini tefsir ederken, Abu Varrak'ın sözlerini nakledip “Kur'an'daki olan Huruf-u mukataalar kâfirleri ve müşrikleri susturmak için gelmiştir, yani onları Kur'an'dan istihza etmelerinden durdurmak içindir” diye

³²⁸Muhammed Sadık, a.g.e., I.4.

³²⁹Muhammed Sadık, a.g.e., I.552

³³⁰Muhammed Sadık, a.g.e., I.649

beyan etmiş. Ya da bazıları ص harfi Allahın, ya da Kur'an'ın, ya da bu sürenin isimlerindedir, ya da Sanî, Sadık ve Vaat isimlerinin miftahıdır” demişler. Muhammed Sadık bu görüşlere ilaveten “*Ahkaf*” diye bir eserden nakledip “Bu harf, Hz. Peygamberimiz (s.a.s)’in bir ismidir, ya da Ali (r.a) sözlerine göre: Bu harf göklerdeki olan bir denizin ismidir, Allah daha iyi bilendir” diye tefsir etmiş.³³¹

Taha süresinin başındaki Tahâ (طه) ayetinin tefsirinde birçoğu alimlerin bu ayetle ilgili görüşlerini getirmiş ‘

D. MUŞKİLÜ’L-KUR’AN

Muşkilü’l Kur’an’ın terim olarak anlamı “Kur’an’ın bazı ayetleri arasında ihtilaf ve tezat gibi görünen hususlardır” diye tarif edilmiş. Aslında Allah’ın kelâmında böyle bir durumun varlığı söz konusu bile olamaz. Çünkü Allah bu hususu bertaraf edecek şekilde beyanda bulunmuştur. Şöyle ki:

*“Eger o, Allah’tan başkası tarafından olsaydı, elbette içinde birbirini tutmayan birçok şeyler bulurlardı.”*Yukarıdaki ayette de belirtildiği gibi Kur’an, tek bir menşeden, aynı metot ve aynı gayeye tahakkuk ettirmek için geldiğinden, önu ve sonu arasında herhangi bir ihtilafın vukuu söz konusu olamaz. Kur’an-ı Kerim hem ifade bakımından hem de mana ve hüküm bakımından bir bütünlük arz etmektedir insanların söylediği sözler, güzellik ve düzgünlük bakımından daima aynı olmaz. Yazan ve söyleyenin içinde bulunduğu hal ve şartlara göre değişir. Kur’an’ın ifade ve üslubu ise baştan sona emsalsiz bir güzellik ve düzgünlük içindedir. Bu sözlerin ihtiva ettiği mana, hüküm ve haberler de, yaratılış öncesinden ebediyete kadar hemen her şeye temas ettiği halde tam bir tutarlılık, bütünlük, sıhhat ve uyum arz etmektedir. Yalnızca bunları düşünmek ve tespit etmek bile, Kur’an’ın insan eseri olmadığını, Allah’tan gelmiş olduğunu anlamaya yetecektir.

Simdi Muhammed Sadık’ın ayetler arasında tenakuz gibi görülen ayetlerinde nasıl izah ettiğini görmeye çalışalım.

---

³³¹Muhammed Sadık, a.g.e., I.441.

Örnek 1:

و اذ واعدنا موسى اربعين ليلة³³²

“*Hani Musa ile kırk gece vaatleşmiştik.*”

Diğer bir ayette de:

و وعدنا موسى ثلاثين ليلة و اتمناها بعشر³³³

“*Musa ile otuz gece sözleştik ve ona bir on gece daha kattık*”

Yukarıda zikrettiğimiz ayetlerde Allah Hz. Musa ile vaatleşmeyi birinde kırk diğerinde ise otuz gün olarak vermektedir. İki rakam birbirini tutmadığı için sanki bir tenakuz varmış gibi görülmektedir. Araf süresindeki ayette Allah 30 gün vaat ediyor ve ona 10 gün daha ilave ederek toplam 40 da istikrar buluyor. Hâlbuki Bakara süresindeki ayet ise istikrar bulmuş olan bu âdeti bize bildirmektedir.³³⁴ Şimdi Muhammed Sadık bu ayeti nasıl tefsir ettiğini görelim:

Birinci ayetinde : “Yani kırk gece ve gündüz Tur dağında durmasını vaat etmiştik”³³⁵ diye tefsir etmiş. İkinci ayetinde ise “Yani kırk gece ve gündüz. Otuz günü Zilkade ayının tamamı ve son on günü Zilhicce ayının başında. Arap âdetinde ay hesabı hilalin görülmesiyle başlar, “hilal” yani yeni ay anlamına geliyor. Bu ay sadece gece görüldüğü için, hesabı gecedan sayılıp otuz gece denildi.”³³⁶

Örnek 2:

فان خفتم الا تعدلوا فواحدة³³⁷

“*Şayet adalet yapamayacağınızdan endişe ederseniz, o zaman bir tane*”

و لن تستطيعوا ان تعدلوا بين النساء و لو حرصتم³³⁸

³³²Bakara 2/51.

³³³Araf 7/142.

³³⁴ Cerrahoğlu *Tefsir Usulü*. s.179.

³³⁵ Muhammed Sadık, a.g.e., I..14.

³³⁶ Muhammed Sadık, a.g.e., I..419-420.

³³⁷ Nisa 4/3.

‘‘Kadınlar arasında adalet icra etmenize ne kadar hırs gösterseniz asla güç yetiremezsiniz.’’

Birinci ayetteki adilden maksat, zevceler arasındaki hukuku müsavi derecede tutmaktır, bu vukuu mümkün olabilecek bir şeydir. İkinci ayetteki adil ise, kalbi bir meyildir. Erkek zevceleri arasından birine karşı olan meyline mani olmaya muktedir olamaz. İbn Atiyye, bu ikinci ayetteki adil kelimesini, tam adalet diye vasıflandırmıştır.³³⁹

Şimdi Muhammed Sadık bu ayetleri nasıl tefsir ettiğini görelim:

Birinci ayetinde: ‘‘Yani eğer birden fazla kadınlarla evlenip ve aralarında adillik gösteremeyeceğinizden korksanız, o zaman sadece bir kadınla evlenin.’’ İkinci ayetinde: ‘‘Ey birden fazla kadınla evlenenler, elbette eşleriniz arasında tam adaleti sağlayamazsınız, gücünüz yetmez’’ diye tefsir etmiş. Bütün kadınlara muhabbet ve sevgide aynı bulunmak mümkün değildir, çünkü bu duygu insanın ihtiyarında değildir, bu sebepten Hz. Peygamberimiz (s.a.s): ‘‘Senin sahip olup da benim sahip olmadığım şeyden dolayı eşlerime aynı davranmadığım için beni sorumlu tutma diye Allah’tan dua isterdi. Yani sevgiden sorumlu tutma, demektir. Çünkü Hz. Ayşe (r.a.) Hz. Peygamberin hanımları arasında en çok sevdiği hanımıydı.’’³⁴⁰

Örnek 3:

Hz. Âdem’in yaratılışı ile ilgili Al-İmran 59, el-Hicr 26, 28 ve 33, es-Saffat 11 ve er-Rahman 14 ayetleri arasında bir tenakuz var gibi görünmektedir. Bunlardan Al-İmran süresindeki ayette (تراب) ‘‘topraktan’’, el-Hicr süresinde (حماً مسنون) ‘‘pişirilmemiş siyah kuru çamur’’dan, es-Saffat süresinde (طين لازب) ‘‘cıvık, yapışkan çamur’’dan, er-Rahman süresinde ise (صلصال كالفخار) ‘‘küp kuru balçık’’tan yaratıldığı ifade edilmektedir. Bu lafızların delalet ettiği anlamlar muhtelif olup Hz. Âdem bunlardan hangisinden yaratılmıştır?

³³⁸Nisa 4/129.

³³⁹İsmail Cerrahoğlu *Tefsir Usulü*. s.179

³⁴⁰Muhammed Sadık, a.g.e., I..247.

Muhammed Sadık bu işkâlı gidermek için *Tibyan* tefsirinden naklen böyle açıklıyor:

“Allah Hz. Âdemi topraktan yarattı, sonra o toprak üstüne yağmur yağdırdı bu toprak suyla karıştırılıp çamur oldu. Bir müddet o halde kalıp pişirilmemiş çamur (حما) oldu. Bundan sonra Allah bu çamura şekil verip onu süratlendirdi ve (مسنون) oldu. Sonra birkaç müddet durup kurudu ve (صلصال) oldu.”³⁴¹ Muhammed Sadık bu ayeti böyle tefsir edip tenakuzu bitirdi. Aynı açıklama *Nesefi* ve *Keşşaf* tefsirinde de geliyor.³⁴²

E. Kur’an’da Misallerin Değerlendirilmesi (Emsalu’l-Kur’an).

“*Mesal*” kelimesi lügatte şibih, nazir, delil, hüccet, bir nesnenin sıfatı, halk arasında kabul görüp yayılmış ve meşhur olan sözlerdir ki bunlara Türkçede “*atasözleri*” denir, bunların irad edilip söylenmesine “*darb-ı mesal*” denir, çoğulu ise “*emsal*” dir.³⁴³

Kur’an-ı Kerim’de pek çok meseller vardır. Bunlardan çeşitli yönlerden istifade edilir. Tezkir, vaaz ve ibret gibi yönlerden hareketle ahlaki bir netice çıkarmak için insanları tembih ve teşvik etmek bu kabildendir. Kur’an’daki bu meseller, medih ve zem üzerine olduğu gibi, sevap ve akıbet için ehemmiyetini yüceltmek veya tahkir etmek, işin tahkiki veya iptali üzerine de olabilir. Beyhaki’nin Ebû Hüreyre’den rivayet ettiği bir haberde Hz. Peygamber:

“Kur’an beş vecih üzerine nazil oldu: Helal, haram, muhkem, müteşabih ve emsal. Helâli isleyin, haramdan kaçının, muhkeme tâbi olun, müteşabihe inanın ve emsallerden de ibret alın” buyuruyordu.³⁴⁴

İmam Safii de bu ilmi, müçtehidin bilmesi gereken ilimlerden sayar.³⁴⁵ İmamı Zemahserî de “Kur’an’daki bu emsaller, insanları, manaları keşfetmeye yöneltir” demektedir.³⁴⁶

³⁴¹ Muhammed Sadık, a.g.e., I.667.

³⁴² Nesefi, Medarik, II. 271-272. Zemahşeri, *Keşşaf*, IV s.45.

³⁴³ Cerrahoğlu *Tefsir Usulü* 2010. s.174.

³⁴⁴ ez-Zerkeşi, Bedruddin, *el-Burhan fi Ulumi’l Kur’an*, I. 486; Cerrahoğlu *Tefsir Usulü* s.175.

Simdi Muhammed Sadık'ın Kur'an'daki bu gibi ayetleri nasıl yorumladığını görmeye çalışalım.

Örnek 1:

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَّا يُبْصِرُونَ³⁴⁷

“Bunların hali, o kimsenin haline benzer ki aydınlanmak için bir ateş yakar. Ateş çevresini aydınlatır aydınlatmaz Allah onların gözlerinin nurunu giderir ve karanlıklar içinde bırakır, onlar da göremez olurlar.”

Muhammed Sadık “Münafıkların misli öyle bir insana benzer ki, karanlık gecede tarlada olup kendini korkunç şeylerden korumak için bir ateş yakmış, sonra bu ateş bütün etrafını yaktırtıp hemen sönmüş ve bu kişi yeniden karanlık içinde kaldı. İşte münafıklar öyledir, dünyada kendilerini zahirde Müslüman diye gösterip, İslam nuru yatkısında olsalar da, öldükten sonra o zahiri İslam onlara hiçbir fayda vermeyip küfür karanlığı içinde kalırlar” diye tefsir etmiş.³⁴⁸

Örnek 2:

وَمَثَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءَ وَنِدَاءَ صُمُّ بُكُمْ عُمَىٰ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ³⁴⁹

“İnkârcıları hakka çağırmanın durumu, tıpkı bağıırıp çağırmadan başka bir şey işitmeyen hayvanlara haykıran kimsenin durumu gibidir.”

Muhammed Sadık “Burada kâfirin misalinin kendisine denileni anlamayıp sadece gelen sesi işiten kaçkın hayvan misali olduğu ifade edilmektedir. İşte kâfirler de bunun gibi, onlara ne kadar vaaz ve nasihatte bulunsan, onlar bu sözleri işitseler de, sadece kuru bir sözler işitirler, hiç fehim etmezler” diye tefsir etmiş.³⁵⁰

³⁴⁵ez-Zerkeşi, *el-Burhan*, I.s.486; Cerrahoğlu *Tefsir Usulü* s.175.

³⁴⁶ez-Zerkeşi, *el-Burhan*, I.s.488. Cerrahoğlu *Tefsir Usulü* s.175.

³⁴⁷Bakara 2/17.

³⁴⁸Muhammed Sadık, a.g.e., I..6.

³⁴⁹Bakara 2/171.

³⁵⁰Muhammed Sadık, a.g.e., I..51-52.

Örnek 3:

وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبِثَ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكْدًا كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ
يَشْكُرُونَ³⁵¹

“Toprağı verimli, güzel bir diyarın bitkisi, Rabbinin izniyle yeşerip çıkar. Çorak, verimsiz olan bir yerin bitkisi ise çıkmaz, çıkan da bir şeye yaramaz. İşte şükredecek kimseler için Biz, ayetleri böyle farklı üsluplarla tekrar tekrar açıklarız.”

İbn Abbasa göre bu ayette mümin ile kâfir için bir mesel irat edilmiştir. İyi toprağın mahsulü iyi olduğu gibi, iyi müminin de ameli iyidir. Çorak toprağın mahsulü kıt ve kötü olduğu gibi, kâfirin de ameli kötüdür.³⁵²

Muhammed Sadık “Allah bu misali müminle kâfir hakkında getirdi, müminin kalbini mahsulü iyi verimli toprağa, kâfirin kalbini de çorak ve verimsiz toprağa benzetmiş, o yere ne kadar eksende bu toprakta hiçbir şey yetişmez. Yani kâfire ne kadar nasihat versen de, faydası olmaz” diye tefsir etmiş. Sonra hamişte de “Bu ayetteki misal salim olan kalbe nasihatın eser ettiğine ve kötü kalbe eser etmediğine bir işarettir, salim kalbe nasihat iyi ve suyu kabul eden toprağa yağmur yağdığı gibidir, o yağmurdan faydalanır ve yaşarır. Ama kötü kalbe vaaz ve nasihat, suyu kabul etmeyen ya da tuzlu toprağa yağmur yağdığı gibidir, ne kadar yağsa da o toprağa hiçbir faydası olmaz” diye beyan etti.³⁵³

Örnek 4:

فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمَلَ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَتْرُكُهُ يَلْهَثُ³⁵⁴

“Onun misali tıpkı köpeğin misaline benzer: Üzerine varsan da dilini sarkıtıp solur, kendi haline bıraksan da yine dilini salar solur!”

Muhammed Sadık “Yani köpeği sinirlenip kovala ya da hiç kovmasan da, köpek aynı şekilde kalır, yani köpeklik sıfatını terk etmez, işte Bel’am b.Bağura bu

³⁵¹ Araf 7/58.

³⁵² Cerrahoğlu *Tefsir Usulü*, s.176.

³⁵³ Muhammed Sadık, a.g.e., I..396.

³⁵⁴ Araf 7/176.

köpek gibidir, kendinin kötü tabiatından hiçte dönmeyi istemez ve insafa gelmez” diye tefsir etmiş. Sonra hamışte Hz. Musa ve Bel’am b.Bağura hakkında hadise getirmiş, sonunda da diyor Bel’am b.Bağura İsrail oğullarına beddua kıldığı için Allah azabına ve kahrına uğradı ve onun dili köpek dili gibi oldu ağzından çıkıp sallandı, o ne kadar âlim olsa da ilmi fayda vermedi” diye beyan etmiş.³⁵⁵

Yukarıda zikrettiğimiz meseller Muhammed Sadık’ın *Tashil’ul Beyan* tefsirinde pek çok görülür, onlardan sadece birkaç tanesini zikrettik.

F. Kur’an’ın Faziletleri (Fezailü’l-Kur’an).

Fazilet, “üstünlük”, “meziyet” ve “şeref” anlamındadır. Buna göre Kur’an’ın faziletleri (Fezailü’l Kur’an), Kur’an’ın yüceliği, üstünlüğü, meziyet ve şerefi demektir.

Bilindiği gibi Kur’an-ı Kerim’in faziletleri hakkındaki bilgilere, nem tefsir kitaplarında, hem bazı meşhur hadis mecmualarında, hem de müstakil eserlerde yer verilmiştir. Bütün bu kaynaklara bakıldığı zaman görülür ki, Kur’an’ın faziletleri konusundaki hadisler Kur’an’ın genelinden daha çok, surelerin faziletleriyle alakalıdır.³⁵⁶

Bu tür hadisler, Kur’an’dan uzaklaşan insanları Kur’an-ı okumaya teşvik etmek için uydurulmuştur. Uydurulan bu hadislerde öngörülen aşırı sevaplar, Müslümanları Kur’an’ın ruhundan uzaklaştırıp sadece onun lafzı ile uğraşmaya sevk etmiştir. Kur’an’ın surelerinin faziletleri konusunda es-Sa’lebi ve el-Vâhidi, tefsirlerinde özellikle Übeyy b. Ka’b’dan nakledilen çok sayıda uydurma hadise yer vermişlerdir.³⁵⁷ Zamahşerî, Beydâvî ve Ebu’s-Suud Efendi gibi müfessirler de daha ziyade bunların kanalı ile bu tür hadisleri rivayet etmişlerdir. Bu haberleri uyduranların çoğu, bunları hangi sebeplerden dolayı vazettiklerini itiraf etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Mesela Ebu İsmâ Nuh b.Ebi Meryam’e süre süre Kur’an’ın faziletlerini bildiren İbn Abbas İkrime tarikiyle gelen haberler, “sana

³⁵⁵Muhammed Sadık, a.g.e., I.435.

³⁵⁶Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (MÜİFV) s.261.

³⁵⁷İsmail Cerrahoğlu *Tefsir Usulü*, s.203.

nerden ulaştı” diye sorulduğunda “Ben insanların Kur’an’dan yüz çevirip, Ebu Hanife fıkhı ve Muhammed b.İshak’ın mağazası ile meşgul olduklarını gördüm ve sevap ümit ederek şu hadisleri uydurdum” şeklinde itirafta bulunmuştur.³⁵⁸ Kur’an’ın faziletlerine dair hadis uyduranların samimi itiraflarına bakılacak olursa, hepsi de, insanları, Kur’an’a rağbet ettirmek için adeta hayırlı bir teşebbüse gerişmiş olduklarını ifade etmektedirler. Bunlar asla Hz. Peygamber (s.a.s)’in “Benim üzerime taammüden yalan söyleyen kimse, cehennemde oturacak yerine hazırlansın” haberiyle bağdaştırılamaz.³⁵⁹ Kur’an ve sûrelerin fazileti hakkında geniş bir edebiyat meydana gelmiştir. Celaleddin es-Suyutî, bu husustaki pek çok haberler arasından sahih olanları seçerek “*Hamailu’z-Zehr fi Fedaili’s-Süver*” adında mühim eser getirdiğini zikreder.³⁶⁰

Muhammed Sadık kendi tefsirinde Fedailü’l Kur’an’a pek çok yer vermiştir ve güzel güzel açıklamalar getirmiş, rivayetleri ne kadar sahih olduğunu Allah bilir. Aşağıda bunları örneklerde görelim.

a. Sürelerin Faziletiyle İlgili

Örnek 1:

“Hz. Peygamberimiz(s.a.s)’den rivayet edilmiş : “Her kim Al-İmran süresini okusa Allah o kişiyi Kıyamet gününde sırat köprüden kolaylıkla geçirir.” Daha bir rivayet getirip: “Eğer bir kimse Al-İmran süresini yedi defa okusa, borçlarından kurtulur.” diye beyan etmiş.³⁶¹

Örnek 2:

Muhammed Sadık Yasin süresinin faziletiyle ilgili bir sürü rivayetler getirir. Enes b.Malik’ten rivayet edip Hz. Peygamberimiz(s.a.s)’in Yasin süresi hakkında sözlerini getiriyor: “Her bir şeyin kalbi vardır ve Kur’an’ın kalbi de Yasin süresidir. Her kim Yasin süresini okusa ona Kur’an’ı on tane hatim kılmış gibi sevap yazılır.” demiş. Ummu-Derda’dan da rivayet getiriyor: “Her kim meyyit üzerine

³⁵⁸ İsmail Cerrahoğlu *Tefsir Usulü*, s.203.

³⁵⁹ İsmail Cerrahoğlu *Tefsir Usulü*, s.203.

³⁶⁰ Suyutî, *el-İtkan fi Ulumi’l Kur’an*, II. 151; Cerrahoğlu *Tefsir Usulü*, s.203.

³⁶¹ Muhammed Sadık, a.g.e., I.120.

Yasin süresini okusa, Allah onun halini kolaylaştırır” demiş. Ayşe (r.a)’dan da rivayet getiriyor: Hz. Peygamberimiz(s.a.s) “Kur’an’da bir süre var, bu süre okuyucusuna şefaath eder, dinleyenin günahı affedilir, bu sürenin adı da Yasin’dir” demiş. Daha diyor: “Bu sürenin iki adı var, birisi “Defi’a” ikincisi de “Kadiya”dır. Defi’a olarak isimlendirilmenin sebebi de, kötülüklerden uzaklaştırdığı için, Kadiya da her bir haceti giderdiği içindir” demişler. İbn Abbas’tan da rivayet edip: “Cennet ehli Kur’an sürelerinden Yasin ile Ta-ha sürelerini okurlar” demiş³⁶²

Örnek 3:

Muhammed Sadık İhlâs süresinin faziletiyle ilgili hamişte güzel rivayetler nakletmiş. Diyor “ Bu süre küçük bir süre sayılsa da, maarif ilahiyeyi hepsini kendi içine alır.” Hz. Peygamberimiz(s.a.s)’in sözlerini de nakledip: “Bu süre Kur’an’ın üçten birine denktir” demiş. Bazılar bu süre Kur’an’ın üçten birine denk anlamından kast, onun üç şey kapsadığı için, Akait, Ahkâm ve Kısas konuları, aynı zaman bu sürede Akait usulü de zikredilmiş” demişler. Bir rivayete göre: Hz. Peygamberimiz(s.a.s) bir kimseyi İhlâs süresini okuduğunu duyunca “Vacip oldu!” demiş, sahabeler de: “ Ne vacip oldu” diye Hz. Peygamberimiz(s.a.s)’den sormuşlar, O da “ Ona cennet vacip oldu” demiş.³⁶³

b. Ayetlerin Faziletiyle İlgili Olanlar.

Örnek 1:

Bakara süresinin 255 ayeti (Ayetü’l-Kürsi) hakkında diyor: “Her kim bir hacet için evden çıkıp ve ihlâs kalbiyle Ayetü’l -Kürsi okusa, Allah’ın izniyle istediği maksada ulaşır.” Hamişte de Ali (r.a)’dan rivayet edip “Ayetü’l-Kürsi 50 kelimedir, her kelimesinde 50 bereket vardır” demiş. Sonra *Hüseyni* tefsirinden naklen “Bir rivayete göre, eğer evde Ayetü’l-Kürsi okunursa ne cinler ne periler bu evin sahibine zarar verir ve her kim bu ayeti farız namazdan sonra okusa Allah ona şükranla kılan kalp nasıp eder” demiş.³⁶⁴

³⁶²Muhammed Sadık, a.g.e., I.405.

³⁶³Muhammed Sadık, a.g.e., I.814.

³⁶⁴Muhammed Sadık, a.g.e., I.98.

Örnek 2:

Muhammed Sadık Bakara süresinin en son olan iki ayetin fazileti hakkında bilgiler verir. Diyor:“Hz. Peygamberimiz(s.a.s)’den rivayet edilmiş: “Allah Bakara süresinin son iki ayetini (285-287) cennet hazinelerinden indirmiştir, o iki ayetini mahlûkatı yaratmadan önce kendi yed kudretiyle iki bin sene önce yazmıştır. Her kim bu iki ayeti yatsı nazmından sonra okusa, ona bütün geceyi ibadette geçirmiş gibi sevaplar yazılır.”³⁶⁵

Örnek 3:

وَإِذَا جَاءَهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَىٰ مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلَ اللَّهِ اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ³⁶⁶

“Onlara bir âyet geldiği zaman: ‘‘Allah’ın peygamberlerine verilenin aynısı bize de verilmedikçe iman etmeyiz’’ derler. Allah peygamberliğini kime vereceğini daha iyi bilir. Suçlu olanlara, yaptıkları hilelerinden dolayı Allah katından bir zillet ve şiddetli bir azap erişecektir.”

Muhammed Sadık bu ayeti tefsir ederken, hamişte bu ayetin fazileti hakkında da zikretmiş. Diyor “Bu ayette Allah lafzı (lafzatullah) iki kere bir birisi ardından zikredildi, iki lafzatullahın arası “mahal-u icaba”, yani dua kabul olabilecek yerdir” demişler.³⁶⁷

c. Sürelerde geçen bazı kelimelerin faziletiyle ilgili

Muhammed Sadık *Teysir* diye tefsirinden nakledip Kehf süresindeki geçen Eshab-u-Kehf isimlerinin fazileti hakkında Abdullah b.Ömer’den rivayet getiriyor “ Eğer bir yerde ateş yana başlasa ve bu ateşe Eshab-u-Kehf’in isimleri bir kâğıda yazıp bu ateşe atılsa, Allah’ın fazlıyla hemen bu ateş söner” demişler. Eshab-u-Kehf isimlerinin fazileti hakkında daha başka rivayetler de var” demiş.³⁶⁸

³⁶⁵Muhammed Sadık, a.g.e., I..118.

³⁶⁶Enam 6/124.

³⁶⁷Muhammed Sadık, a.g.e., I..359.

³⁶⁸Muhammed Sadık, a.g.e., I..13.

G. İ'CAZU'L-KUR'AN

İ'caz kelimesi lügatte, “aciz bırakmak” manasına gelir. Biri bir şeyi yapmaktan aciz olduğu zaman: “Falan beni aciz bıraktı” der. Mucize kelimesi de aynı kökten gelir ve oda insanı acze düşüren hadise demektir.³⁶⁹ İstilahi olarak ise Hz. Peygamber (s.a.s)'in risale davasına göstermiş olduğu ebedi mucize Kur'an-ı Kerim'e muaraza yapan Arapların ve daha sonraki nesillerin aciz olduklarını göstermek suretiyle kendi doğruluğunu ortaya koymasıdır. Dolayısıyla Kur'an ilimleri içinde ayrı bir olan İ'cazü'l-Kur'an, “Kur'an-ı Kerim'in, bütün insanları benzerini getirmekten aciz bırakması” anlamına gelir. Bu konuda ittifak vardır.³⁷⁰

Kur'an'ın i'cazı pek çok yönlerde tecelli eder. Onun i'cazını sadece dili üslubu ve fesahatinde aramak hatadır. Onu telifi, ihtiva ettiği ilimler ve maarif, kevnî ilimlerdeki yeri, ıslah siyaseti, gaybî haberleri, peygamberi azarlayan ayetlerin bulunuşu, peygamberin bile ona benzer bir eser meydana getiremeyişi gibi daha pek çok yönlerde i'caz aranabilir.³⁷¹

Muhammed Sadık tefsirinde bazen ayetlerin i'caz yönüne değinmiştir. O i'caz konusuna daha çok Kur'an'ın meydan okuma ayetleri çerçevesinde yaklaşmış ve bu ayetleri yorumlayarak konuyu değerlendirmiştir. Bunun yanı sıra dil ve üslup özellikleri fesahat ve belagat incelikleri ve gaybî haberleri içermesi gibi pek çok yönden Kur'an'ın i'cazına dikkat çekmiştir. Muhammed Sadık'ın i'cazu'l-Kur'an'a dair açıklamalarına bazı örnekler:

a. Fesahat ve Belagat Açısından

Örnek 1:

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِّن دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ

³⁷²صَادِقِينَ

³⁶⁹Rummani, Ebu'l-Hasan Ali b.İsa, *Kitabu'n-Nüket fi İcazi'l-Kur'an*, (Mısır) s.69; Cürcani, Abdülkadir b.Abdurrahman, *Delailü'l-İcaz*, (Dimaşk 1407/1987), s.87-88; Rafii, Muhammed Sadık, *İcazu'l-Kur'an ve Beleğatu'n-Nebeviye* (Beyrut, 1973) s. 176;

³⁷⁰Rummani,, a.g.e., s.69.

³⁷¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.163.

³⁷²Bakara 2/23.

‘‘Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur’an’ın Allah’ın sözü olduğu hakkında şüpheniz varsa, haydi onun surelerinden birine benzer bir sure meydana getirin ve Allah’tan başka güvendiklerinizin hepsini çağırın, iddianızda haklı iseniz.’’

Muhammed Sadık ‘‘Haydi, onun surelerinden birine benzer bir sure meydana getirin’’ ayetinin tefsirinde ‘‘Yani Kur’an’ın belagat ve fesahat açısından benzerini getirin’’ diye tefsir etmiş.³⁷³

Örnek 2:

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِّثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ وَاذْعُوا مَنِ اسْتَعْظَمَ مِّنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ³⁷⁴

‘‘Yoksa ‘‘Kur’an’ı kendisi uydurmuş’’ mu diyorlar. De ki: ‘‘İddianızda tutarlı iseniz, haydi onunkine benzer on sure getirin, isterse kendi uydurmanız olsun ve Allah’tan başka çağırabileceğiniz herkesi de yardımınıza çağırın!’’

Muhammed Sadık ‘‘Haydi onunkine benzer on sure getirin’’ ayetin tefsirinde, aynı yukarıdaki ayeti tefsir ettiği gibi, Kur’an’ın belagat ve fesahat açısından mucize olduğunu beyan eder.³⁷⁵

Örnek 3:

قُلْ لِّئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَن يَأْتُوا بِمِثْلِ هَٰذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا³⁷⁶

(Ey Muhammedi) De ki: ‘‘İnsanlar ve cinler, bu Kur’an’ın bir benzerini getirmek üzere bir araya gelseler, birbirlerine de yardım etseler, onun bir benzerini yine getiremezler.’’

Bu ayetin tefsirinde de Muhammed Sadık aynı Kur’an’ın fesahat ve belagat, hikmet ve ibret açısından mucize olduğunu’’ beyan etmiş.³⁷⁷

³⁷³Muhammed Sadık, a.g.e., I..8.

³⁷⁴Hud 12/13.

³⁷⁵Muhammed Sadık, a.g.e., I..557.

³⁷⁶İsra 17/88.

b. Gayib Haberlere Cevap Verdiği Açısından.

Örnek 1:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنْفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ
وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ³⁷⁸

“O küfredenler, mallarını (insanları) Allah’ın yolundan çevirmek için sarf etmektedirler. Daha da sarf edeceklerdir. Fakat sonra bu, kendilerine pişmanlık olacak, sonra da mağlûb olacaklardır. Nihayet bu Küfredenler cehenneme sürüleceklerdir.”

Muhammed Sadık bu örnekte Kur’an’ın gaybi haberlere cevap verdiği için bir mucize olduğuna işaret ediyor. Şöyle der: “ Bu ayet Kur’an’ın mucize olduğuna delillerden birisidir, vakit gelmeden önce Mekke’nin fethedilmesine ve Ehli-İslam’ın galip olmalarına haber verir.”³⁷⁹

Örnek 2:

الم {1} غَلَبَتِ الرُّومُ {2} فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِّن بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ {3} فِي بَضْعِ سِنِينَ لِلَّهِ الْأَمْرُ
مِن قَبْلُ وَمِن بَعْدُ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ {4}³⁸⁰

“Elif, Lâ, Mim. Rumlar yenildi. (Arapların bulunduğu bölgeye) en yakın bir yerde onlar, bu yenilgilerinin ardından mutlaka galib geleceklerdir.(Bu da) birkaç yıl içinde (olacaktır). Onların bu yenilgilerinden önce de sonra da emir Allah’ındır ve o gün müminler, sevineceklerdir.”

Muhammed Sadık “ Bu ayet gelecekte neler olacağına haber verdiği için, Kur’an’ın açık mucize olduğuna bir delildir. Çünkü bu ayet inince, yedi sene sonra Rumular galip oldular” diye beyan etmiş.³⁸¹

³⁷⁷Muhammed Sadık, a.g.e., I.741.

³⁷⁸Enfal 8/36.

³⁷⁹Muhammed Sadık, a.g.e., I. s.459.

³⁸⁰Rum 30/1-4.

H. LÜGAT VE NAHİVDEKİ YERİ

Muhammed Sadık, tefsirini Tatar-Türkî dilinde yazdığı için Arapça lügat ve nahve pek fazla yer vermemiştir. Bununyanında zaman zaman da olsa ayette geçen kelimelerin lügat manalarını; cümlede geçen istifham, te'kid ve hazif gibi durumları beyan etmiştir. Aynı zaman görünüyor Muhammed Sadık ayetleri tefsir ederken Rusçadan da etkilenmiş. Bazen herhangi bir ayeti anlatırken Rusça kelimeler de kullanır. Bunu ileride misallerde göreceğiz.

a. Lügat ve Müfredatın Manası

Müfessirimiz Bakara süresinin 245. ayetini “Kimdir o yiğit ki Allah’a güzelce ödünç verir, Allah da onun verdiği mükâfatını kat kat artırır” tefsir ederken (قبض) ve (بسط) kelimeleri hangi anlamlarda geldiğini açıklıyor. O, “Bu iki kelimedenden murat, Allah bazı kimselerin ömürlerini kısaltır; bazı kimselerin ömürlerini ise uzatır. Kabz kelimesinin ise “Bazı kimselerin gönüllerini dar kılar, öyle bir gönül ki, onlarhiçbir iyiliği ve hayır işi yapmayı istemez, ya da bazılarının gönüllerini geniş kılar, o da birincinin tersidir, iyilik yapmayı ister” anlamına geldiğini beyan etmiştir.

Al-İmran 79. *“Allah’ın kendisine kitap, hüküm, nübüvvet verdiği hiçbir insanın kalkıp da halka: “Allah’ın dışında bana da kul olun” deme yetkisi yoktur. Lâkin o insanlara: “Öğretmekte ve okuyup okutmakta olduğunuz kitap sayesinde rabbanî olun” ayetin tefsirinde geçen (ربانيين) kelimesinin birkaç anlamını getirir. “Rabbani” kelimesinin anlamı “hem faydalı ilimleri bilen ve hem de diğer insanlara öğreten bir kimsedir”. İbn Abbas (r.a)’ı defin ettiği günde Muhammed b. Hanife : (مات اليوم رباني هذه الامة) yani: “Bugün ümmetin âlimi, rabbanisi vefat etmiş” demiştir. “Ona göre bu söz yukarıdakini ispatlamaktadır.”³⁸²*

Mesela Nisa süresinin 57. *“İnanıp yararlı iş işleyenleri içinde temelli ve ebedi kalacakları, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyacağız. Onlara orada tertemiz eşler vardır. Onları en koyu gölgeliklere yerleştireceğiz”* ayetinde geçen (ظلالا) yani “koyu gölge” kelimesini “Rahatlık” diye beyan etmiş. “Neden bu

³⁸¹Muhammed Sadık, a.g.e., II. s.314-315.

³⁸²Muhammed Sadık, a.g.e., I..29.

kelimeyi rahatlık diye tefsir etmişler, çünkü Arapların yaşadığı yerlerde çok sıcaktır ve gölge onlar için büyük bir nimettir, onlara rahatlık veren şeylerden en sevimsisidir. Bu yüzden Cennette sonu olmayan rahatlık “koyu gölgeyle” beyan edildi.³⁸³

Mesela Enam süresinin 59. ayetinde geçen (كتاب المبين) “Beyan edilmiş Kitap” ve 60. ayetinde (يتوفاكم) “Sizi öldürür” kelimelerini tefsir ederken, onların hangi manalara geldiğini açıklar. Ona göre كتاب “Kitap” kelimesi “Levhu’l-mahfuz”dur. توفي kelimesinin manası da “Bir şeyi tamamen almaktır” uyku ölüme benzediği için “Sizin canlarınızı alır”demekteki maksat, yani “sizi gece uyutur” anlamına gelir.”³⁸⁴

Mesela Enam süresinin 92. ayetinde geçen (ام القرى) kelimesinin ne anlama geldiğini şöyle açıklar. Ona göre “Ummü’l-Kura kelimesi, köylerin aslı ve anası” demektir. Mekke şehri bütün İslam âleminin kiblesi olup, hac döneminde bütün köylerden ve ilçelerden insanlar orada toplandıkları için Ummü’l -Kura diye isimlendirildi” diye beyan etmiştir.³⁸⁵

b. Acemi İsimleri Beyan Etmesi

Muhammed Sadık, tefsirinde acemi isimlerin açıklamasına da yer vermiştir. Mesela: Bakara süresinin 97. ayetini “De ki: “Kim Cebrail’e düşman ise iyi bilsin ki, bu Kur’an’ı daha önceki kitapları tasdik etmek, inananlar için bir rehber ve müjde olmak üzere, Allah’ın izniyle senin kalbine o indirmiştir” tefsir ederken, Cebrail kelimesinin hangi dilden geldiğini açıklıyor. Ona göre “Cebrail (a.s), Allah’ın en yakın büyük meleklerdendir, vahiy hazinesinin âminidir. Cebrail (جبرائيل) kelimesi İbrani ya da Süryani dillerinde Abdullah (عبد الله) anlamındadır, yani “Allah’ın kulu” diye beyan etmiş.³⁸⁶

Konuyla ilgili Al-İmran süresinin 36. “Derken onu doğurunca da: “*Ya Rabbî,*” dedi, “*ben bir kız doğurdum. Zaten Allah ne doğurduğumu pek iyi biliyordu,*

³⁸³Muhammed Sadık, a.g.e., I..215.

³⁸⁴Muhammed Sadık, a.g.e., I..336-337.

³⁸⁵Muhammed Sadık, a.g.e., I.. 347.

³⁸⁶Muhammed Sadık, a.g.e., I..29.

erkek evlat elbette kız gibi değildir. Ben onun adını Meryem koydum. Onu da, onun neslinden gelecekları de o melun şeytanın şerrinden korumanı niyaz ediyorum” ayetinde geçen Meryem (r.a) adını hangi dilden geldiğini açıklamış. Diyor: “Meryem (مریم) kelimesi onların dilinde (İbrani ya da Süryani’de) “Allah’ın kulu” diye anlamına geliyor.³⁸⁷

Yine Al-İmran süresinin 39. “Zekeriya mihrapta namaz kılmakta iken melekler kendisine seslenip: “Allah sana, Allah’tan bir kelimeyi tasdik edecek, hem efendi, hem gayet zahit, hem peygamber olacak olan Yahya’yı müjdeler” dediler” ayetinde geçen Yahya (يحيى) kelimesini açıklarken direk Arapçadan sözlük manasını vermiş. Diyor: Yahya’nın manası “dirilme ya da yaşama anlamına geliyor”. Yani babasının isimi onun sebebiyle yaşayacak, ya da onunla Allah’ın dini dirilir” diye beyan etmiş.³⁸⁸

Yine aynı sürenin 45. ayetinin “Gün geldi, melekler ona: “Meryem! Allah, Kendisi tarafından bir kelime vereceğini sana müjdeliyor. Adı İsâ, lakabı Mesih Meryem oğludur. Dünyada da ahrette de itibarlı, Allah’a en yakın kullardan olacaktır” tefsirinde “مسيح” kelimesini açıklıyor. “Mesih kelimesi, İsa (a.s)’nın lakabıdır. Allah, tazım için lakabını önce zikretmiş. Mesih kelimesi, İbrani dilinde “Müberek” demektir” diye açıklamış.³⁸⁹

Mesela Kehf süresinin 31. ayetinde geçen (استبرق) kelimesini “kalın ipeklerden giyseler” diye tefsir etmiş.³⁹⁰ Muhammed Sadık tefsirinde bu kelimenin acem olduğunu açıkça bildirmez, fakat İmam-ı Suyutı *el-İtkan*’da bu kelimenin aslının acem olduğunu kaydeder.³⁹¹

Yine Kehf süresinin 66. ayetinin “Musa ona: «Sana öğretileni bana hayra götüren bir bilgi olarak öğretmen için peşinden gelebilir miyim?» dedi” tefsirinde Muhammed Sadık “Musa (a.s) Hızır’a hitap ettiğini tefsir edip, sonra hamişte Hızır (a.s) kim olduğunu anlatır ve onun isminin nereden geldiğini açıklamaktadır. Ona

³⁸⁷Muhammed Sadık, a.g.e., I..131.

³⁸⁸Muhammed Sadık, a.g.e., I..133.

³⁸⁹Muhammed Sadık, a.g.e., I..134.

³⁹⁰Muhammed Sadık, a.g.e., I..16.

³⁹¹Suyutı, *el-İtkan*, I.137.

göre “خضر” diye isimlendirilmenin sebebi şudur ki, Hızır (a.s) bir yerde namaz kıldığı zaman, orada yeşil otlar çıkardı. Hızır kelimesi yeşillik manasındadır. İşte bu yüzden ona Hızır demişler.” Bu misalde görünüyor ki Muhammed Sadık Hızır (a.s)’ın adını asıl Arapçadan geldiğini açıklar, çünkü خضر kelimesi Arapça sözlükte “yeşillik” anlamındadır.³⁹² Aynı sürenin 84. ayetinde geçen (ذو القرنين) “Zülkarneyn” kelimesinin nereden geldiğini şöyle beyan eder: “Magrib’in ve Maşrik’in padişahı olduğu için, ya da iki asır yaşadığı için, ya da onun tacında iki altın boynuz vardı, ya da bazıları demiş Bâtini ve zahiri ilimleri bildiği için Zülkarneyn diye isimlendirdiler.”³⁹³ Müellif, burada da (ذو القرنين) kelimesinin aslının Arapçadan geldiğine işaret eder, çünkü ذو kelimesi Arapçada “sahip” demektir, قرن kelimesi ise müfred vezninde “asır” ya da “boynuz” anlamındadır. قرنين tesniye vezninde “iki asır” ya da “iki boynuz” anlamına geliyor.

c. Lügat ve Nahiv Açısından

Muhammed Sadık, Bakara süresinin 134. ayetinin (ولا تسئلون عما كانوا يعملون) “Onların yapmış olduklarından sorumlu değilsiniz” tefsirinde “Bu ayetin tekrar zikredilmesinin sebebi, tekit ve takrir için ya da tenbih ve tahzir içindir” demiş.³⁹⁴

Yine Maide süresinin 74. (أفلا يتوبون إلى الله ويستغفرونه و الله غفور الرحيم) “Allah’a tövbe etmezler, O’ndan mağfiret dilemezler mi? Oysa Allah Bağışlayandır, merhamet edendir” ayetindeki geçen istifham için olan (لا), emir manasındadır, yani “Tövbe etsinler ve mağfiret dilesinler” diye beyan etmiş.³⁹⁵

Yine Maide süresinin 91. (فهل انتم منتهون) “Artık bunlardan vazgeçersiniz değil mi?” ayetinde de istifham için olan (هل)’in emir sıygasında geldiğini söylüyor.³⁹⁶

Araf süresinin 190. (قَلَمًا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ) “Allah onlara kusursuz bir çocuk verince, kendilerine verdiği şey hakkında Allah’a ortaklar koştular. Allah, onların ortak koştukları şeylerden yücedir” ayetin tefsirinde

³⁹²Muhammed Sadık, a.g.e., I..28.

³⁹³Muhammed Sadık, a.g.e., I..32-33.

³⁹⁴Muhammed Sadık, a.g.e., I..42.

³⁹⁵Muhammed Sadık, a.g.e., I..297.

³⁹⁶Muhammed Sadık, a.g.e., I..304.

Medarik tefsirinden nakledip “Bu ayette muzaf hazfedilmiştir, yani (جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ) kelimesinin takdiri (جعل لولادهما)’dir. Manası da şu: Âdem ile Hava (a.s) oğulları, çocuklara isim verme konusunda ona ortak koşmuşlardır. Yani kendi çocuklarını عبد الشمس ya da عبد الغزي ya da عبد الدار gibi isimlerle isimlendirmişlerdi” demiş.³⁹⁷

Enfal süresinin 65. (إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ) “Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüze (kâfire) galip gelirler” ayetinde, şart için olan (إِنْ) harfinin emir sıygasında geldiğini söyledi.³⁹⁸

Muhammed Sadık, Ta-ha süresinin 50. (قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى) *Musa: «Rabbimiz, her şeye ayrı bir özellik veren, sonra doğru yola eriştirendir» dedi*” ayetin tefsirinde şöyle diyor: “Bazılar أعطى kelimesine “mefül-ü evvel” kılmışlardır ve o zaman onun manası “Kendi halkına her bir hacet ve gerek olan şeyleri verdi” manasına gelmektedir” demiştir.³⁹⁹

Yine ona göre Ta-ha süresinin 72. (قَالُوا لَنْ نُؤْتِرَكَ عَلَىٰ مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذِي فَطَرَنَا) “Dediler ki: “Seni, bize gelen açık açık mucizelere ve bizi yaratana tercih edemeyiz. Öyle ise yapacağını yap! Sen, ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin” ayetinde geçen (وَالَّذِي) kelimesindeki (و) harfi *kasem* için gelmeyip, *atf* için gelmiştir.⁴⁰⁰

Mesela Hac süresinin 25. (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ وَمَن يَرُدْ فِيهِ بِالْحَادِ بِظُلْمٍ نُدْفُهُ مِن عَذَابِ أَلِيمٍ) *Doğrusu inkâr edenleri, Allah'ın yolundan, yerli ve yolcu bütün insanlar için eşit kılınan Mescidi Haram'dan alıkoyanları ve orada zulüm ile yanlış yola saptırmak isteyen, can yakıcı bir azaba uğratarız*” ayetin tefsirinde “إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا” cümlelerinin haberi hazfedilmiştir. Ona göre bu cümlelerin takdiri manası, “Allah’a inanmayan insanları O’na ibadetten menedenler helak olup, hüsrana uğradılar” demektir.⁴⁰¹

³⁹⁷Muhammed Sadık, a.g.e., I.440.

³⁹⁸Muhammed Sadık, a.g.e., I.471.

³⁹⁹Muhammed Sadık, a.g.e., I.71.

⁴⁰⁰Muhammed Sadık, a.g.e., I.77.

⁴⁰¹Muhammed Sadık, a.g.e., I.130.

Muhammed Sadık, Celaleddin-ı Suyutı'nın *Durru'l Me'sür* tefsirinden naklen, Furkan süresinin birinci ayetinde geçen (تَبَارَكَ) lafzının mazı, yani geçmiş zaman sıygasında olduğunu, tasarruf edilmeyeceğini belirtir. Yani o kelimedenden muzari (şimdiki zaman), ism-i fail, masdar hem başka sıygalar iştikak edilmez, aynı zamanda bu lafız Allah'tan başka hiçbir şey için kullanılmaz. Ona göre: “O Allah, kendi zatında ve sıfatlarında Baki olup, hiç değişmez” anlamına geliyor diye beyan etmiştir.⁴⁰²

Mesela Muhammed Sadık Neml süresinin 66. (بَلِ ادَّارِكْ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ بَلِ هُمْ فِي) (شَكٌّ مِنْهَا بَلِ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ) *Fakat Ahret hakkında ilimleri tevali etmekte fakat onlar ondan bir şekk içindedirler, daha doğrusu onlar ondan kördürler*” ayetin başında geçen بَلِ harfi, هل manasına gelmiş, ya da أم manasında olup istifhm-ı inkariye için gelmiştir” diye beyan etmiştir.⁴⁰³

En son misal olarak Fâtır süresinin 10. (مَنْ كَانَ يُرِيدِ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا إِلَيْهِ يَصْعَدُ) (الْكَلِمِ الطَّيِّبِ وَالْعَمَلِ الصَّالِحِ يَرْفَعُهُ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ أُولَئِكَ هُوَ يَبُورُ) *Kudret isteyen kimse bilsin ki, kudret, bütünüyle Allah'ındır. Güzel sözler O'na yükselir, o sözleri de yararlı iş yükseltir. Kötülük yapmakta düzen Kur'anlara, onlara, çetin azap vardır. İşte bunların kurdukları düzenler boşa çıkar*” ayetin tefsirinde Muhammed Sadık, *Keşşaf* ve *Aynu'l-Meani* tefsirinden naklen “يَرْفَعُهُ” kelimesinin zamir şeklinde olan faili Allah'ave mef'ul olan zamir الْعَمَلِ kelimesine dönüyor. Yani “Allah temiz ve halis olan amelleri ve aynı zamanda ihlâsla kılınmış ibadetleri kendisi kabul kılar” anlamına geliyor demişler.⁴⁰⁴

d. Tefsir Ederken Yabancı Kelimeler Kullanması

Önceden anlattığımız gibi Muhammed Sadık kendi tefsirini Tatar-Türkî dilinde yazmıştır, ama buna rağmen bazen Rusça dilinden de kelimeler. Genelde fikhî konuları beyan ederken daha net ve iyi anlaşılabilir diye Rusça kelimeler kullanmıştır. Mesela : (أبيكون) “opekun” yani Türkçesi “vasi” demektir,⁴⁰⁵ ya

⁴⁰²Muhammed Sadık, a.g.e., I..197.

⁴⁰³Muhammed Sadık, a.g.e., I..261.

⁴⁰⁴Muhammed Sadık, a.g.e., I..395.

⁴⁰⁵Muhammed Sadık, a.g.e., I..74.

da) (صوما) “summa”-“miktar”,⁴⁰⁶ (زاقلاد) “zaklad”-“ipotek”,⁴⁰⁷ (قاراؤل) “karaul”-“bekçi”,⁴⁰⁸ (بيسيديكه) “besedka”- “çardak”,⁴⁰⁹ (طوارلر) “tovarı”- “ürünler”,⁴¹⁰ (زونتيك) “zontik”- “şemsiye”,⁴¹¹ (بازار) “bazar”-“çarşı”,⁴¹² (اصطينا) “istena”-“duvar”,⁴¹³ gibi kelimeleri getirip izah etmiş. Rusça kelimeleri getirmenin sebebi de şudur ki, Tatar-Türkî milletler Rusların baskıları altında oldukları için, çoğu kelimelerden etkilenip kendi dillerinde kullanmaya başladılar, sonra da gelecek nesil anlasın diye bu kelimeleri kullanıp kitaplar yazmışlar. Aynı zaman tefsirinde bazen Farsça ya da Özbekçe kelimelere de yer vermiş, mesela: (بَرَوَارِدِيگار) Farisilerin dilinde İlah ya da Allah anlamındadır. Ya da daha bir misal: (نان) kelimesi⁴¹⁴, Özbeklerin dilinde “ekmek” anlamında gelmektedir.

⁴⁰⁶Muhammed Sadık, a.g.e., I..112.

⁴⁰⁷Muhammed Sadık, a.g.e., I..115.

⁴⁰⁸Muhammed Sadık, a.g.e., I..160.

⁴⁰⁹Muhammed Sadık, a.g.e., I..402.

⁴¹⁰Muhammed Sadık, a.g.e., I..402.

⁴¹¹Muhammed Sadık, a.g.e., I..433.

⁴¹²Muhammed Sadık, a.g.e., I..438.

⁴¹³Muhammed Sadık, a.g.e., I..579.

⁴¹⁴Muhammed Sadık, a.g.e., I..646.

SONUÇ

Muhammed Sadık İmankuli, 1870 yılında Rusya'ya bağlı Tataristan Cumhuriyeti'nin Kazan şehrinde dünyaya gelmiş ve yirminci yüzyılın birinci çeyreğinde 1932 yılında Rusya'nın Perm bölgesinin Krasnovişerskiy şehrinin hapisanesinde vefat etmiştir. Küçük yaşlarda ilim tahsiline Kazan'da başlayan Muhammed Sadık, ilim tedrisini Buhara'nın medreselerinde devam ettirir. Yedi sene sonra medreseyi bitirip 22 yaşında âlim unvanını kazanıp, Kazana döner. Kazan'da 6. Camii İmamının yardımcısı olarak vazifelendirilir. Aynı zamanda da yazı hayatını devam ettirip, büyük ve mühim eserleri yazmaya başlar. Eserlerine bakıldığında Muhammed Sadık'ın derin düşünceli bir âlim olduğu anlaşılır. Muhammed Sadık Rusya'da Kazan topraklarında yaşayan Türk Müslümanların gelişmelerine, din, edebiyat ve filoloji çalışmalarıyla büyük katkıda bulunmuştur. Diğer yandan onun Müslüman cemaat arasında siyasi konularda aktif rol aldığı da görülmektedir. Devrim döneminde hem konservatif görüşü hem de sosyal yaşamın yeniden canlanması ve ilerlemeyi savunmuştu. Onun daha çok kadim fikirle ağırlık gösterip, ceditçi anlayışına karşı olduğu görülse de, tefsirinde birkaç yerde Ceditçi hareketinin lideri Mısır müftüsü olan Muhammed Abduh'un görüşlerine ve yorumlarına da yer vermektedir.

Muhammed Sadık İmankuli'nin tefsiri, şu ana kadar Kazan topraklarında yazılmış tefsirlerin sonuncusu ve ilmi bakımdan en kapsamlı olanıdır. Bu eserden önce yazılmış başlıca tefsirler, Abdünnasır Kürsavi'nin *Haftiyak* ve onun öğrencisi olan Noman b.Sabit'in *Nomani* tefsirleriydi. Ancak *Nomani* tefsiri küçük ve veciz bir tefsir olduğu için, Kazan topraklarında yaşayan âlimler daha sonra ihtiyaca binaen geniş kapsamlı tefsirler yazmaya başlamışlardır. Tatar âlimlerinden Hüseyin b. Amirhan (ö. 1310/1893)'ın *Fevaid* tefsiri ve Şeyhü'l-İslam Hamidi (ö.1911)'nin *el-İtkan fi Tercimati'l-Kur'an* tefsiri bu sahada örnek olarak verilebilir. *Tashilü'l-Beyan* tefsirinden önce en çok okunan bu iki tefsirin ardından Muhammed Sadık, çalışmamızın konusu olan *Teshîlu'l-Beyan* tefsirini kaleme almıştır. Araştırmamıza göre Muhammed Sadık bu tefsiri yazarken yaklaşık yirmi civarında Arapça, Farsça

ve Osmanlıca yazılmış rivayet, dirayet ve işarî tefsirlerden faydalanmıştır. Aynı zamanda meşhur tasavvuf âlimlerinin eserlerinden istifade edip pek çok yerde kaynak olarak belirtmiştir. *Teshîlu'l-Beyan*'da hem rivayete hem dirayete hem de işarî yoruma yer verdiğini, ancak dirayet yönünün daha ağır bastığını görmekteyiz. Muhammed Sadık çağdaş âlimlerden olan Mısır müftüsü Muhammed Abduh'un yorumlarına da yer vermiştir. Tefsirinde ehli-sünnetin görüşüne aykırı yorumlar görülmemektedir. Kendi yorumuna pek yer vermediğini, bir ansiklopedi gibi farklı farklı tefsirlerin nakillerinden oluşturduğunu tespit etmekteyiz.

Muhammed Sadık, tefsirini yazmaya başlarken ilk önce bütün müfessirlerin başladığı gibi, dua ve Allaha hamd ve senayla, Resulüne ve ailesine, ashabına salât ve selamla başlamıştır. Sonra kendisini mütevazı bir anlatımla eserini tanıtır, niçin, hangi sebepten dolayı tefsir yazmaya başladığını ve hangi kaynaklardan yararlandığını belirtmiştir. Mukaddimesini de Allah'a yalvarıp bu tefsirde unutup yaptığı hatalarını affetmesi için güzel bir münacatla tamamlamıştır.

Tefsirinde pek çok eserden nakilde bulunmuştur. Yukarıda zikrettiğimiz gibi yaklaşık yirmi civarında, farklı dillerde yazılmış tefsirlerden nakilde bulunmuştur. Özellikle Hüseyin-Vaiz el-Kâşifi'nin *Mevahib* tefsirinden pek çok nakilde bulunmaktadır. Zaten tefsirin mukaddimesinde "Hüseyin Vaiz Kâşifi'nin tefsirini tercüme ettim" diye belirtmektedir. *Mevahib* tefsirinin Osmanlıca dilinde tercümesi olan *Mevakip* tefsiriyle bazı yorumları *Teshîlu'l-Beyan* tefsirinin yorumlarıyla kıyasladık. Bu yorumların *Teshil* tefsirinde olmadığını gördük. Buradan hareketle *Teshîl'ul-Beyan'ın* *Mevahib*'in tam tercümesi olmadığı kanaatini edindik. Hüseyin-Kâşifi'nin tefsirinden sonra en çok nakil yaptığı tefsir İmamı Begavi'nin *Mealim*, Mehmet Ayıntabi'nin *Tibyan*, Muhammed Hayret'din Han Hindi'nin *Tefsir Cemali* tercümesidir.

Teshîlu'l Beyan Tefsiri'nde Kur'an'ın Kur'an'la, sünnetle, sahabe ve tabiin sözleriyle tefsirine yeterince yer verilmiştir. Tefsirde çok sayıda hadis yer almaktayken hadis kaynaklarını zikretmek ve güçlü kaynaklarını kullanmak açısından oldukça zayıftır. Görebildiğimiz kadarıyla bütün tefsir boyunca gösterilen hadis kaynağı yalnızca dört tanedir. Bunlar Sahih-i Buhâri, Sahih-i Müslim, Süneni

Tirmizi, ve İmamı Suyuti'nin Lübabü'n Nukul fi Esbabi-Nüzülü'dür. Hadisler genelde senetleri hafzedilerek bazen direkt Hz. Peygamber'e (s.a.s) dayandırılır, bazen de sadece ilk ravinin adı zikredilir. Hadisler çoğu kere "zikredildi ki" veya "rivâyet olundu ki" gibi meçhul sığalarla kaynak gösterilmeden nakledilmiştir. Ya da sadece *hadis şerif'te denilmiştir* diye zikreder. Hadislerin sahih-zaif ayırımına gidilmemiştir, sadece birkaç yerde sahih *rivayete göre*, ya da *mürsel rivaet* diye belirtilmiştir. Hadislerin çoğunu Hüseyin Vaiz Kâşifi'nin *Mevahib* tefsiri ve Begavî'nin *Meâlim* adlı tefsirinden senetler hafzedilerek aktarmaktadır. Tarihle ilgili çok geniş yorumlara gider, tarih kaynağı olarak sadece birkaç yerde *Siyer-Şerif*, *Kıyasu'l-Enbiya* diye zikretmiş, genellikle tarihle ilgili yorumlarında kaynak belirtmez.

Teshilu'l-Beyan, gerek fıkıh kaynakları, gerekse fikhî hükümler bakımından son derece zengindir. Muhammed Sadık ahkâm konularını ihtiva eden ayetleri geniş açıklamalarla vermiştir. Diyebiliriz ki, fikhî uygulamaları içeren tüm ayetlere yeteri kadar ihtimam göstererek okuyucunun ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmıştır. Fıkıh ile ilgili ayetleri tefsir ederken, Hanefî mezhebinde olduğu için ona göre geniş açıklamalara yer vermiş, ama yine de dört mezhep âlimlerin görüşlerini de nakletmiştir. Özellikle güncel meselelerde kendi görüşlerini belirtmiştir. Örneğin: talak ve hicap meselesini anlatırken, açıklamanın sonunda kendi görüşü olduğunu *limuharririhi* ya da *limuallifihi* şeklinde sayfa kenarında belirtir. Yine sayfa kenarlarında, bu sayfada hangi fikhî mesele hakkında bahsedildiğine işaret etmiştir, örneğin: nikâh, miras, talak, Peygamberimiz (s.a.s)'in savaşlarını ele aldığı yerlere bakılabilir. *Teshilu'l-Beyan* daha çok fıkıh ağırlıklı bir tefsir olarak nitelendirilir. Mutaassıp olarak kendine ait bir görüş savunduğu görülmedi. Hangi fıkıh eserlerden yararlandığını kaynak olarak belirtmedi, bu yüzden hangi fıkıh eserlerden naklettiğini öğrenemedik. Akaid'le ilgili ayetleri tefsir ederken kendisi itikat meselesinde Maturidi mezhebinde olduğu için onun mezhebinin görüşlerine göre yorumlar. Hatta onun *Te'vilatu'l Kur'an* eserinden pek çok yerde alıntı yapar. Tefsirinde onun aşırı fırkalara tenkitler getirdiğini tespit etmekteyiz. Muteşabih ayetleri yorumlarken iki birkaç görüşler getirir ve son olarak selefi-salihin âlimleri dedikleri gibi "Allah bu ayet hakkında daha iyi bilendir" diye yorum getirir. Tefsirinde lügat yorumlarına Tatar-Türkî dilinde yazdığı için Arapça lügat ve nahve

pek fazla yer vermemiştir. Bunun yanında zaman zaman ayette geçen kelimelerin lügat manalarını; cümlede geçen istifham, te'kid ve hazif gibi gramer durumlarını beyan etmiştir. Muhammed Sadık'ın ayetleri tefsir ederken Rusça kelimeleri de kullandığını gözlemlemekteyiz. Kıraat ilmine sadece bir yerde temas ettiğini tespit etmekteyiz.

Muhammed Sadıkbaştan sona bilinen tertip üzere tefsir etme geleneğine uyarak tefsirini yazmıştır. Sureye başlarken, ayetlerin tefsirine geçmeden önce bazen o sure hakkında kısaca açıklamalarda bulunmaktadır. Söz konusu surenin, Kur'an'ın kaçınıcı suresi, kaç ayeti bulunduğunu, kaçının Mekke'de kaçının Medine'de nazil olduğunu önce Arapça sonra Tatarca bildirmektedir. Eğer herhangi bir ayet hakkında ilave bilgi varsa sayfanın kenarına bunu yazar. Ayetleri tefsir ederken, Osmanlıca tefsirlerde yazıldığı gibi, bir ayeti parçalayıp her kelimeye tefsir vermekte, tefsire ihtiyaç duyulmadığı kelimelerde ise sadece meal anlamını verip geçer, ayeti kelime kelime tefsir ettikten sonra, bu ayetin sonunda geniş bilgiler verip, sayfanın kenarında bu ayetle alakalı farklı haberler bildirir.

Kur'an ilimlerine de yer verir. Tefsir ederken ayetlerin esbab-ı nüzulüne temas eder, bu konuda esbab-ı nüzulü meşhur olan âlim Celaleddin Suyuti'nin *Lübabü'n-Nukul* kitabından nakleder. Bazen de esbab-ı nüzulünü ayrıntısına varıncaya kadar verir. Bir sure ya da ayetle ilgili birçok esbab-ı nüzul varsa bunu belirtir. Bazen bir, bazen de birden fazla esbab-ı nüzulü verdiği görülür. Bazen konuyla doğrudan ilgisi olamayan bir mevzuda geniş açıklamalarda bulunur. Muhammed Sadık Kur'an'da neshin var olduğu görüşündedir. O her ne kadar açıkça "Kur'an'da nesih vardır" demese de yaptığı yorumlardan ve çok sayıda ayetin mensuh olduğunu ifade etmesinden onun Kur'an'da neshin varlığını kabul ettiğini anladık. Kur'an faziletiyle ilgili pek çok farklı farklı rivayetler nakletmiş. Muşkilatu'l-Kur'an, Muhkem-Muteşabih, İcazu'l-Kur'an'a da yer verir.

Teshîlu'l-Beyan okunduğunda Muhammed Sadık'ın tasavvuf yolunu benimsediği anlaşılmaktadır. Pek çok tasavvufi eserlerden nakilde bulunmuş. Hatta bir tefsirinde zikir nasıl yapıldığını anlatır. Dans ve sesli yapan zikirlerle şiddetle karşı olmuş, onlar hakkında tenkitler getirip büyüklerin sözlerini nakletmiş. Ayetlerin işarı yorumlarına

yer verirken *Ruhu'l Beyan*, *Cemali*, *Kaşifi*, *Tibyan* gibi tasavvufi tefsirlerden nakilde bulunur ya da Muhyiddin İbn Arabi'nin *Fütühatü'l-Mekkiye*, Molla Cami'nin *Nafahatu'l-Üns* gibi eserlerinden naklede. Şiirlerinde de tarikat hakkında da zikreder. Şah Veliyullah Dihlevi, İmam-ı Sülemi gibi zatların sözlerini de nakletmiş. Bazı ayetlerin tefsirinde *Mesnevi* gibi eserlerden farsça beyitler, şiirler getirip Tatarcaya tercüme eder.

Muhammed Sadık'ın tefsirinde tespit edebildiğimiz kadarıyla eksikleri o kadar çok olmamakla birlikte birkaç eksik vardı. En büyük eksiklerden birisi ayet numaralarını belirtmemesidir ki bu durum Tefsirini incelerken en çok zorluk çektiğimiz yerlerden birisiydi. Bir diğeri, hadis rivayetleri zikrederken, bazen hangi kitaptan naklettiğini belirtmez. Bir diğeri husus ise matbaanın teknik hatalarının olmasıdır. Örneğin; Nisa süresinin tefsirinde iki sayfada Nisa süresi yerine Al-İmran süresi diye geçmektedir.

Teshîlu'l-Beyan tefsiri Rusya Müslümanları benimsedikleri için birçok defa orijinal ve Kiril alfabesine çevrilip sade şekillerde bastırılmıştır. En son 2010 yılındaki yazılmış baskısı 3 ciltten oluşur. Önceki baskılarına nazaran 2010 yılındaki baskısı çok daha kaliteli çevrilmiştir.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak; *Teshîlu'l-Beyan* tefsiri ilmî bir gayeyle değil de halkın Kur'an'ın manasını anlaması amacıyla "avami" bir üslupla yazıldığı için, tefsir ilmine yeni şeyler katma, yeni anlayışlar getirme noktasında yetersiz kalmasına. Rusya topraklarında yaşayan Türkî toplumunun dinî hayatına ve Kur'an anlayışına büyük ölçüde te'sir etmiştir.

Kazan'ın Altıncı Camiinin İmamı olan Zarif Amirhan Muhammed Sadık ve onun tefsiri hakkında: "Kazan şehrinin meşhur hem muteber müderrislerinden sayılan, *Tashil'ül-Beyan* tefsirinin müellifi olan Molla Muhammed Sadık İmankuli hazretleri vatanımızın gayret erbabındandır. Böyle bir mukaddes işi yapanlar için bütün sahibü'l vicdan ve dini yaşayanlara teşekkürler ederim. Elbette irşat sahiplere hem bütün talebelere ve muallimlere zikredildiğimiz tefsirden bir nüshasını yaptırmak lazımdır. Bizim kaç sene önce defalarca bastırduğumuz *Tefsirü'l-Fevaid'i* pek çok

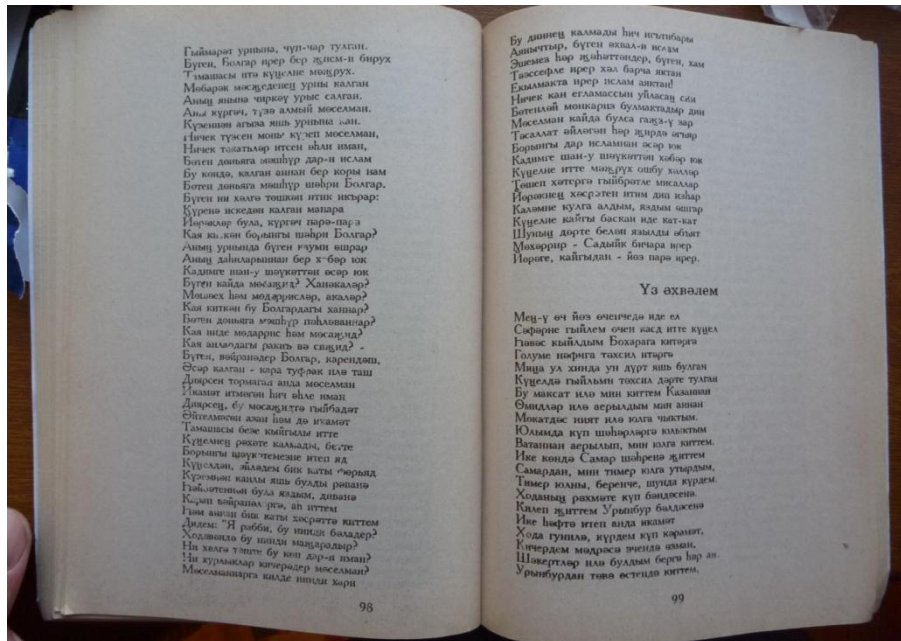
insan ihlâs ve muhabbetle okuyorlardı, işte bu günlerde *Fevaid* tefsiri okuyanlara *Teshîlu'l-Beyan* tefsirini de okumayı tavsiye ederim” diye söze getirmiş.

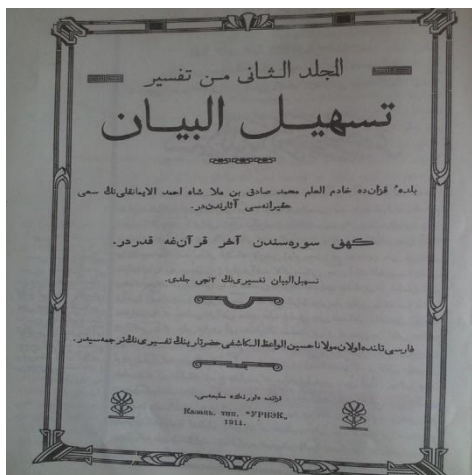
Bu çalışmamızın bir sonucu olarak Teshîlu'l-Beyan tefsirini Tatarca'yı bilmeyen okuyuculara, ya da şu an Rusya'da yaşayan farklı milletten Müslümanlara da ulaşabilmesi için güzel bir Rusça ile tercüme edilmesinin çok yararlı olacağı değerlendirilmektedir.

EKLER

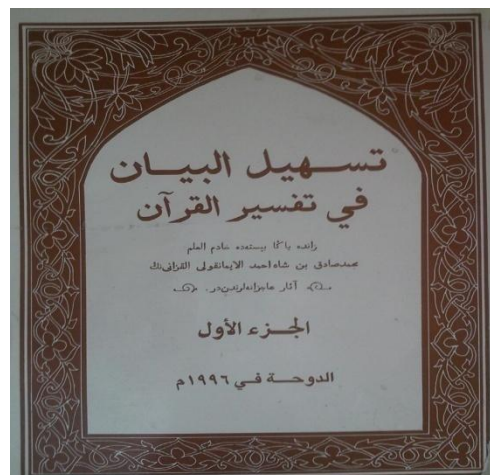

Münacatlar. Altında “Öz Ehvalem” şiiri. Ek. 1.

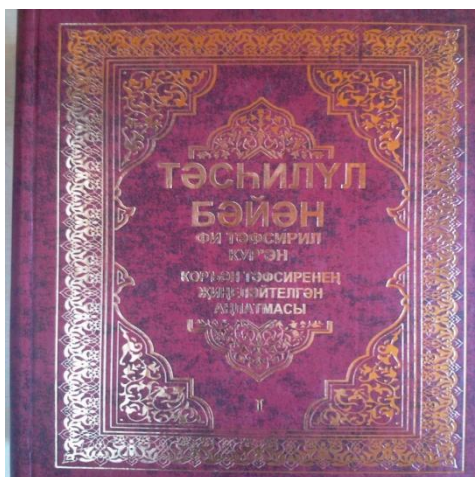

Teshilu'l-Beyan 1911. Ek. 5.

Teshilu'l-Beyan 1996. Ek. 2.

Teshilu'l-Beyan 2009-2010. Ek. 3.

Eski Taş Camii Sovet Döneminde. Ek. 4.

Eski Taş Camii Sovet Döneminden sonra. Ek. 4.

Eski Taş Camii'nin şu anki durum. Ek. 4.

BİBLİOGRAFYA

- Ak Ahmet, *Büyük Türk Âlimi Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, (İstanbul: Bayrak Matbaası, 2008).
- Buhari Sahih-i Buhari, *Muhtasarı Tecrîd-i Sarih*(çev. ve thk.: Abdullah Feyzi Kocaer), (Konya: Hüner Yayınevi, 2009).
- Burûsevî İsmail Hakkî bin Mustafa El-Hanefi El-Halveti (v. 1127 h.), *Ruhu'l-Beyan Fi Tefsiri'l-Kur'an*(thk. Abdullatif Hasan Abdurrahman), (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, 2009).
- Carullah Musa Bigiyef (v. 1949), *Kur'an-Sünnet İlişkinde Dair Farklı Bir Yaklaşım*, Kitabı's-Sünne, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009).
- Musa Bigiyef (v. 1949), *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler* (haz.: Musa Bilgiz), (Ankara: Kitabiyat, 2001).
- Cerrahoğlu İsmail, *Tefsir Tarihi*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2009).
- İsmail, *Tefsir Usulü*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010).
- Cürcani Abdulkadir, *Delailü'l-İcaz*(Dimaşk: Mektebetu Saduddîn 1987).
- Çetiner Badreddin, *Fâtiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl, Kur'an Ayetlerin İniş Sebepleri*, (İstanbul: Çağrı

- Yayınları, 2006).
- Çetiner Bedreddin, *Ebu'l-Berekat en-Neseîî ve Medarik Tefsiri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Yayın Nu.89, 1995).
- Dakdusi Allame, Şihabuddin Ahmad bin İbrahim Et-Tunusi (v. 1133 h.), *Neşru'l-Leâlî Bişerhi Bed'il-Emâlî* (thk.: Salahuddin El-Homsî), (Dimişk: Daru'l-Beyruti, 2007).
- Demirci Muhsin, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009).
- Elmalı Abdurrahman, *İbn Cüzey el-Kelbî el-Gırnatî'nin Kitabı't-Teshil li Ulumi't-Tenzil Adlı Tefsirinin Tahlili*, (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 1998).
- Esen Muammer, *Ehl-i Sünnet Kavramın Oluşum ve Gelişim Süreci*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009).
- Muammer, *Kelam Tarihi, Kelam Ekolleri ve Görüşleri*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2006).
- Gaynetdin Mesgut, *Muhammed Sadık İmankuli Münacatlar, Gazaller, Kasıydeler*, (Kazan: İman Matbaası, 2000).
- Mesgut, *V Tiskah Bezvremenyâ Klassiki 20-h gg*, (Kazan: 2002)
- Genç Mustafa, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, (İstanbul: Kitabı,

- 2009).
- Gölçük Şefahettin, *Kelam Açısından İnsan ve Fiileri*, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1979).
- Gümüshânevî Ahmet Ziyâüddin (v. 1893), *Ehl-i Sünnet İ'tikadı (Câmiu'l-Mütûn)* (çev.: Abdülkadir Kabakçı, Fuad Günel), (İstanbul: Bedir Yayınevi).
- Gümüşoğlu Hasan, *İslam'da İmamet ve Hilafet*, (İstanbul: Kayıhan, 2011).
- Hasan, *İslam Mezhepleri Tarihi*, (İstanbul: Kayıhan, 2011).
- Hatiboğlu Mehmed Said, *Hz. Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy*, (Ankara: OTTO, 2009).
- Işık Kemal, *Mütezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967).
- İbnu'l-Arabi Muhyiddin, *el-Futûhat el-Mekkiyye*, (çev.: Prof. Dr Nihat Keklik) (Ankara: Kültür Bakanlığı 1990).
- İbyari İbrahim, *Tarihu'l-Kur'an*, (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Lübnani, 1990).
- İlhan Mehmet, *Şah Velîyullah Dehlevî'nin Kelâmî Görüşleri*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2007).
- Kamalov Tefkil, *Ziya Kemâlî*, (Kazan: İman Neşriyatı, 1997).
- Karaman Hayreddin, *Gerçek İslam'da Birlik*, (İstanbul: Nesil Yayınları).

- Kari Allame Ebu'l-Hasen Ali bin Sultan Muhammed (v. 1014 h.), *Feraidü'l-Kalaid Ala Ehadisi Şerhi'l-Akaid* (thk.: Hasan Sultan), (Beyrut: El-Mektebetü'l-İslami, 1990).
- Allame Ebu'l-Hasen Ali bin Sultan Muhammed (v. 1014 h.), *İmam-ı Âzam. Fıkh-ı Ekber Şerhi* (çev.: Hüseyin Suudi Erdoğan), (İstanbul: Hisar Yayınevi).
- Kemâlî Zıyauddin (v. 1942), *Felsefe-i İtikadiye (Felsefe-i İslamiye'den Birinçi Cüzi)*, (Ufa: Vostoçnaya Peçat, 1910).
- Zıyauddin (v. 1942), *Felsefe-i İtikadiye (Felsefe-i İslamiye'den İkinci Cüzi)*, (Ufa: Vostoçnaya Peçat, 1911).
- Zıyauddin (v. 1942), *Dini Tedbirler*, (Ufa: Vostoçnaya Peçat, 1913).
- Zıyauddin (v. 1942), *Allahı Adâleti* (çev.: Remil İslamov, Züfer Devletbayev), (Kazan: İman Neşriyatı, 2000).
- Kevseri Muhammed Zahid (v. 1371 h.), *El-Akide ve'l-İlmü'l-Kelam*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, 2009).
- Kılavuz Saim, *Anahtarlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, (İstanbul: Ensar Neşriyatı, 2010).
- Koçyiğit Talat, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, (Ankara: Ankara Üniversitesi

- Basımevi, 1969).
- Kudaşeva Süyümbike, *Büyük Megrifetçi Zıya Kemâlî (Zaman. Şahes. Mohit. Hatıralar)*, (Ufa: İzdatelstvo Vostoçnyıy Universitet, 2008).
- Kurtûbî Ebu Abdillâh Muhammed bin Ahmad bin Abi Bekr El-Ensârî (v. 1273 m.), *El-Cami'ü Li-Ahkâmî'l-Kur'an* (thk.: Muhammed İbrahim El-Hafnavî), (Kahira: Daru'l-Hadis, 2005).
- Manna'ul-Kattân *Mebahis Fi Ulûmi'l-Kur'an*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risele, 1998).
- Mert Muhit, *Kelam Tarihinin Problemleri*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008).
- Minnulin İlnur, makale: *“Delo nelegalnogo medrese ve Kazani. 1927-1928 gg”* Asırlar Avızı Dergisi, (Kazan: 2002)
- İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi, Kütüb-i Sitte*, (İstanbul: Akçag Yayınevi).
- Mutahhari Murtaza, *Adl-i İlahi*, (İstanbul: Kevser Neşriyatı, 2005).
- Nesefî İmam Celi Allame Hafızuddin Ebü'l-Berekat Abdullah bin Ahmad bin Mahmud (v. 1310 m., 710 h.), *Tefsiru'n-Nesefî* (thk.: Mecdi Mansur), (Kahira: El-Mektebetü't-Tevkifiye).
- Nesefî Maymun b. Muhammed (v. 508 h.), *Bahrü'l-Kelam* (thk.: Veliyyüddin Muhammed Sâlih El-Farfür), (Mektebetü Dari'l-Farfur, 2000).

- Nesefî Ebğü'l-Berekat, Medarik, c. II, (Mısır: Maktabatu'l-Tavfikıyye,2009).
- Ramazân Efendi *Haşiyeli Akaidi Ramazan Efendi*, (Salâh Bilici Kitabevi).
- Rifa'i Muhammed Sadık, *İcazu'l-Kur'an ve Beleşatu'n-Nebeviye* (Beyrut, 1973)
- Rummanî Ebu'l-Hasan Ali, *Kitabu'n-Nüket fi İcazi'l-Kur'an* (Mısır)
- Sâbûnî Muhammed Ali, *Revai'u'l-Beyan, Tefsiru Ayâti'l-Ehkâmi Mine'l-Kur'an*, (Beyrut: El-Mektebetü'l-Asriye, 2010).
- Muhammed Ali, *Kur'an İlimleri (Et-Tibyân Fi Ulûmi'l Kur'an)* (çev.: Zeynel Abidin Tatlılıoğlu), (İstanbul: Hanifiyye Kitabevi, 2006).
- Seyit Kutub İbn İbrahim Kutub (v. 1386 h., 1966 m.), *Fî Zılâl-il-Kur'an* (çev.: M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa), (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1972).
- Suyutî Hafız Celalüddin Abdurrahman (v. 911), *El-İtkan Fi Ulûmi'l-Kur'an* (thk.: Mustafa Ribalbuga), (Dimişk, Beyrut: Daru İbni Kesir, 2006).
- Sülün Murat, *Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005).
- Şehristânî Ebü'l-Feth Muhammed bin Abdülkerim bin Ebi Bekr Ahmad (v. 548), *El-Milelü ve'n-Nihalü* (thk.: Esir Ali Mahnâ, Ali Hasan Fa'ur), (Beyrut: Darü'l-

- Ma'rifa, 2008).
- Tuhvatullina *Mesto Kalama v Tatarskoy Teologii* (İstoriya i Sovremennost), Sbornik Statey, (Kazan: İman Neşriyatı, 2003).
- Tuzbekova Liliya, *Medrese 'Galiya' – Vişşeye Musulmanskoye Uçebnoye Zavedeniye Başkortostana* (1906-1919gg.), (Ufa, 2007).
- Uludağ Süleyman, *İslam Siyaset İlişkileri*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008).
- Ulvani Abdullah, *İ'rabu'l-Kur'ani'l-Kerim*, (Tanta: Darus-Sahabe, 2004).
- Yuzeev Aydar, *Tatarskaya Filosofskaya Mısl Kontsa 18-19 Vekov* (Evolütsiya, Osnovniye Napravleniya i Predstaviteli), (Kazan: İman Neşriyatı, 1998).
- Zerkani Muhammed, *Manâhilu'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'an* (Kahira: Daru'l-Hadis 2001).
- Zerkeşi Bedruddin, *el-Burhan fi Ulumi'l Kur'an, c. I*, (Mısır: Darü'l-Hadis, 2006).
- Zehebi Muhammed, *Tefsir ve Hadis'te israiliyat*, (trc.Enbiya-Asiye Yıldırım), (İstanbul: Rağbet Yayınları 2003).

Başkurtostan: Kratkaya Ensiklopediya, (Ufa: Kitap, 1996).

Akhmetshin, Gayaz, Muhammed Sadık İmankulı Ve Tefsiri Teshilü'l Beyan, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ahmet Nedim Serinsu, 136 s.

ÖZET

Rusya topraklarında yaşayan Türkî halkının okuduğu tefsirlere bakıldığında bunlardaki tasavvufî ağırlık açıkça görülür. İlmiye sınıfı daha çok ilmî tarzda yazılan Arapça tefsirleri okurken, halkın genelde Türki dilleretercüme edilen Tefsîrü Ebi'l-Leys es- Semerkandî, Mevâhib-i Aliyye ve Tibyân gibi tefsirleri okuduğunu müşahede ediyoruz. Bu tefsirlerin en temel özellikleri rivayete ve tasavvufî yorumlara fazlaca yer vermeleridir. Böyle olmayanlar da mütercimlerce bu açılardan zenginleştirilmiştir. Bu çalışma, Muhammed Sadık'ın Tashilü'l Beyan Tefsiri'nin metodunu incelemek ve bu tefsirin Rusya'da yaşayan Türkî toplumundaki yerini belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. Tashilü'l Beyan Tefsiri, Hüseyin Vaiz el-Kâşifi'nin Mevahibü'l âliye adlı Farsça tefsirinin hülâsa edilmiş ve yeniden düzenlenmiş Tatarca tercümesidir. Rusya topraklarında hiç bir meşhur tefsirlerden Tatar diline tercüme edilmediği için ve insanların Kur'an'ı kolay anlama ihtiyaç duydukları için Muhammed Sadık tarafından yazılmıştır. Tatar-Türki toplumunun dînî hayatına ve Kur'ân anlayışına büyük ölçüde te'sir eden Tefsir Tashilü'l Beyan Muhtevasının Tatar-Türki toplumunun geleneksel İslâm anlayışıyla paralellik arz etmesi, üslûbunun anlaşılır ve kolay olması, muhtasar ve tam bir tefsir olması gibi çeşitli sebeplerle Tatar-Türki toplumunda büyük bir rağbet görmüştür. Bir kaç defa basılmıştır, en birinci orijinal şeklinde 1911 ve son defa 1996 Katar'da. Tashilü'l Bayan Tefsiri ilmi bir gayeyle değil de Kur'an'ın manasını halkın anlaması amacıyla "avam" bir üslupla yazıldığı için, tefsir ilmine yeni şeyler katma noktasında yetersiz kalmasına rağmen geniş halk kitleleri tarafından büyük rağbet görmüştür.

Akhmetshin, Gayaz, Mohammad Sadiq And His Tafsir Tashilu'l Bayan, Master's Thesis, Advisor: Prof. Taşansu Türker, 136 p.

ABSTRACT

When reading commentaries on the Turkish people living in the territory of Russia mystical weight is evident in them. More scientific manner Ilmiye class post commentaries in Arabic reading public is usually translated into Turkic languages Tefsîrû Ebi'l-Leys es-Samarkand, Alia Tibyân Mevâhib-i are observed, such as reading commentaries. The main feature of this commentary is that they place too much rumor and mystical interpretations. Those that are not enriched in this point of such translators. This study is to examine the method of Muhammad Sadiq Tashilü'l Tefsiri'nin Declaration, and this commentary is intended to determine the location of the Turkish population living in Russia. Declared Tashilü'l Commentary, Hussein al-Kâşifi'nin Mevahibü'l Ecclesiastes Alia was named and reorganized the Persian tefsirin in Tatar translation of extracts. Tatar language is not translated into any territory of Russia for the famous commentaries, and they need people to understand the Qur'an, Muhammad Sadiq was written by easily. Tatar-Turkic community understanding of religious life and the Quran te'sir largely traditional society, the Tafsir Tashilü'l Turkic Tatar-rated content in the supply line to the understanding of Islam, to be clear and easy to style, for various reasons, such as withholding and Tatar is a full commentary -in Turkish society has seen a huge demand. Printed in a number of times, the first and last time in 1911 in Qatar 1996. Interpretation of the Koran, not a scientific spirit, Tashilü'l Mrs. order to understand the meaning of the people of "common" is written in a style, something new to the science of interpretation remain insufficient despite the wide range of value-added point has seen great demand by the masses.